

Τεύχος 12.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ

ΟΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 12^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Συμπληρωτικά τινα περὶ Βερνάρδου Keun καὶ Κοραῖ, ὑπὸ Ν. Χ. Κωστῆ	Σελ. 720
Μελέτη περὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὑπὸ Ι. Σ. Σαρρῆ. »	742
Ἡ ἀπολογία τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, ὑπὸ Χ. Ἀννίνου.	» 748
Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα καλλιτεχνικὰ ἔργα (ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ τοῦ C. Schultess)	» 767
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829 (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Καρ. βαρῶνου Ἰαίδεκ)	» 788

ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ

Πίναξ ΚΓ' : Στοὰ τοῦ Ἀδριανοῦ.

Πίναξ ΚΔ' : Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ Ὀλυμπεῖον.

Ἐκ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ προδεχοῦς ἔτους ἄρχεται δημοσιευομένη ἐν τῇ « Ἀρμονίᾳ »

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑΣ

μετὰ πολλῶν εἰκόνων καὶ σχεδιογραφημάτων.

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεῦτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῆ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπόν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἐνεστί τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλά-

δος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἔτησίᾳ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Ὅσοι τῶν κ. κ. συνδρομητῶν δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν αὐτῶν παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσιν αὐτὴν

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16. μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΕΝ ΤΩ ΕΚΔΟΤΙΚΩ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΙ

ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΥ ΜΠΑΡΤ

Ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Πανακωτῶν ἀρ. 8

ΠΩΛΕΙΤΑΙ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ—ΤΟΜΟΙ Α' ΚΑΙ Β'

Σελ. π' καὶ 600 καὶ σελ. 700 εἰς μέγα 8^{ον}

Ἐκαστος τόμος τιμᾶται δραχ. 8, ἐν δὲ ταῖς Ἐπαρχίαις δραχ. 9.

ΠΡΟΫΛΑΙΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ

Ι. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΤΙΚΑ ΤΙΝΑ ΠΕΡΙ ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΚΕΥΝ ΚΑΙ ΚΟΡΑΗ

Πρό τινων ἐτῶν ἐδημοσιεύθη ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις περιοδικῷ «Παρνασσός» ἐν σελ. 601 κ. ἐξ. τοῦ ΙΣ' τόμου πραγματεία τις ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Βερνάρδος Κευν καὶ Κοραῆς», ἀφορῶσα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ πρὸς τὸν ἀγαθὸν αὐτοῦ διδάσκαλον καὶ προστάτην, τὸν Ὀλλανδὸν Κευν, οὗτινος καὶ ἀτελῆ πῶς βίον ἐγράψαμεν. Ἀτελῆ δὲ λέγομεν κυρίως ἕνεκα τῆς ὀλιγότητος τῶν ἡμετέρων τότε γνώσεων περὶ τῶν κατὰ τὸν ἀείμνηστον τοῦτον ἀνδρα. Ἐκτοτε δ' ὅμως ἐντυχόντες λεπτομερεστέρας εἰδήσεσιν, αἵτινες συμπληροῦσι τὰς ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκεῖνῳ, καίπερ βραχεῖα καὶ μᾶλλον ἀνεπαρκεῖς οὔσαι, καὶ αἵτινες ὀφείλονται ἰδίᾳ τῇ εὐγενεῖ προθυμίᾳ τῶν κ. κ. B. F. Slaars. ἡμετέρου σεβαστοῦ διδασκάλου καὶ γνωστοῦ ἐν Σμύρνῃ λογίου, καὶ Ἀλφρέδου A. Keun, δισεγγόνου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βερνάρδου καὶ προξένου τῆς Ῥουμανίας αὐτόθι¹, ἄσμενοι δημοσιεύομεν ταύτας τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ μεγάλη μορφή καὶ προσωπικότης τοῦ Κοραῆ καθίστησι τὴν μνήμην τοῦ ἄλλως ἐναρέτου καὶ διακεκριμένου διδασκάλου αὐτοῦ οὐ μόνον τοῖς Ἑλλῆσι προσφιλεῖ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπανταχοῦ περὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν διατρέβουσιν.

Κατὰ τὰς συλλεχθεῖσας ὅθεν πληροφορίας ἡμῶν, ὁ Βερνάρδος Κευν

¹ Τούτων ὁ μὲν πρῶτος ἔσπευσεν ἅμα τῇ δημοσιεύσει τοῦ ἡμετέρου ἄρθρου ἐν τῷ «Παρνασσῷ» νὰ πέμψῃ ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τε τοῦ Κευν καὶ τοῦ Ὀλλανδικοῦ ναοῦ ἐν Σμύρνῃ ἐκ τῆς γαλλιστὶ γραφείσης τῷ 1882 μελέτης τοῦ μακαρίτου Richard I. Van Lennep, προξένου τῶν Κάτω Χωρῶν αὐτόθι, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «L'Église Protestante Néerlandaise de Smyrne» καὶ δημοσιευθείσης μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐν τῷ Bulletin de la Commission de l'Histoire des Églises Wallonnes, à La Haye 1892, καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει, πηγὴν δ' ἐχούσης τὰ ἀρχεῖα τῆς ἐν Σμύρνῃ Ὀλλανδικῆς παροικίας, ὁ δὲ δεῦτερος χειρογράφος οἰκογενειακὰς σημειώσεις. Ἀμφοτέροις δὲ τοῖς ἀξιοτίμοις τούτοις κυρίως πλείστας ὁμολογοῦμεν χάριτας.

ἐγεννήθη ἐν Ῥοττερδάμῳ τῆς Ὀλλανδίας, ἐξ οἰκογενείας καταγομένης ἐκ τῆς πόλεως Delft τῆς περιωνύμου διὰ τὰ ἀργιλόπλαστα αὐτῆς σκεύη, οἰκογενείας ἀναγούσης τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ ἔτους 1500. Εἰς ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης διέπρεψεν ὡς συνταγματάρχης ἐν τῇ ἀλώσει τῆς πόλεως Breda κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος πεσὼν αὐτόθι ἐνδόξως, ἕτερος δὲ ὑπῆρξε διοικητὴς τῆς Ὀλλανδικῆς ἀποικίας Βαταβίας. Ἐγεννήθη δὲ ὁ Βερνάρδος, πρωτότοκος ὢν, ἐν ἔτει 1733, ὡς καὶ πρότερον ἦτο ἡμῖν γνωστόν, καὶ νεαρώτατος ἠεροάσατο τῶν μαθημάτων ἐν τῷ τότε περιφώμῳ καὶ νῦν ἔτι ἀκμάζοντι πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως Leyden, τοῦ ἀρχαίου Λουγδούνου τοῦ Βαταβικοῦ, τῷ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοῖς Ἑλλησιν ἰδίᾳ πάνυ γνωρίμῳ ἐκ τῆς ἐκεῖ διδασκαλίας τοῦ διαπρεποῦς φιλολόγου Κοθήτου, οὐτινὸς μαθητὴς τυγχάνει ὢν ὁ ἡμέτερος σεβαστὸς καὶ πολυμαθὴς καθηγητὴς Κ. Κόντος¹. Περὰ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ὁ μόλις δυοκαικοσαέτης Keun καὶ τυχὼν τοῦ βαθμοῦ τοῦ διδάκτορος τῷ 1755 ἀφιέρωθη εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀνεχώρησεν εἰς Ἀνατολὴν μετὰ τοῦ νεωτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Ἀβραάμ.

Ἡ ἀναχώρησις αὕτη ἐξ Ὀλλανδίας συνέβη ἕνεκα τῆς ἐξῆς αἰτίας. Ὁ τοπάρχης (Stathouder) τῶν Κάτω Χωρῶν Γουλιέλμος Δ', ἡγεμὼν τῆς Ἀραυσίωνος ἢ Ὁράγγης, ἐκ τῶν πολλαχῶς στάσεων τῆς δημοτικῆς μερίδος τοῦ Ὀλλανδικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας ἐπωφελοῦμενος, κατέστησεν ἐν ἔτει 1747 κληρονομικὸν τὸ τοῦ τοπάρχου ἀξίωμα ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ, τὸ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1701 σχολάζον μετὰ τὸν θάνατον Γουλιέλμου τοῦ Γ' τοῦ καὶ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας· ἀπέθανε δὲ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν τῷ ἀνηλίκῳ αὐτοῦ υἱῷ Γουλιέλμῳ τῷ Ε', οὗ ἐν ὀνόματι ἐκυβέρνησεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἐπίκληρος ἡγεμονίς καὶ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Γεωργίου τοῦ Β' Ἄννα μετὰ τοῦ συγγενοῦς αὐτῆς Λουδοβίκου Ἐρνέστου δουκὸς τῆς Βρουνοβίικης. Τοῦ τελευταίου τούτου ἡ διαγωγὴ ἠνάγκασε πολλοὺς τότε Ὀλλανδοὺς καταδιωχθέντας ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀπο-

¹ Τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Λουγδούνου καὶ τῶν αὐτόθι διδασκάντων ἀνδρῶν, ὡς καὶ τῆς ἐν Ὀλλανδίᾳ ἑλληνικῆς παιδείας, ἐποιήσατο λόγον ὁ ἀείμνηστος Δ. Θερεϊανὸς ἐν τῷ «Ἀδαμαντίῳ Κοραΐ», ἐν Τεργέστη 1889, τόμ. Α', σελ. 102—105. Πρβλ. καὶ Σ. Π. Λάμπρου, Ὀλλανδία καὶ Ἑλλὰς ἐν «Παρνασσῷ» τόμῳ ΙΔ', σελ. 585 κ. ἐξ.

Περὶ δὲ τοῦ Κοθήτου ἰδὲ ἐπιμνημόσυνον λόγον τοῦ καθηγητοῦ Κ. Σ. Κόντος ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ» τόμ. Γ', σελ. 3—38.

λέσαντας τὴν περιουσίαν νὰ ἐκπατρισθῶσι. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ἡ οἰκογένεια Keun, ἧς τὰ ὑπάρχοντα ἐδημεύθησαν ὑπὸ τοῦ δουκὸς καὶ οὐδέποτε ὕστερον ἀπεδόθησαν, καὶ ἦτις ἀπετελείτο ἐκ τοῦ Βερνάρδου, τοῦ προμνημονευθέντος Ἀβραάμ, τοῦ Ριχάρδου τρίτου ἀδελφοῦ ἀναχωρησαντος εἰς Ἀμερικὴν καὶ ἐκεῖ ἐγκαταστάντος, καὶ μιᾶς ἀδελφῆς, συζύγου ἰσως τινὸς Van Poolen, ἧς ἀγνοεῖται ἡ μετέπειτα τύχη. Καὶ ὁ μὲν Ἀβραάμ, ὁ γενάρχης τῆς ἐν Σμύρνῃ οἰκογενείας Keun, ἦλθεν αὐτόσε καὶ διετέλεσεν ἐπὶ ἔτη πολλὰ καγκελλάριος τοῦ αὐτόθι Ὀλλανδικοῦ προξενείου, ὁ δὲ Βερνάρδος, ἀφικόμενος τῇ 14 Ἰανουαρίου 1756¹, συγχρόνως ἰσως τῷ ἀδελφῷ, ὡς ἱεροκῆρυξ καὶ λειτουργὸς τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἤρξατο ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ κηρύττων τὸν θεῖον λόγον ἐν τῷ ναίσιμῳ τοῦ Ὀλλανδικοῦ προξενείου, περὶ οὗ ναοῦ ἐπιτραπήτω ἡμῖν ἵνα εἰπωμέν τινα.

Κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Συνόδων τῶν Γενικῶν Τάξεων (Etats Généraux) τῶν Κάτω Χωρῶν τῆς 7 Ὀκτωβρίου 1675, ὁ ἐν Σμύρνῃ πρόξενος τῆς Ὀλλανδίας Ἰακώβος Van Dam ἐνετάλη νὰ παράσχη κατάλληλον οἶκημα πρὸς τέλει τῆς θείας λατρείας, ὡς καὶ πρότερον ἐγένετο, ἦτοι ἀπὸ τῆς αὐτόθι ἰδρύσεως τῆς Ὀλλανδικῆς ἐκκλησίας τῷ 1660. Τὸ οἶκημα τοῦτο κείμενον ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς κατοικίας τοῦ προξένου διατηρήθη μέχρι τοῦ φοβεροῦ καὶ καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ τῆς 30 Ἰουνίου / 10 Ἰουλίου 1688, ὅτε, ὡς εἰκός, κατέρρευσε καὶ τοῦτο.

Μετ' ὀλίγον χρόνον ᾠκοδομήθη ἴδιος ναῖσκος περατωθεὶς τῇ 3 Ἀπριλίου 1690, ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ τοῦ προξένου, ἐνθα ἡ πρώτη ἱεουργία ἐτελέσθη τῇ 9 τοῦ αὐτοῦ μηνός. Ἐν τούτῳ λοιπὸν τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ ἐτέλει ὁ Keun τὰ τοῦ λειτουργήματος αὐτοῦ σχῶν ὡς προκατόχους 13 ἱεροκῆρυκας, ἐξ ὧν διασημότεροι ὑπῆρξαν ὁ καὶ ἄλλοτε μνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Johannes Heymann διατρίψας ἐν Σμύρνῃ ἀπὸ τῆς 5 Ἰουνίου 1700 μέχρι τῆς 17 Ἰουνίου 1705, ὁ γνωστός ἄλλως ὡς περιηγηθεὶς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὕστερον διαπρέψας ὡς καθηγητὴς τῆς Ἀραβικῆς καὶ ἄλλων

¹ Ἰδὲ Van Lennep, ἐνθ. ἀν. σελ. 14.

² Τοῦ σεισμοῦ τούτου ἐκτενῆ μνησίαν ἐποιήσατο ὁ κ. B. Slaars ἐν «Étude sur Smyrne», αὐτόθι 1868, ἐν σελ. 128 κ. ἐξ. πρβλ. καὶ Van Lennep, ἐνθ. ἀν. σελ. 25—26. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σεισμοῦ τούτου ἐγένετο κατ' ἔτος ἐπιμνημόσυνος τελετὴ ὑπὸ τῶν Ὀλλανδῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1756, ὅτε ἐτελέσθη τὸ ὕστατον ἐν τῇ θερυνῇ κατοικίᾳ τῆς οἰκογενείας Van Lennep ἐν τῷ χωρίῳ Σεβδῆκισοῖ ἰδὲ Van Lennep, σελ. 10.

ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Λουγδούνου καὶ οἱ Isaac van der Vecht καὶ Hermann van der Horst¹. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος τῆς εἰς Σμύρνην ἀφιξέως αὐτοῦ, ὁ Keun προσεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ πρεσβευτοῦ τῶν Κάτω Χωρῶν βαρῶνου Ἐλβέρτου de Hochepiel, τοῦ ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν ἐν Σμύρνη τῆς Ὀλλανδίας προξένων, περὶ ἧς κατωτέρω, ὅπως διδάξῃ τὰ τέκνα τούτου τὰ δόγματα τῆς τῶν Διαμαρτυρομένων πίστεως καὶ ἐκτελῇ ἐκεῖ τὰ τῆς θείας λατρείας ἐν ἑλλείψει τότε τοῦ οἰκείου ἱερωμένου. Ὁ Keun ἔθεν ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ Μάρτιον καὶ διέτριψεν ἐκεῖ μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1756, ὅτε καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Σμύρνην. Μικρὸν δ' ὅμως μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Keun αὐτόσε κατεστράφη ἐξ αἰτίου ἀγνώστου ὁ ναὸς τοῦ Ὀλλανδικοῦ προξενείου, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων τῆ 7 Ὀκτωβρίου 1759. Οὐδόλως ὅμως ἐπέπρωτο νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρὸν καὶ οὗτος, διότι κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν τῆς Σμύρνης τῆ 26 Ἰουλίου / 6 Αὐγούστου 1763 τὴν ἀποτεφρώσασαν μέγα μέρος τῆς πόλεως, ἐν ᾗ ἦσαν καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν Ὀρθοδόξων Ἁγία Φωτεινὴ μετὰ τῆς μητροπόλεως καὶ ἄλλων εὐαγῶν καθιδρυμάτων, ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πολυκάρπου τῶν Καπουκίνων καὶ ἡ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, οὗτινος γεγονότος ἔχομεν καὶ ἄλλοθεν πολλὰς μαρτυρίας², ἐκὰν μεθ' ἄπαντος

¹ Τούτων ὁ μὲν Isaac van der Vecht, ὁ ἀπὸ τοῦ 1712 μέχρι τοῦ 1718 ἐν Σμύρνη διαμείνας, συνέλεξεν ἀντίγραφα ἐπιγραφῶν Ἑλληνικῶν τε καὶ Λατινικῶν ἐκ τῶν περὶ τὴν Σμύρνην καὶ Ἐφεσον μερῶν, ἅτινα ἐναπόκεινται ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Λουγδούνου ἐν τῷ τμήματι Oudendorp ἀρ. 28, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Hermann van der Horst, ὁ ἀπὸ τοῦ 1718—1727 ἱεροκῆρυξ, ἐξέδραμεν εἰς Ἐφεσον μετὰ μεγάλης συνοδείας τῶ 1720, περιγράψας τὰ κατὰ τὴν ἐκδρομὴν ταύτην ἐν πραγματεία ἀνεκδότῳ σφζομένη ἐν τῇ αὐτῇ βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 238 τοῦ παλαιοῦ τμήματος. Ὁμοίως ἐποίησατο συλλογὴν ἐπιγραφῶν, δημοσιευθειῶν ὕστερον ὑπὸ τοῦ Ἐσσελίου ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τῶν Antiquae Inscriptiones a Gudio collectae, Leovardiae 1731. Τὸ ἀρχέτυπον χειρογράφου τούτων σφζεται ὡσαύτως ἐν τῇ αὐτῇ βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀρ. 42 τοῦ τμήματος Burmann. Ἰδὲ Van Lennep, ἐνθ. ἀν. σελ. 41 καὶ 12 ἐν ὑποσημειώσει.

² Ἰδὲ R. Chandler: «Voyages dans l'Asie Mineure et en Grèce», trad. de l'Anglais par Servois et Barbié du Bocage, Paris 1806, tom. I, σελ. 125, Κ. Οἰκονόμου Αὐτοσχέδιον διατριβὴν περὶ Σμύρνης, ἐν Μελίτη 1831, σελ. 30 ἐν ὑποσημ., Lüdeke Beschreibung des Türkischen Reichs

τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἦτοι ἐπίπλων καὶ σκευῶν, ὡς καὶ πιθανώτατα καὶ ἡ παρακειμένη οἰκία τοῦ Ὀλλανδοῦ προξένου Δανιὴλ Ἰωάννου κόμητος de Hochepiel. Οἱ Ὀλλανδοὶ τότε ἔμειναν ἐπὶ τινα χρόνον ἄνευ ναοῦ ἐκκλησιαζόμενοι ἐν τῷ τοῦ Ἀγγλικοῦ προξενείου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1767, ὅτε ἀπεπερατώθη ἡ ἀνοικοδόμησις νέου ναΐσκου κειμένου παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ αὐτοῦ προξένου¹. Ὡς δυνάμεθα δ' εὐκόλως νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῶν σφζομένων Συμυρναϊκῶν παραδόσεων, ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο ἐντὸς τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Φραγκομαχαλᾶ διόδου (φρεγκχανέ), ἰδιοκτησίας οὐσης τῆς οἰκογενείας de Hochepiel² μέχρι τοῦ ἔτους 1875,

etc., Leipzig 1778, τόμ. Β', σελ. 23, Μ. Παρανίκα, Ἱστορίαν τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, ἐν Ἀθήναις 1885, σελ. 14 ἐν ὑποσημ. Πρβλ. καὶ «Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette» etc. 1877, σελ. 73.

¹ Περὶ πασῶν τῶν ἀνωτέρω εἰδήσεων ἰδὲ πραγματείαν τοῦ Ῥιχάρδου Van Lennep, ἐνθ. ἀν. σελ. 6 κ. ἐξ, ὅθεν ἠρυσάμεθα ταῦτα. Ὁ συγγραφεὺς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματείας ἦτο ἕγγονος τοῦ ἐκ τῶν φίλων τοῦ Κοραῆ (πρβλ. «Lettres de Coray à Chardon de la Rochette», σελ. 87) David Van Lennep ἀρχαίου ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ 1712 ἐμπορευομένου ἐν Σμύρνη, ὅπου καὶ ἀπέθανε κατ' Αὐγούστον τοῦ 1797 γενάρχης τῆς ὁμωνύμου οἰκογενείας ἐν Ἀνατολῇ καταστάς διετελέσε δ' ὁ Ῥιχάρδος ἐπὶ 35ετίαν πρόξενος τῶν Κάτω Χωρῶν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καὶ ὑπῆρξε τύπος καλοκαγαθίας καὶ μετριοφροσύνης, ἀπέθανε δὲ αὐτόθι τῷ 1890. Περὶ Hochepiel ἰδὲ κατωτέρω. Περὶ δὲ τοῦ τρίτου φίλου τοῦ Κοραῆ Daniel Fremeaux οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθημεν νὰ μάθωμεν, ἅτε τῆς οἰκογενείας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1795 ἐκλιπούσης ἐν Σμύρνη.

² Τὰ περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου οἴκου de Hochepiel (de Halcipedibus) τοῦ ἀνάγοντος τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ ἔτους 1123 καὶ καταγομένου ἐκ Cambrai τῆς Γαλλίας, μεταναστεύσαντος δ' εἶτα εἰς Κάτω Χώρας, ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν κατ' ἐξοχὴν ὁ ἐνταῦθα ἀξιότιμος κύριος Ἐδμόνδος κόμης de Hochepiel ὁ ἀρχηγὸς νῦν τούτου καὶ πρωτότοκος τῶν ἀδελφῶν Ἐλβέρτου, Ραούλ, Ἰωάννας καὶ Ἐλένης, δούς ἡμῖν χειρόγραφον πραγματείαν λίαν διαφέρουσαν καὶ ἐξιστοροῦσαν τὰ τοῦ οἴκου τούτου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Δυστυχῶς τὰ ὄρια τῶν μετὰ χεῖρας σημειώσεων δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ παρεκθῶμεν πολὺ τοῦ προκειμένου διεξερχόμενοι ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν ἐν Σμύρνη διαμονὴν τῆς οἰκογενείας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1688 καὶ τὴν εὐεργετικὴν αὐτῆς δρᾶσιν ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ὡς προξένων τῆς Ὀλλανδίας ἐν Σμύρνη. Ὁ πρῶτος πρόξενος ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης Δανιὴλ Ἰωάννης de H., ὁ ἀπὸ τῆς 11 Ἰουλίου 1688 ἐν Σμύρνη διορισθεὶς, ἔλαθε μέρος ὕστερον ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Carlowitz ὡς δεῦτερος ἀντιπρόσωπος τῆς Ὀλλανδίας καὶ ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λεοπόλδου τοῦ Β' βαρῶνος τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος τῆς ἐν Σμύρνη προξενικῆς θέσεως τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος τῆς ἐν Σμύρνη προξενικῆς θέσεως Δανιὴλ Ἀλέξανδρος ὑψώθη ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας Θηρεσίας τῷ 1741

ἐνθα ὑπῆρχε καὶ παλαιὸς ναῖσκος τῶν Διαμαρτυρομένων, ὅστις ἐπεσκευάσθη καὶ μετὰ τὰς καταστρεπτικωτάτας πυρκαϊᾶς τῆς 4/15 Μαρτίου 1797¹ καὶ τῆς 9/21 Ἰουνίου 1845, ἀλλ' ἐξηφανίσθη τέλει ἀπὸ τοῦ 1875. Πρῶτερον δ' ὅμως, ἤτοι τῷ 1853, οἱ Διαμαρτυρόμενοι Ὀλλανδοὶ ἐκ τοῦ Καλθινικοῦ δόγματος ἔκτισαν τὴν νῦν ὑπάρχουσαν ἐκκλησίαν αὐτῶν καταλιπόντες τοῖς Λουθηρανοῖς Γερμανοῖς τὸν ῥηθέντα ναῖσκον, παρὰ τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως παλαιὸν νεκροταφεῖον αὐτῶν, περὶ οὗ δ' ἱκανὸς ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν λόγος ἐν τῷ προειρημένῳ ἄρθρῳ ἐν τῷ «Παρνασσῷ», ἐκκλησίαν συνεχομένην τῷ ἰδίῳ νοσοκομείῳ, τῷ ὑπάρχοντι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀΐξηθέντι τῇ δωρεᾷ τοῦ Ἰωάννου Derveaux τῷ 1739² καὶ ἀνοικοδομηθέντι τῷ 1852.

Ἐπανίωμεν νῦν ἐπὶ τὸν Βερνάρδον Κευν. Οὗτος ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ὡς ἄνω εἴρηται ἀποτέφρωσιν τοῦ Ὀλλανδικοῦ ναῖσκου κατέλιπε τὴν

εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ κόμητος καὶ μεγιστᾶνος τῆς Οὐγγαρίας καὶ ὑπέρξε πατὴρ τοῦ ἐκ τῶν γνωρίμων τῷ Κοραῆ κόμητος Δανιὴλ Ἰωάννου τοῦ ὁμωνύμου τῷ πάππῳ καὶ οὐχὶ Δανιὴλ Ἀλεξάνδρου, ὡς ἐκ λάθους ἄλλοτε ἐγράψαμεν ὁ ὕστατος πρόξενος ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης ὑπῆρξεν ὁ κόμης Ἰάκωβος ὁ φιλανθρωπῶς προσενεχθεὶς τοῖς Ἑλλήσι τῆς Σμύρνης κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, οὗ ἐν μέσῳ ἀπέθανε, περὶ τὸ 1825. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ προμνημονευθεὶς Ἐλβέρτος ὁ ἐν Κων/πόλει πρέσβυς ἦτο υἱὸς τοῦ πρώτου Δανιὴλ Ἰωάννου. Πρβλ. περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης Gisbert Cuper Lettres Amsterdam 1743, σελ. 396—398, Slaars, ἐνθ. ἄν. σελ. 149, καὶ τοὺς περιηγητὰς La Mottraye, «Voyages en Europe, Asie et Afrique» à la Haye 1727, τομ. I., σελ. 183, 197—198

Van Egmond & Heymann, «Travels through part of Europa, Asia Minor etc. translated from the low Dutch», London 1758, τόμ. Α', σελ. 74.

Hasselquist, «Reise nach Palaestina, aus dem Schwedischen», Rostock 1762, σελ. 29—30.

Paul Lucas, «3ème Voyage fait en MDCCXIV etc. par ordre de Louis XIV dans la Turquie» etc., Rouen 1719, σελ. 208.

Chandler, ἐνθ. ἄν., de Forbin, «Voyage dans le Levant en 1817 et 1818», Paris 1819, σελ. 52. II, σελ. 242 καὶ ἀλλαχῶς.

Otto Fr. v. Richters, «Wallfahrten im Morgenlande», Berlin 1822, σ. 491 κ. ἐξ.

Arundell, «A visit to the seven Churches of Asia», London 1829, σελ. 12 καὶ 14.

¹ Τὰ συμβάντα τὰ προηγηθέντα τῆς πυρκαϊᾶς ταύτης ἰδὲ παρὰ Slaars, ἐνθ. ἄν. σελ. 44, σημ. 80, καὶ ἐν ἰδίῳ ἡμῶν πραγματεία δημοσιευθεῖσα βραδύτερον.

² Ἰδὲ Van Lennep, ἐνθ. ἄν. σελ. 33.

Σμύρνην τῇ 19 Ἰουλίου 1765 ἀπάρας πρὸς τὴν Ὀλλανδίαν, ἐνθα καὶ διέμεινε ἐπὶ διετίαν περίπου ἀντικαταστάτην αὐτοῦ ἐν Σμύρνη ἀφῆκε τὸν Λουθηρανὸν ἱερέα Χριστόφορον Γουλιέλμον Lüdeke, τὸν γνωστὸν συγγραφέα τοῦ πολλοῦ λόγου ἀξίου πονήματος περὶ Τουρκίας καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῆς¹ καὶ ἐν Σμύρνη ἐπὶ 9 ἔτη διατρίψαντα. Δὲν εἶναι δὲ τολμηρὸν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Κευν ἐν τῇ πατρίδι εὐρισκόμενος ἠῤῥησε τὰς θεολογικὰς καὶ φιλολογικὰς αὐτοῦ γνώσεις καὶ ἐγνώρισε τὸν σοφὸν ἐν Ἀμστελοδάμῳ θεολόγον Ἀδριανὸν Buurt. Ἐπανελθὼν εἰς Σμύρνην τῇ 15 Φεβρουαρίου 1767² ὀλίγῳ πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ εἰρημένου ναῖσκου ἀπεφάσισε νὰ ἐκμάθῃ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣν ἄλλως ἐκ τῶν βιβλίων ἠπίστατο, διδασκόμενος τὰ τῆς νεωτέρας προφορᾶς· προσέλαβεν ἐπὶ τούτῳ τὸν εἰκοσάτη περίπου Κοραῆν³, ἔκτοτε δ' ἄρχεται ἡ πασιγνωστὸς ἀμφοτέρων σχέσις, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀμοιβαίας διδασκαλίας ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ φιλία στενὴ καὶ ἀδιάσπαστος, διαρκέσασα ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ Κευν, τοῦ προστάτου καὶ εὐεργέτου τοῦ Κοραῆ τρανότατα ἀναδειχθέντος. Ἴνα δὲ μὴδὲν παραλίπωμεν, μὴδὲ τὸ ἐλάχιστον τῶν εἰς τὰς σχέσεις ἀμφοτέρων τούτων ἀφορώντων ἐκ τῶν γνωστῶν ἡμῖν, ἀναφέρωμεν καὶ ἀνέκδοτόν τι, καθ' ὃ ὁ τε μαθητὴς καὶ διδάσκαλος, στενοὶ ἤδη φίλοι, μετέβαινον πρὸς κυνηγέσιον εἰς τὰ τερπνὰ παρὰ τὴν Σμύρνην χωρία Βουτζᾶν καὶ Σεβδῆκιοι⁴ συνδιαλεγόμενοι συνήθως Ἰταλιστί· κατὰ ταῦτα ὁ Κοραῆς, καίπερ ἐντεταλμένος ὢν ὑπὸ τοῦ Κευν, τοῦ ἔχοντος μᾶλλον ἀσθενῆ τὴν ὄρασιν, νὰ προαγγέλλῃ αὐτῷ τὴν ἐμφάνισιν πτηνοῦ τινος, ἐβράδυνε νὰ πράττῃ τοῦτο ὑπ' ἄλλων περισπώμενος, ὥστε ὁ ἀγαθὸς Κευν κατόπιν ἑορτῆς καὶ μάττην

¹ Τοῦτο ἐπιγράφεται «Beschreibung des Türkischen Reichs nach seiner Religions- und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des 18ten Jahrhunderts von Christoph Wilhelm Lüdeke» ἐν 2 τόμοις, ὧν ὁ Α' ἐξεδόθη τῷ 1771, ὁ δὲ Β' τῷ 1778 ἐν Λειψία.

² Ἰδὲ Van Lennep, ἐνθ. ἄν. σελ. 15.

³ Ἰδὲ αὐτοβιογραφίαν Κοραῆ, σελ. 13—15, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι τοῦτο ἐγένετο πρὸ τοῦ 1770.

⁴ Τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον ἦτο ἡ θερινὴ κατοικία τῶν εὐπόρων ἐν Σμύρνη Ὀλλανδῶν (πρβλ. καὶ Arundell, ἐνθ. ἄν. σελ. 12), ὧν αἱ ἐπαύλεις σφύζονται εἰσέτι αὐτόθι. καὶ ἐνταῦθα ὁ Κευν κατὰ τὸ θέρος ἐτέλει τὰ τῆς λατρείας ὡς καὶ βαπτίσεις τῶν τέκνων τοῦ ῥηθέντος κόμητος de Hoheped καὶ ἄλλων Ὀλλανδικῶν οἰκογενειῶν.

ἐσκόπευε κατὰ τῶν πτηνῶν, ὅσας ὁ Κοραῆς ἔκραζεν Ecco! un becafico! Ἴνα δὲ ἐκ τοῦ ἐπουσιώδους τούτου ἐξαγάγωμεν καὶ τι σπουδαιότερον, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Κοραῆς ἀνέκαθεν ἐγίνωσκε τὴν Ἰταλικήν, ἐξ ἧς ὕστερον μετέφρασε τὸν Βεκακρίαν, μεταχειρισθεὶς καὶ Ἰταλικά βοηθήματα ἐν ταῖς σοφαῖς αὐτοῦ ἐκδόσεσι τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἄλλως τε ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα ἦτο ἐν Σμύρνη τότε μᾶλλον ἐπιχωριάζουσα ἢ τανῦν, διότι πολλάκις Ἄγγλοι καὶ Ὀλλανδοὶ ἱερεῖς ἐκήρυττον τὸν θεῖον λόγον Ἰταλιστὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐκκλησιῶν¹. Τὰ δὲ περὶ τῆς εἰς Ὀλλανδίαν μετ' ὀλίγον μεταβάσεως τοῦ Κοραῆ χάριν ἐμπορίας τῶ 1771 καὶ τῆς συστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Keun πρὸς τὸν ῥηθέντα θεολόγον Ἀδριανὸν Buurt παραλείπομεν ἐνταῦθα ὡς καὶ ἄλλοθεν τῶ κοινῶ γνωστά².

Ὁ Keun διαρκούσης τῆς εἰς Ὀλλανδίαν ἀποδημίας τοῦ Κοραῆ προσβλήθη τῶ 1775 ὑπὸ τῆς δεινῆς νόσου πανώλους, ἧτις, ὡς εἰκός, κατεφόθησεν αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε σημειώσας τοῦτο ἐν ταῖς βιβλίοις τῆς Ὀλλανδικῆς ἐκκλησίας συνέστησεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θεῖαν Πρόνοιαν³. Ἐθεραπεύθη δ' ὅμως ἐκ ταύτης, μετὰ δὲ τέσσαρα ἔτη ἐπεχείρησε νέον ταξίδιον εἰς Ὀλλανδίαν διελθὼν διὰ τῆς Ἰσπανίας καὶ Γαλλίας καὶ δὴ καὶ διὰ Παρισίων. Τότε δὲ μετέφρασεν ἐκ τῆς Ὀλλανδικῆς εἰς τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν θεολογικόν τι βιβλίον τοῦ Ἀδριανοῦ Buurt, ὅπερ καὶ ἐξετύπωσε κατὰ τὴν ἐν Ἀμστελοδάμῳ διαμονὴν αὐτοῦ τῶ 1779⁴. Τὸ ταξίδιον τοῦτο τοῦ Keun εἰς Ἑσπερίαν ἦτο καὶ πρότερον ἡμῖν γνωστὸν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ⁵, νῦν δὲ πιστοῦται

¹ Πρβλ. Van Lennep, ἐνθ. ἀν. σελ. 10, 12 καὶ 15.

² Πρβλ. Αὐτοβιογραφίαν Α. Κοραῆ σελ. 17 καὶ Δ. Γρ. Καμπούρογλου Ἐπιστολὰς ἀνεκδότους περὶ Κοραῆ ἐν «Παρνασσῷ» τομ. ΙΔ', σελ. 652 καὶ 717.

³ Πρβλ. Van Lennep, ἐνθ. ἀν. σελ. 16.

⁴ Τῆς μεταφράσεως ταύτης ἀντίτυπον, δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Keun τῶ Κοραῆ, ἐναπόκειται νῦν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ γυμνασίου τῆς Χίου ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρός, τοῖς καταλειφθεῖσι μετὰ θάνατον ἐκεῖ. ἐπιγράφεται δὲ «Abrégé de la Théologie Dogmatique de Adrien Buurt, ministre du St. Evangile à Amsterdam, Rédigé en forme de Demandes et Reponses par son Epouse Josine Caroline de Lynden». Et traduit du Hollandois par Bern. Keun. Amsterdam 1779 καὶ φέρει τὸν ἀρ. 190 θεολ. κατὰ τὴν φιλόφρονά πρὸς ἡμᾶς ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Μ. Κουρσπαντελῆ γραμματέως τῆς κοινότητος αὐτοῦ, ᾧ τινι ἐκφράζομεν ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν.

⁵ «Lettres inédites de Coray à Chardon de la Rochette», ἰδὲ σελ. 14.

καὶ ἐξ ἐτέρας ἐπιστολῆς αὐτοῦ τοῦ Keun, ὑφ' ἡμῶν εὑρεθείσης ἐν τῇ συλλογῇ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀξιοτίμου κυρίας Σκιαδαρέση καὶ ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν ἴδιον ἀνεψιὸν Ἰσαὰκ Keun υἱὸν τοῦ προμνημονευθέντος Ἀβραάμ¹. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ ὅσα ἠδυνήθημεν νὰ εὑρωμεν ἐγγράφα τοῦ Βερνάρδου Keun σφζόμενα παρὰ τῆ αὐτῆ κυρία, τῇ ὡς γνωστὸν ἐγγόνῳ τοῦ ἐτέρου προστατευομένου τοῦ Keun Ἰακώβου Ῥώτα, καταχωρίζομεν ἐν μεταφράσει κατωτέρω².

¹ Ὁ Ἀβραάμ Keun, ὡς προείπομεν, μετὰ τὴν εἰς Σμύρνην ἄφειν αὐτοῦ, διωρίσθη καγκελλάριος τοῦ αὐτοῦ Ὀλλανδικοῦ προξενείου διατελέσας ἐν τῷ ἀξιωματικῷ τούτῳ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Λαβὼν δὲ τῶ 1781 γυναῖκα τὴν Sarah, θυγατέρα τοῦ Γεωργίου Boddington, καγκελλαρίου τοῦ ἐν Σμύρνη Ἀγγλικοῦ προξενείου, οὗτινος τὸ ὄνομα συνδέεται μετὰ τῆς γεραρᾶς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς τεθείσης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀγγλων ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου εὐεργέτου καὶ ἀνακαινιστοῦ αὐτῆς Παντολέοντος Σεβαστοπούλου, ἐγένετο πατὴρ τοῦ ἀνωτέρου Ἰσαὰκ. Οὗτος μονογενῆς ὢν ἀπῆλθεν εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ αὐτοῦ καὶ προστάτου Βερνάρδου ἐν ἡλικίᾳ 19 ἐτῶν εἰς Αἴγυπτον, ἐνθα τυχὼν τῆς προστασίας τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἐγένετο πλουσιώτατος, ἀλλὰ φυγὼν ἕνεκεν ὀφθαλμίας ἐκ τῆς χώρας ταύτης μετέβη εἰς Μασσαλίαν, ὅπου ἀπολέσας τὴν περιουσίαν ἐπανῆλθεν εἰς Σμύρνην, ἐν ἧ καὶ ἀπέθανε τῶ 1853 ζήσας ὑπὲρ τὰ 70 ἔτη. Ὑπῆρξε δὲ ἐκ τῶν δύο γάμων αὐτοῦ πατὴρ πολυμελεστάτης οικογενείας, ἐξ ἧς ἐπέζησαν αὐτῶ δέκα υἱοὶ καὶ τρεῖς θυγατέρες. Ἐκ τῶν υἱῶν τούτων, ὧν τινες ἔλαβον καὶ Ἑλληνίδας γυναῖκας, πολλοὶ διεκρίθησαν ἐν τῷ διπλωματικῷ καὶ προξενικῷ σταδίῳ, ὡς ὁ Ῥιχάρδος, γραμματεὺς τῆς πρεσβείας τῶν Κάτω Χωρῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν ἧ ἀπέθανε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1880 (ἰδὲ ἄρθρον Α. Scheffer ἐν τῇ ἐκεῖ γαλλικῇ ἐφημερίδι «Stamboul» τῆς 18/30 Μαρτίου 1880), ὁ Ἰωάννης Ἀλέξανδρος πρόεδρος ὑπουργός τοῦ αὐτοῦ κράτους ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ πρόην ιδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Στίρβη, ἀποθανὼν πρὸ τινῶν ἐτῶν καὶ ὁ Ἐδουάρδος πρόξενος τοῦ Βελγίου ἐν Τραπεζοῦντι, τελευτήσας τῶ 1875, ὧν ἀνεψιὸς εἶναι ὁ ἀξιότιμος κ. Ἀλφρέδος Keun, υἱὸς τοῦ προαποθανόντος νεωτέρου ἀδελφοῦ Βενιαμὴν καὶ πρόξενος τῆς Ρουμανίας ἐν Σμύρνη.

² Αἱ σφζόμεναι ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Keun γαλλιστὶ γεγραμμέναι κατεχωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Ῥώτα μετ' ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ ἀλλ' οὐχὶ πλήρεις ἐν τῶ Β' Ἀπανθίσματι τῶν ἐπιστολῶν Α. Κοραῆ ἐν Ἀθήναις 1841, ἐξ οὗ βιβλίῳ ἐδημοσιεύθησαν ἄνευ παραλλαγῆς ἐν ταῖς «Lettres de Coray à Chardon de la Rochette» etc. Paris 1877. Οὐδεμίαν τοῦ Keun ἐπιστολὴν πρὸς Κοραῆν σφζεται, ὡς ἐκ τῶν γνωστῶν διατάξεων τῆς διαθήκης τοῦ τελευταίου νὰ καῶσι μετὰ θάνατον πᾶσαι αἱ πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνομέναι ἐπιστολαί. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἄλλαι ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Keun καὶ ἄλλα πολύτιμα ἐγγράφα ἐφυλάττοντο μετὰ προσοχῆς ὑπὸ τὴν κλίνην τοῦ Ἰσαὰκ Keun,

Περαίνοντες δὲ τὸν λόγον ἐκφράζομεν τὴν ἡμετέραν λύπην ὅτι παρ' ὄλας τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν οὐδεμίαν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνακαλύψωμεν εἰκόνα οὐδὲ σύγγραμμά τι ἄλλο, ἔργον τῆς διανοίας τοῦ Βερνάρδου Κευν. Ἔργα ὅμως τῆς καρδίας αὐτοῦ περιφανῆ εἰσιν ἢ προστασία ἢ ἐπιδαψιλευθεΐσα τῷ μεγάλῳ Κοραῆ, ἔτι καὶ τῷ Ῥώτῃ, ὡς καὶ τῷ ἰδίῳ ἀνεψιῷ καὶ ἄλλοις πιθανώτατα, ὡς καὶ ἡ φήμη ὡς φιλανθρώπου καὶ ὄντως ἀγίου ἀνδρός, ἢ ἔτι ἐν Σμύρνῃ διατηρουμένη. Ἄλλως αἱ ἀρεταὶ τοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ ὁ Κοραῆς ἐκφράζεται που ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Ῥώταν¹, προτεινάντα αὐτῷ νὰ γράψῃ τὸν βίον τοῦ κοινοῦ αὐτῶν διδασκάλου, ἦσαν μᾶλλον ἰδιωτικαὶ ἀρεταὶ (des vertus privées). Οὐχ ἤττον ὅμως ἡ φήμη τοῦ ἀνδρός τούτου, ἰδίᾳ διὰ τοὺς Ἑλληνας, διαρκεῖ καὶ διαρκέσει μᾶλλον τῆς φήμης ἄλλων προσώπων δημοσίᾳ δρασάντων ἢ καὶ πολλὰ συγγραψάντων.

Ὁ Βερνάρδος Κευν, ἄγαμος διαμείνας καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ, ἀπέθανεν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἦτο ἡμῖν γνωστόν, τῇ 17/29 Ἰανουαρίου 1801 ἐκ μακροχρονίου νόσου καὶ ἐτάφη ἐν τῷ Ὀλλανδικῷ κοιμητηρίῳ, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ ἱκανὸς ἐγένετο ὑφ' ἡμῶν λόγος, ἐντὸς τάφου, οὗτινος τὴν ἐπιγραφὴν λατινιστὶ γεγραμμένην παρατίθεμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, ἔχουσιν ὧδε :

D. O. M.

Hic jacet resurrectionem expectans

Bernardus Keun

Smyrnis pro natione Batava

Sancti Evangelii minister

Qui aetatis annorum LXVIII

Diutina infirmitate patientissime tolerata

Die XXIX Ianuarii MDCCCI

Communi fletu et moerori

Fatis cessit

οὗτινος μετὰ τὸν θάνατον τῷ 1853 διεσκορπίσθησαν, ὡς ἐμάθομεν, καὶ κατεστράφησαν κατὰ παιδαριώδη τρόπον ὑπὸ οἰκείου τινὸς ἀμαθοῦς καὶ ἀγνοοῦντος οἷον θησαυρὸν ἐμπεριέχλειον. Ἄλλαι δὲ ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ παρὰ τῷ Ῥιχάρδῳ Κευν εὐρισκόμεναι ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ὡς ἐκ τῶν συγγῶν πυρκαϊῶν τῆς Σμύρνῃς.

¹ Ἰδὲ ἐπιστολὰς Α. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δαμαλά, τομ. Γ', σελ. 233.

Vir fuit eximiae probitatis

In omni genere scientiarum expertus

Erga pauperes beneficentissimus

Ac inter caeteras praeclaras dotes

Quibus constantissime verbo et opere docuit

Mitis humilis decorus omnibusque charitis

Qua propter illius memoria numquam obliterabitur

Et apud omnes semper in benedictione erit.

A'

Ἐπιστολὴ τοῦ Κου Β. Κ. πρὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Ι. Κ.

Ὁ ὠραῖος ἐκκλησιαστικὸς ὕμνος, ἀγαπητέ μοι, τοῦ ὁποῦ μοι στέλλεις ἀντίγραφον, μοὶ ἦτο γνωστός πρὸ πολλοῦ, διότι εἶχον αὐτὸν τῷ 1779 παραπλέων τὴν Ἰσπανίαν ἐν πλοίῳ διοικουμένῳ ὑπὸ τὸν πλοίαρχον de Gates καὶ κατεχώρισα ἐν τῇ μικρᾷ συλλογῇ μου, μάλιστα δὲ ἀπεμνημόνευσα αὐτὸν πρὸς θρησκευτικὴν χρῆσιν. Οὐχ ἤττον μοὶ ἐνεποίησεν εὐχαρίστησιν νὰ λάβω αὐτὸν παρὰ σοῦ καὶ ἐγκρίνω πληρέστατα τὸ σχέδιον, τὸ ὁποῖον μοὶ ἐνδεικνύεις νὰ πλουτίσῃς τὴν συλλογὴν σου· ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀποφύγῃς τὰ μικρὰ ὀρθογραφικὰ λάθη, ἅτινα διώρθωσα. Βλέπω εὐχαρίστως ὅτι ὁ γραφικὸς χαρακτήρ σου βελτιοῦται ἐπαισθητῶς καὶ φρονῶ ὅτι προσπαθῶν νὰ καταστήσῃς αὐτὸν καλύτερον θὰ κατορθώσῃς μετ' οὐ πολὺ νὰ τελειοποιηθῆς. Ἀντίγραφε πάντοτε καλὰ ὑποδείγματα καὶ προσπάθει νὰ τὰ μιμῆσαι. Ὅταν ἔχη τις τὴν θέλησιν οὐδὲν εἶναι ἐπίπονον καὶ πᾶσα δυσκολία ὀφείλει νὰ ὑποχωρῇ πρὸ τῆς τόλμης καὶ τῆς ἐπιμονῆς. Χαίρω πολὺ ὅτι αἱ ἀσχολίαι σου σὲ ἀποτρέπουν τῆς ἀνίας. Πράττε ὅσον τὸ δυνατόν τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ τερπνὸν πρὸς σὲ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καί, ἂν τύχῃς εὐκαιρίας νὰ γείνης ὠφέλιμος εἰς τοὺς φίλους σου, μὴ ἀμελήσῃς νὰ τὸ πράξῃς.

Ἔσο εὐπροσῆγορος καὶ χαρίεις πρὸς πάντας, εὐπειθής καὶ ὑποτεταγμένος πρὸς τὴν μητέρα σου καὶ εὐγνώμων πρὸς τοὺς δεικνύοντας περιποιήσεις πρὸς σέ. Ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ προσεχοῦς ταχυδρομείου μεταβαίνομεν ὅλοι εἰς Σεβδῆκισί, ἐλπίζω νὰ λάβω τὴν εὐχαρίστησιν νὰ σὲ ἴδω πρότερον, ὑποσχεθεὶς εἰς τὸν κ. V. D. Schr. νὰ ἐπισκεφθῶ αὐτὸν μετὰ τοῦ συναδέλφου μου Rivoir.

Ἐν τοσοῦτῳ πρόσφερε αὐτῷ τὰ σεβάσματά μου ὡς καὶ τῇ κυρίᾳ συζύγῳ

του και άπάση τῇ οικογενείᾳ Wilkinson, λέγων τὰς φιλικὰς προσρήσεις μου πρὸς τὴν ἀγαπητὴν μητέρα σου.

Υγίαίνε, ἀγαπητέ, καὶ φέρου καλῶς.

Ὁ ἀγαπητὸς θεὸς καὶ λίαν καλὸς φίλος

B. K.

Σάββατον, ἑσπέρας.

Παρέδωκα τὴν ἐπιστολὴν σου εἰς τὸν κ. Slaars, ὅστις ἀνέλαβε τὴν ἀποστολὴν τῆς πρὸς τὴν δεσποινίδα Henr. ὡς καὶ τὴν τῆς ἀπαντήσεως.

B'

Πρὸς τὸν αὐτὸν (Αὐγ. 1797).

Ἀγαπητέ. Τοῦ κ. D¹ εἰπόντος μοι ὅτι ἔχει ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν ἠδύνασο νὰ ἐκτελέσῃ καὶ διὰ τῆς ὁποίας θὰ ὑποχρεώσῃ αὐτόν, χαίρω πολὺ διὰ τοῦτο, διότι θὰ ἔχῃς νὰ ἀσχοληθῇς τοσοῦτον ἐπωφελῶς καὶ φρονῶ ὅτι ἐπιδιδόμενος προθύμως θὰ ἀποπερατώσῃ αὐτὴν μετ' ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας, προσπαθῶν, ὅσον δυνατόν, ἵνα ὁ γραφικὸς σου χαρακτὴρ εἶναι καλὸς καὶ ἀνευ σφαλμάτων καὶ ἵνα μὴ παρεκκλίνῃς τοῦ πρωτοτύπου. Ἐκτὸς τούτου, ἀγαπητέ, φέρου κατὰ πάντα οὕτως, ὥστε νὰ ὦσιν εὐχαριστημένοι ἀπὸ σέ καὶ νὰ ἀνταποκρίνησαι πρὸς τὰς ἀγαθότητας, ἃς ἔχουσι πρὸς σέ.

Τοῦ κυρίου Van Len. ἐξακολουθοῦντος νὰ ἔχῃ κακίστα εἰς τὴν υγίαν καὶ βαίνοντος πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ περιμένω τὴν ἐκβασιν τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, ὅπως μεταβῶ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ ἐπειδὴ ὀφείλω νὰ ἔλθω ὡσαύτως εἰς Βουτζᾶν, ἐλπίζω νὰ εὐρεθῇ ἀνεπίληπτος ἡ διαγωγὴ σου.

Γ'

Πρὸς τὸν Dentand.

Ἐπισυνημμένην, λίαν ἀγαπητέ φίλε, σοὶ ἀποστέλλω τὴν ἐπιστολὴν τοῦ φίλου Κοραῆ¹, ἣν ἔλαβον πρὸ ὀλίγου καὶ ἀφορῶσαν εἰς σέ μᾶλλον ἢ εἰς ἐμέ, βέβαιος δ' ὢν ὅτι θὰ σπεύσῃς νὰ ἰκανοποιήσῃς αὐτόν ὅσον τὸ δυνατόν τάχιστα διατελῶ ὁ σὸς

B. KEUN

¹ Πρόκειται πάντως περὶ τῆς ἐπιστολῆς, ἣν ἔγραψεν ὁ Κοραῆς ἐκ Παρισίων πρὸς τὸν Keun τῇ 3 Δεκ.μβρίου 1796, ἣν ἰδὲ ἐν τῷ Β' Ἀπανθίσματι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Α. Κοραῆ ὑπὸ I. Ρώτα, σελ. 98 καὶ ἐν «Lettres de Coray à Chardon de la Rochette» etc 1877, σελ. 303, ἐξ ἧς παρελείφθησαν ὑπὸ ἀμφοτέρων τῶν ἐκδοτῶν τάδε, ἄτινα ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς πρωτοτύποις τοῖς εὑρισκο-

Δ'

Ὁ ὑποφαινόμενος διὰ τῆς παρουσίας ἀπολύων τῆς ὑπηρεσίας τὸν Νικόλαον Carduli οὐδόλως πράττει τοῦτο διὰ παράπτωμά τι αὐτοῦ· ἀπ' ἐναντίας πολὺ εὐχαριστημένος ὢν ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ὁ ὑποφαινόμενος πιστεύει ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὐτῆ ὀφείλεται αὐτῷ πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ σύστασιν τῆς ἰδιαζούσης τιμιότητος καὶ πίστεως, μεθ' ἧς ἐπὶ δέκα καὶ ἕξ ἔτη ὁ ῥηθεὶς Νικόλαος ὑπηρέτησεν αὐτόν. Καὶ πρὸς ἀνταμοιβὴν θὰ καρπωθῇ μετὰ τὸν θάνατόν μου ὅ,τι τῷ ἀφῆκα ἐν τῇ διαθήκῃ μου¹. Ἐν Σμύρῃ 25 Νοεμβρίου 1796.

Πανομοίωτον τῆς ὑπογραφῆς Βερνάρδου Keun².

B. Keun.

Ἐγγραφον ἐν Σμύρῃ κατ' Ἰούλιον τοῦ 1900.

N. K. X. ΚΩΣΤΗΣ

μένων παρὰ τῇ ἐν Ἀθήναις κυρίᾳ Σκιαδαρέσῃ καὶ ἄτινα παρατίθεμεν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει. «Εἰπέ μοι, σέ παρακαλῶ, ἂν ὁ φίλος ἡμῶν Dentand ἐμπορευῆται πάντοτε καὶ εἶναι ἑταῖρος ἐν τῷ καταστήματι Van Lennep. Μὴ λησμονήσῃς νὰ μοὶ ἀπαντήσῃς εἰς αὐτὸ τὸ ἐρώτημα».

Συγχρόνως δὲ ὁ Κοραῆς ἔγραψε πρὸς τὸν Dentand ἐπιστολὴν εὐρισκομένην ἐν ταῖς ἀνωτέρω ἐκδόσεσιν ἐν σελ. 101 τῆς πρώτης καὶ 306 τῆς δευτέρας, ἐνθα παραλείπονται ὡσαύτως τὰ ἑξῆς:

... α Ὁ κ. Κοκός, εἷς τῶν ἑταίρων τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου Κανᾶ, εἶναι ἐξάδελφός μου. Ἐνδεχόμενον εἶναι ὁ κύριος οὗτος, βιαζόμενος ὑπὸ τῆς αἰσχύνης νὰ μὲ βλέπῃ βοηθούμενον ὑπὸ τῶν ξένων, νὰ θελήσῃ νὰ μὲ ἀτιμάσῃ ἀποστέλλων μοι χρηματικόν τι ποσόν ἔγω προαίσθησίν τινα ἐξ ὧσιν ὁ πρωτοψάλτης μοὶ ἔγραψεν ἐσχάτως. Σώσατέ με ἀμφοτέροι, σᾶς παρακαλῶ, ἐξ εὐεργετήματος, τὸ ὅποιον θὰ μοὶ ἐμποιῇ ἐρύθημα καθ' ὅλην μου τὴν ζωὴν. Υγίαίνε, καλὲ μου φίλε. Τὰ σεβάσματά μου, παρακαλῶ, πρὸς πᾶσαν τὴν ἀξιοσέβαστον οικογένειαν τοῦ κ. Van Lennep».

Πρόβλ. καὶ ἐπιστολὴν Κοραῆ πρὸς Πρωτοψάλτην ἐν ἐπιστολαῖς Α. Κοραῆ, ἐκδ. Ν. Δαμαλᾶ, τόμ. Α', σελ. 326 καὶ 328. Ὁ Ἰωάννης Φραγκίσκος Dentand ἐκ Γενεύης καταγόμενος ἦλθεν εἰς Σμύρῃν κατ' ἀρχὰς ὡς παιδαγωγὸς τῶν τέκνων τοῦ ἀνωτέρω David Van Lennep περὶ τὸ 1770, ὑφ' οὗ ὕστερον προσελήφθη ὡς ἑταῖρος ἐν τῷ ἐμπορικῷ αὐτοῦ οἴκῳ· ἀπέθανε δὲ τῷ 1808, ὡς καὶ ἄλλοτε ἡμῖν ἦτο γνωστόν, ἐν ἡλικίᾳ 65 ἐτῶν.

¹ Τὴν διαθήκην ταύτην παρ' ὅλας τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ προξενείου τῶν Κάτω Χωρῶν ἐν Σμύρῃ. Ἐμάθομεν δὲ ὅτι πάντα τὰ πρὸ τοῦ ἔτους 1832 ἔγγραφα τοῦ προξενείου τούτου ἐστάλησαν πρὸ 10ετίας περίπου εἰς Ἀγὴν, ἐνθα καὶ φυλάσσονται ὑπὸ τοῦ Dr A. Telting, ἀρχαιοφύλακος παραπληρωματικοῦ.

² Τὴν ἀνωτέρω ὑπογραφὴν εὗρομεν ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ ἐν Σμύρῃ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Γαλλίας ἐν προικοσυμφώνῳ τῆς 8 Μαΐου 1787 τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀνωτέρω David Van Lennep Ἀννης μετὰ τοῦ Ἰωάννου μαρκησίου de Chabannes La Palisse πατρὸς τοῦ Γάλλου ἀντιναυάρχου Ὀκταβίου, τοῦ διακριθέντος ἐν Κριμαίᾳ.

Ὁ Κορινθιακὸς κόλπος, ὅστις καὶ σήμερον εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων καὶ σημαντικωτάτων κόλπων τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, ἐν τῇ ἀρχαιότητι εἶχε μείζονα σπουδαιότητα. Διὰ τούτου οἱ Κορίνθιοι ἐπεξέτειναν τὴν ἰσχύν αὐτῶν καὶ ἀπέκνησαν πέραν τοῦ κόλπου τούτου. Ἐν τῷ παρόντι δὲν προτιθέμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς Κορινθιακῆς δυνάμεως οὐδὲ νὰ περιγράψωμεν τὴν στρατηγικὴν θέσιν τοῦ κόλπου τούτου καὶ τὰς ἐνταῦθα γενομένας ναυμαχίας· ἀλλὰ θὰ ἐπιχειρήσωμεν, ὡς ἔνεστι, νὰ διακρίνωμεν τὰς διαφόρους μεταβολὰς, ἐπεκτάσεις καὶ περιορισμοὺς τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Ὁ νῦν Κορινθιακὸς κόλπος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πορθμοῦ Ῥίου τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῶν ἀκρωτηρίων τῆς Πελοποννήσου Ῥίου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος Ἀντιρρίου, ἀπεχόντων ἀλλήλων ὀλίγον πλέον τοῦ ναυτικοῦ μιλίου¹, καὶ εὐρύνεται προχωρῶν ἈΝΑ βαθύτατα μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Τὸ μέγιστον μῆκος αὐτοῦ εἶναι περὶ τὰ 80 ναυτικά μίλια, τὸ δὲ μέγιστον πλάτος περὶ τὰ 22. Ἡ νοτιὰ παραλία τῆς Πελοποννήσου εἶναι διάφορος τῆς Στερεᾶς· διότι ἡ μὲν παραλία τῆς πρώτης εἶναι χαμηλὴ, ἀμμώδης, ἀκόλπος ἀλλ' εὐφορος, ὑπὸ προσχώσεων σχηματισθεῖσα, ἡ δὲ τῆς Στερεᾶς εἶναι ἀκτὴ ὑψηλὴ, ξηρὰ καὶ βαθύκολπος, σχηματίζουσα ἑτέρους τρεῖς βαθεῖς κόλπους, τῶν Σαλώνων (ἢ Ἰτέας, Γαλαξειδίου), τῶν Ἄσπρων Σπιτιῶν καὶ τῆς Λιβαδόστρας (Αἰγισθένων). Δίαν χαρακτηριστικὴ δ' εἶναι ἡ παροιμία τῶν ναυτικῶν «Ῥούμελη μὲ τὰ πόρτα σου, Μωριᾶ μὲ τὰ νερά σου».

Ὡς ἐν πολλοῖς γεωγραφικοῖς ὀνόμασιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου πλείστα μεταβολαὶ ἐπῆλθον. Τοῦ νῦν Ἰονίου πελάγους λ. χ. τοῦ πληροῦντος τὸν κόλπον τοῦτον τὸ ὄνομα ὑπέστη τοιαύτας

¹ Περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα ἢ περὶ τὰ 11—12 παλ. στάδια. Ὁ Στράβων (H' 335) λέγει πέντε στάδια, ὁ Σκύλαξ (§ 35) δέκα, ὁ Ἀγαθήμερος (§ 24) ἑπτὰ, ὁ δὲ Πλίνιος (Hist. Nat., 4, 2, 6) «minus mille passuum», δηλ. ἦσαν τῶν 8 σταδίων.

περιπετείας, ὥστε ὁ κ. Α. Μηλιαράκης, ὁ ἔγκριτος τῶν παρ' ἡμῖν γεωγράφων, συνέγραψεν ὀλόκληρον ἀξιόλογον βιβλίον, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πέλαγος τοῦτο ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους Σικελικόν¹.

Παρόμοιόν τι συνέβη καὶ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ. Πρὶν προβῶμεν ὁμῶς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος, πρέπει ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀντίληψιν τοῦ κόλπου τούτου ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συμφῶνως τοῖς συγγράμμασι τῶν γεωγράφων.

Οἱ ἀρχαῖοι εἶχον σαφεστέραν καὶ συμφωνοτέραν πρὸς τὴν φυσικὴν διάπλασιν ἰδέαν τοῦ κόλπου τούτου. Διότι ποιούμενος λόγον ὁ Στράβων περὶ τῆς θαλάσσης τῆς βρεχούσης τὴν Ἑλλάδα λέγει: «Αὕτη (ἢ θάλασσα) ἐκ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους προσπεσοῦσα τῇ μὲν ἀναχέεται πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, τῇ δ' ἀποτελεῖ χερρόνησον²» καὶ κατωτέρω, ἔνθα ἀκριβῶς περιγράφει τὰ ὄρια τοῦ κόλπου: «Ὁ δὲ Κορινθιακὸς κόλπος ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου (τινὲς δὲ φασιν τοῦ Ἀχελῷου) καὶ τοῦ Ἀράξου. Ἐνταῦθα γὰρ πρῶτον ἀξιόλογον συναγωγὴν λαμβάνουσι πρὸς ἀλλήλας αἱ ἑκατέρωθεν ἀκταί· προϊοῦσαι δὲ πλέον τελείως συμπίπτουσι κατὰ τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίρριον, ὅσον δὴ πέντε σταδίων ἀπολείπουσαι πορθμόν... Εἴτ' ἐντεῦθεν δίσταται πάλιν ἡ παραλία μετριῶς ἑκατέρωθεν· προελθοῦσα δ' εἰς τὸν Κρισαῖον κόλπον ἐνταῦθα τελευτᾷ, κλειομένη τοῖς προσεσπερίοις τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Μεγαρικῆς τερμόσιν. Ἐχει δὲ τὴν περίμετρον ὁ Κορινθιακὸς κόλπος ἀπὸ μὲν τοῦ Εὐήνου μέχρι τοῦ Ἀράξου σταδίων δισχιλίων διακοσίων τριάκοντα· εἰ δ' ἀπὸ τοῦ Ἀχελῷου, πλεονάζει ἂν ἑκατόν που σταδίοις. Ἡ δ' ἀπὸ τοῦ Ἀντιρρίου μέχρι ἰσθμοῦ θάλαττα Ἀλκυονίδς καλεῖται μέρος οὔσα τοῦ Κρισαίου κόλπου, διέχουσα ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τοῦ Ἀράξου σταδίων τριάκοντα ἐπὶ τοῖς χιλίοις».

Ἀρκοῦσι πάντα ταῦτα τοῦ Στράβωνος νὰ παραστήσωσι σαφεστάτην τὴν ἀντίληψιν τοῦ κόλπου ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὡς δὲ κατωτέρω θὰ ἐπιχειρήσωμεν ν' ἀποδείξωμεν, τὰ ὀνόματα τοῦ κόλπου τούτου οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑπέστησαν μέχρι τοῦ τέλους τοῦλάχιστον τῆς 2^{ας} μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος· ἂν δὲ παρατηρῆται σύγχυσις τις, εὐκόλως αἴρεται, ἂν ἔχη τις ὑπ' ὄψιν τὸ γενικὸν ὄνομα τοῦ κόλπου καὶ τὰ μερικώτερα τούτου.

¹ Μελέτη περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἰονίου πελάγους ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ νεωτέρᾳ γεωγραφίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1888. 8^{ον} σελ. 87.

² H, 334.

Ἐν τῷ ἀνωτέρω χωρίῳ παρατηρεῖ τις πρῶτον ὅτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τὸ ὄνομα Κορινθιακὸς κόλπος εἶχε γενικωτέραν καὶ φυσικωτέραν σημασίαν, καθότι ἄρχεται ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου ἢ τοῦ Ἀχελφῶος ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ Ἀράξου ἀκρωτηρίου ἀφ' ἑτέρου· καὶ τῷ ὄντι ἡ ἀκτὴ τῆς Στερεῆς πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελφῶος κυρίως κάμπτεται πρὸς ἀνατολὰς ἀπέναντι τοῦ Πελοποννησιακοῦ ἀκρωτηρίου Ἀράξου καὶ ἐκ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους σχηματίζεται φυσικώτατα ὁ Κορινθιακὸς κόλπος, ὅστις στενοῦται πρὸς τὸ Ῥίον καὶ Ἀντιρρίον, εὐρύνεται δ' ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ, ἔνθα τελευτᾷ· ἐνῶ τὸ σημερινὸν ὄνομα τοῦ κόλπου περιορίζεται ἐντεῦθεν τοῦ πορθμοῦ, δηλ. εἰς ἐκεῖνο τὸ τμήμα τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὅπερ ὑπὸ στενωτέραν σημασίαν καλεῖ ὁ Στράβων καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς Κρισαῖον κόλπον. Μὴ ἔχοντες δ' ἡμεῖς αὐτοτελὲς ὄνομα γενικὸν τοῦ ἐκ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελφῶος κόλπου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ ὀνομάζομεν κόλπον τῶν Πατρῶν τὸ πρὸ τοῦ πορθμοῦ τμήμα, οὗτινος τὰ ὄρια δὲν ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς οὔτε εἰς τὴν αὐστηρὰν ἔννοίαν τοῦ κόλπου οὔτε εἰς τὸν τῶν ἀρχαίων κόλπον τῶν Πατρῶν, περιορίζοντων τὸν κόλπον τοῦτον μεταξὺ τῶν ἀκρωτηρίων Ἀράξου καὶ Ῥίου· τὸ δὲ πέραν τοῦ πορθμοῦ καλούμεν Κορινθιακὸν κόλπον, τὸ τμήμα δὴλα δὴ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον Κρισαῖον. Καὶ τούτου ἔτι τοῦ Κρισαίου κόλπου παρατηροῦμεν εἰδικώτερον τμήμα πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τοῦ Ἀντιρρίου ὁ κόλπος φαίνεται σχηματίζων κοίλωμα μέχρι τοῦ παρὰ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου ἀκρωτηρίου Μελαγκάβι ἢ Ἀγίου Νικολάου (π. Ἡραίου), καὶ τοῦτο καλεῖ ὁ Στράβων Ἀλκυονίδα θάλασσαν, ἣτις καὶ πληροὶ τοὺς σημερινούς κόλπους τῶν Σαλῶνων, Ἄσπρων σπιτιῶν καὶ Λιβαδόστρας· ἡ θάλασσα δ' αὕτη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν χαρτῶν κακῶς περιορίζεται μόνον εἰς τὸν κόλπον τῆς Λιβαδόστρας τὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τῶν Αἰγιοσθένων, ἐνῶ ὁ Στράβων μᾶς ἀναφέρει τὰ ὄρια τῆς θαλάσσης ταύτης, ἅπερ καὶ συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένων σταδίων.

Ὅπως ἔτι ἐδραιωθῆ ἡ ἀντίστοιχος τῶν ἀρχαίων ὀνομασία τοῦ Κρισαίου κόλπου πρὸς τὸν νῦν Κορινθιακόν, ἀναφέρομεν καὶ ἕτερα ἅτινα χωρία τοῦ τε Στράβωνος καὶ ἄλλων συγγραφέων. Ὁ Στράβων ἀλλαχοῦ λέγει· «Ἡ Φωκίς τῷ Κρισαίῳ κόλπῳ συνῆπται¹». — «Διττή ἐστι

¹ Η, 416.

(ἢ Λοκρίς) διηρημένη ὑπὸ τοῦ Παρνασσοῦ δίχα ἢ μὲν ἐκ τοῦ ἐσπερίου μέρους παρακειμένη καθήκουσα ἐπὶ τὸν Κρισαῖον κόλπον¹». — «Ἡ τε παραλία τοῦ Κρισαίου μέχρι Ἀκτίου καὶ ἡ πρὸς Εὐβοίαν μέχρι Θεσσαλονίκης παράλληλοι ἀλλήλαις εἰσὶν²».

Ἀναφέρει τὸν κόλπον τοῦτον καὶ ὁ εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον ὀμηρικὸς ὕμνος ἐν στίχῳ 431³ θεωρῶν αὐτὸν ὡς χωρίζοντα τὴν Πελοπόννησον τῆς Στερεᾶς. Ὁ δὲ Θουκυδίδης ἀναφέρει τοῦτον ἐν Α 107, ἐν Β 68, 83, 86, 92, 93. Ἐν Β 86, ἔνθα περιγράφει τὴν ναυμαχίαν τῶν Πελοποννησίων πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Φορμίωνος διοικουμένην μοῖραν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων, γενομένην ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ, ἀναφέρει καὶ τὸ στόμα τοῦ Κρισαίου τὸ σχηματιζόμενον διὰ τῶν δύο ἀκρωτηρίων Ῥίου καὶ Ἀντιρρίου, τοῦθ' ὅπερ συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὰ ἀνωτέρω. Ὡσαύτως ὁ Ἡλιόδωρος⁴, ὁ Φιλόστρατος⁵, ὅστις ἀναφέρει ναυάγιον εἰσπλευσῆς νεῶς ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ πλευσῆς πρὸς τὸ Λέχαιον ἐκ Λευκάδος. Ὁ Πausanias (2, 1, 5) καλεῖ τοῦτον Κρισαῖον πέλαγος, ὁ Σκύλαξ (Σκύλακος περίπλους 35) Δελφικὸν κόλπον ὀρίζων καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ 10 σταδίων τὸ πλάτος, καὶ τέλος ὁ Ξενοφῶν (Ἑλληνικά 4, 8, 10) καλεῖ «περὶ Ἀχαίαν καὶ Λέχαιον» κόλπον.

Τὰ ἀνωτέρω πείθουσιν ὅτι τὸ ὄνομα Κρισαῖος κόλπος ἦτο τὸ εἰδικώτερον ἐσήμαινε δὲ τὸ μείζον τμήμα τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου· ἐν τούτοις ὁ Στράβων ἐν ἐνὶ χωρίῳ⁶ ὀνομάζει Κορινθιακὸν τὸν κόλπον προκειμένου περὶ τοῦ Κρισαίου· τὸ τοιοῦτον εὐκόλως ἐξηγεῖται, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ ὁ εἰδικώτερος οὕτω καλούμενος κόλπος ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ καὶ διὰ τοῦ γενικωτέρου αὐτοῦ ὀνόματος.

Τὸ γενικὸν ὄνομα τοῦ κόλπου (Κορινθιακός) ἀναφέρει καὶ ἡ περιήγησις ἢ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Σκύμνον (γραφεῖσα περὶ τὴν 1^{ην} π. Χ. ἑκατονταετηρίδα)⁷, ὁ Εὐστάθιος⁸, ὁ Ἀγαθήμερος, ὅστις ἀναφέρει ῥητῶς ὅτι ἄρχεται ὁ Κορινθιακὸς κόλπος ἐκ τοῦ Ἀράξου, ὁ Πολύβιος⁹, ὅστις λέγει

¹ Η, 416.

² Η, 417. Πρβ. καὶ Η, 335· Η, 380· Θ, 418.

³ «Κρίσης κόλπος ἀπέρων ὅστε διῆκ Πελοπόννησον ἐέργει».

⁴ Ἡλιόδ. Λίθιοπ. 2, 36. — ⁵ Ἐν 5, 18.

⁶ Η, 302.

⁷ Σκύμνος Χίος, στ. 508.

⁸ Εὐστάθ. Παρεκβολ. 420.

⁹ Πολύβ. 4, 57, 5 καὶ 5, 3, 9.

(5, 3, 9) ὀρθότατα ὅτι ἡ Κεφαλληνία κείται κατὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀνατείνεται εἰς τὸ Σικελικὸν πέλαγος, ὁ Λίβιος¹ κτλ.

Ἀποδείξαντες, ὡς νομίζομεν, τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μέχρι τῆς 2^{ης} καὶ πλέον πιθανῶς μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μερικωτέρου τμήματος τοῦ κόλπου τούτου, θὰ ἐξετάσωμεν νῦν τοὺς μικροτέρους ἤδη κόλπους τοὺς σχηματιζομένους ἐν τῷ ἀρχαίῳ Κρισαίῳ. Παρὰ τὸν ἰσθμὸν παραφυὰς τῶν Γερανεῖων ὄρεων (Μελαγιάβι) προχωρεῖ πρὸς τὸν κόλπον καὶ σχηματίζει δύο κόλπους, τὸν πρὸς νότον καλούμενον τοῦ Λεχίου² (ἐκ τοῦ ὀμωνύμου ἐπινείου τῆς Κορίνθου) καὶ πρὸς βορρᾶν τὸν τῶν Αἰγιοσθένων. Συμφώνως δὲ τῷ Πausanίᾳ καὶ Στράβωνι³ ὁ πρὸς Β. σημερινὸς κόλπος Ἄσπρων σπιτιῶν εἶναι ὁ Ἀντικιρραῖος, ὁ δὲ παρὰ τοῦτον καλούμενος κόλπος τῶν Σαλώνων ἢ ἐν ταῖς σημεριναῖς γεωγραφίαις Κρισαῖος, ἂν στηριχθῶμεν εἰς χωρίον τι τοῦ Πausanίου⁴, ἐκαλεῖτο κόλπος τῆς Κίρρας ἢ Κιρραῖος. Καὶ δὴ τὸν Κρισαῖον κόλπον ἀλλαχού, ὡς ἐμνήσθημεν λέγει ὁ Πausanίας Κρισαῖον πέλαγος· ποιούμενος δὲ λόγον ἐνταῦθα περὶ τοῦ κόλπου τῆς Κίρρας ἔννοεῖ πιθανώτατα τὸν κόλπον τοῦτον τῶν Σαλώνων, ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Κίρρα, ἣτις μετέδωκε τὸ ὄνομα τῆς εἰς τὸν μικρὸν τοῦτον κόλπον ἀκριβῶς ὡς καὶ αἱ παράλιαι πόλεις Λέχαιον, Αἰγίοσθυνα, Ἀντίκιρρα, Πάτραι, Κυλλήνη κτλ. εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν ἰδιαιτέρους κόλπους. Ἔτι μᾶλλον δύναται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος τοῦ κόλπου τῆς Κίρρας καὶ ἡ ἐσχάτως ἐπικρατοῦσα γνώμη⁵ ὅτι ἡ πόλις Κρίσα ἦτο ἀρχαιοτάτη ἀκμάσασα κατὰ τοὺς ἥρωικους χρόνους καὶ ὅτι εἴτε κατεστράφη εἴτε τὸ πιθανώτερον ἐξηφανίσθη, τῶν κατοίκων μετοικισάντων ἄλλων εἰς Δελφοὺς καὶ ἄλλων εἰς Κίρραν. Ὁ Πausanίας περὶ Κίρρας λέγει ὅτι ὁ Ὅμηρος Κρίσαν καλεῖ τὴν πόλιν⁶, τοῦθ' ὅπερ δὲν ἀντίκειται πρὸς τὴν γνώμην ταύτην· ἂν δὲ τινες γεωγράφοι ἀναφέρουσι πλὴν τῆς Κίρρας καὶ Κρίσαν πόλιν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν (Πλίνιος, Πτολεμαῖος), ἐπλανήθησαν ἐκ

¹ 26, 26 καὶ 28, 7.

² Πausan. 2, 15 «ἐπὶ Λεχίῳ θάλασσα».

³ Πaus. 10, 13, 6, Στράβ. 9, 410.

⁴ Πaus. 10, 36, 6.

⁵ E. Curtius, *Griech. Gesch.* I, 245. Σβορώνου Νομισματικὴ τῶν Δελφῶν ἐν *Bull. Corr. Hell.* XX, 9.

⁶ Πaus. 7, 19, 7.

τοῦ Κρισαίου κόλπου, εἰς ὃν εἶχε μείνει τὸ ὄνομα τῆς παλαιᾶς πόλεως Κρίσης κειμένης 1 1/2 ὥραν μακρὰν τῆς Κίρρας πρὸς τὰς ὑπώρειας τοῦ Παρνασσοῦ, ἀκριβῶς ὡς συνέβη καὶ τὸ ἱστορικὸν σφάλμα ὅτι ἐκ τῆς συγχύσεως τοῦ ὀνόματος ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πεδίου Κιρραῖκου καὶ Κρισαῖκου, ὅπερ ὑπῆρξε τὸ θέατρον τοῦ Κρισαῖκου πολέμου ἐθεωρήθη κατὰ Στράβωνα οὗτος ὡς διπλοῦς πόλεμος.

Οὕτως ὡς φαίνεται εἶχον τὰ τοῦ κόλπου τούτου τοῦλάχιστον μέχρι τῆς 2^{ης} μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Οἱ νεώτεροι γεωγράφοι καὶ περιηγηταὶ οὐδαμῶς προσπαθοῦσι νὰ διακρίνωσι τὰ ἰδιάζοντα τμήματα τοῦ κόλπου τούτου, ἀλλὰ καλοῦσι τοῦτον ἐκάστοτε Κορινθιακὸν ἢ κόλπον τῆς Ναυπάκτου (Lepanto, Ἐπάχτου), περιορίζοντες αὐτὸν εἰς τὸ ἐντεῦθεν τοῦ πορθμοῦ τμήμα, οἱ δὲ σημερινοὶ γεωγράφοι ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν ἀκολουθοῦντες τὴν ἐξέλιξιν τῆς τοῦ χρόνου μεταβολῆς καλοῦσι τὸν ἀρχαῖον Κρισαῖον κόλπον Κορινθιακόν, τὸν δὲ σημερινὸν τῶν Σαλώνων θέλοντες νὰ ὀνομάσωσι δι' ἑλληνικωτέρου ὀνόματος καλοῦσι Κρισαῖον· ἀπατώνται δὲ καὶ οἱ περιορίζοντες ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χάρταις τὸ ὄνομα τοῦ Κρισαίου κόλπου εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ὡς καὶ τὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς τὰ σημερινὰ ὄρια¹. Ἐξαιρέσειν ἀποτελεῖ ὁ χάρτης τοῦ Κουρτίου τῆς Πελοποννήσου, ὡς πρὸς τὰ ὄρια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἀναγράφων ὀρθῶς ἄπασαν τὴν ἑκτασιν τοῦ κόλπου τούτου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΣΑΡΡΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

¹ Ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς διατριβῆς μνημονευομένη παροιμία «Ρούμελι μετὰ τὰ πόρτα σου, Μωριά μετὰ τὰ νερά σου» ὀφείλεται εἰς φιλόφρονα ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου, ὅστις ἔμαθε ταύτην παρὰ τοῦ γνωστοῦ λογογράφου κ. Α. Καρκαβίτσα.

¹ Kiepert, *Atlas antiquus*.

Κατά τὴν θυελλώδη ταύτην ἐποχὴν ἡ οἰκογένεια τῶν Λόντων ἔσχε μέρος λίαν ἐνεργόν, πρὸ πάντων δ' ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός Ἀνδρέας, συνδεόμενος μετὰ τοῦ ὁμωνύμου του προύχοντος τῶν Καλαβρύτων Ζαήμη καὶ ἀποτελῶν μετ' αὐτοῦ τὴν ξυνορίδα τῶν Ἀνδρεῶν, ἥτις πρωτηγωνίστησε κατὰ τε τὸν πρῶτον καὶ τὸν δεύτερον τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Ὁ Ἀναστάσιος Λόντος ἐπισκιάζεται ἐκ τῆς δράσεως τοῦ Ἀνδρέου, οὐχ ἦττον καὶ αὐτὸς διέπρεψεν εἰς τοὺς ἀδόξους τούτους ἀγῶνας διὰ τὴν βιαιοπάθειάν του. Ἡ διάλυσις δέ, ἣν ἀποδίδει αὐτῷ ὁ Ὀδυσσεύς, εἶναι ἴσως τὸ συμβᾶν ἐν Ἄργει γεγονός, ὅπερ ὁ Τρικούπης ἀφηγεῖται ὡς ἐξῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (τόμ. Γ' σελ. 59). «Κατεταράχθη ἡ Νομοτελεστικὴ μαθὼν τὸ ἐν Ἀκόβοις συμβᾶν (τὴν μεταξὺ Δεληγιανναίων καὶ Πλαπούτα σύγκρουσιν), διότι ἦλθον εἰς χεῖρας δύο οἰκογένειαι τοῦ κόμματός του καὶ ἔσπευσε πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ ν' ἀποστείλῃ τὸν Μεταξᾶν· ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ ταύτῃ ἤμαρτε πολλαχῶς· δὲν ἐζήτησε τὴν ἀπαιτουμένην ἀδειαν τῆς Βουλῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀποστολὴν ἀπέμειναν ἐν Ναυπλίῳ δύο μόνον μέλη τοῦ Νομοτελεστικοῦ, ἐνῶ ὁ νόμος ἀπῆτει τοὐλάχιστον τρία πάντοτε παρόντα· τὰ δ' ἐναπομείναντα δύο μέλη ἐνήργουν ὡς καὶ πρότερον, ἐνῶ πᾶσα ἐνέργεια αὐτῶν ἦτο παράνομος. Ἐντεῦθεν λαβοῦσα δικαίαν αἰτίαν ἡ Βουλὴ ἐνήργησε τὰ τοῦ Νόμου, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς παρανομήσεως τοῦ ὑπουργοῦ Περούκα, ἐκήρυξε τὴν 25 (Σεπτεμβρίου 1823) τὸν Μεταξᾶν ἐγκληματίαν καὶ ἀνατροπέα τοῦ ὀργανικοῦ νόμου καὶ τὸν καθήρεσεν, ἀντικαταστήσασα τὸν Κωλέττην. Ἐνοχοὶ ἐπίσης ἦσαν καὶ ἄξιοι τῆς αὐτῆς ποινῆς καὶ οἱ δύο ἄλλοι συνάδελφοι τοῦ Μεταξᾶ· ἀλλ' ἡ Βουλὴ δὲν τοὺς συνεκάθηρεν. Ἡ μετριοπάθειά της ὅμως αὕτη δὲν ὠφέλησεν. Οἱ μὴ καθαιρεθέντες νομοτελεσταὶ οὔτε τὸν Κωλέττην ἐδέχθησαν οὔτε τὸν Μεταξᾶν ἐκπτωτον ἐθεώρησαν. Φοβούμενοι δὲ καὶ τὴν ἑαυτῶν

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 646 καὶ 657.

» ἐκπτωσιν, ἐκήρυτταν ὅτι οἱ ἐν Ἄργει βουλευταὶ ἐνήργουν ἐκτὸς τοῦ νόμου, ἐλλείποντος τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ· ἀπέστειλαν δὲ τὴν ἐπαύριον εἰς Ἄργος τὸν φρούραρχον τοῦ Ναυπλίου Πᾶνον Κολοκοτρώνην, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Τσόκρην, ἵνα διαλύσωσι τὴν Βουλὴν καὶ συλλάβωσι τοὺς πρωταίτιους, ὡς ἐρεθίζοντας κατὰ τοῦ Νομοτελεστικοῦ τοὺς ἄλλους βουλευτάς. Ὡς πρωταίτιοι δὲ ἐθεωροῦντο ὁ ἀντιπρόεδρος Βρεσθένης (ὁ ἐπίσκοπος Θεοδώρητος), ὁ Ἀσημάκης Φωτῆλας καὶ ὁ Ἀναστάσιος Λόντος. Οἱ σταλέντες ὑπῆγαν εἰς Ἄργος ἐν συνοδίᾳ 200 στρατιωτῶν, ἐπάτησαν τὸ Βουλευτήριον διαρκούσης τῆς συνεδριάσεως, ἤρπασαν τὰ ἀρχεῖα καὶ διεσκορπίσαν τοὺς βουλευτάς, ἀπειλοῦντες καὶ αἶροντες χεῖρα ἐπὶ τινὰς αὐτῶν· ἐπάτησαν δὲ διὰ νυκτὸς καὶ οἰκίας βουλευτῶν, καὶ μὴ εὐρόντες τοὺς ἐνοικοῦντας τὰς ἐγύμνωσαν. Ἀλλ' οἱ τόσον ἀσυστόλως ἀσεβήσαντες εἰς τὸν νόμον ὄφειλαν νὰ ἐμποδίσωσι πᾶσαν συγκέντρωσιν τῶν διασκορπισθέντων βουλευτῶν, ἐξ ἧς θὰ προήρχετο ἡ πτώσις των· ἀλλ' οὐδὲν ἐνήργησαν καὶ οἱ παθόντες βουλευταὶ ἀνεχώρησαν κρυφίως καὶ ἀσφαλῶς, οἱ μὲν διὰ Ξηρᾶς, οἱ δὲ διὰ θαλάσσης εἰς τὸ Κρανίδι.»

Τὸ ἕτερον κεφάλαιον τῆς κατὰ τοῦ Λόντου κατηγορίας, τὸ περὶ προσκολλησεῶς του «εἰς ξένην Αὐλὴν» μένει ὅπως οὖν σκοτεινὸν καὶ ἀνεξήγητον. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀποφασισθῆ ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν εἶχον ἐπομένως ἀναφυῆ αἱ πολιτικαὶ φατρίαὶ αἱ ὑποθαλπόμεναι ὑπὸ ξένων ῥαδιουργιῶν, ὧν ὁ ἐπιβλαβὴς περὶ ἐπικρατήσεως ἐν τῇ πολιτικῇ ἀνταγωνισμὸς διήρκεσε μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς πρώτης βασιλείας. Τὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ δουκὸς τοῦ Νεμούρ ὄνειρα τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ στρατηγοῦ Roche εἶνε μεταγενέστερα, ἕως τότε δ' ἐπίσημόν τι διπλωματικὸν διάβημα δὲν εἶχε γείνει ἄλλο εἰμὴ ἡ ἐμπιστευτικὴ πρότασις τῆς Ρωσσίας περὶ διαιρέσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τρεῖς ὑποτελεῖς ἡγεμονίας, ἥτις καὶ πολὺ πρόσφατος ἦτο τότε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ γεννήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα κομματικὰς διαιρέσεις καὶ διαφωνίας. Ὡστε ἀδήλον εἰς τίνα Αὐλὴν ξένην ἠδύνατο νὰ εἶναι προσκεκολλημένος ὁ Λόντος. Ἴσως ὑπῆρξε ποιά τις περὶ τούτου φήμη ἐκ τῶν ἀνυποστάτων ἐκείνων, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐκ τοῦ πολιτικοῦ μίσους καὶ διαδίδονται ἐπίτηδες πρὸς φόγον καὶ ὄνειδος τῶν ἀντιπάλων, ὅπως ἔτυχε νὰ ἴδωμεν καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας μας. Ὅπως δὴποτε δὲν ὑπάρχει περὶ τοῦ πράγματος ἄλλη τις μαρτυρία, οὐδ' ἔτυχε νὰ συναντήσω νύξιν

κάν τινα εἰς ὄσας πηγὰς καὶ ἱστορικὰ ἔργα, εἰς τὰ συμβάντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναφερόμενα, ἔτυχε ν' ἀναγνώσω.

Γ'

Ἄλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ περιέργου αὐτοῦ ἐγγράφου εἶναι τὸ αἰσθημα τῆς δυσφορίας καὶ τῆς βαρυθυμίας, τὸ ἐπιπνέον ἐν αὐτῷ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μετ' ὀργῆς κοχλαζούσης ὑποκώφως καὶ μόλις συγκρατουμένης. Ἡ τοιαύτη ἔκρουθος ψυχολογική του κατάστασις προήρθετο ἐκ τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων, ἐν αἷς διετέλει. Ἦδη ὁ κατατρώγων τὴν ἀτίθασον ψυχὴν του σάραξ τῆς ἀντιζηλίας πρὸς τὸν Γκούραν, τὸ τέως πρωτοπαλλήκαρόν του, ἤρχιζε νὰ καθίσταται ἀφόρητος· εἰς τῶν ἀνδρῶν δὲ τὴν ἀντιζηλίαν προσετίθετο καὶ ἡ τῶν γυναικῶν, ὀξύνουσα τὸ ἀμοιβαῖον πάθος.

Ὁ Γκούρας διορισθεὶς φρούραρχος Ἀθηνῶν παρ' αὐτοῦ τοῦ Ὀδυσσεῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰς Βοιωτίαν ἐκστρατείας αὐτοῦ, προσεκάλεσεν ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν σύζυγόν του κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1823, βραδύτερον δὲ προσεκάλεσεν ἐκεῖ καὶ τὸν σύγγαμβρόν του Κασικογιάννην. Περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἔφερε καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐντὸς τοῦ φρουρίου τὴν ἰδίαν σύζυγον μετὰ τῆς μητρὸς του. Οἱ ἐκ τῶν Ἀθηναίων ὑποβλέποντες τὸν Ὀδυσσεῶτα ἐπεδαψίλευον ἐπιδεικτικῶς πρὸς τε τὸν Γκούραν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ παντοίας τιμάς. Ὅθεν ἡ γηραιὰ Ἀνδρούτσαινα ὠργίσθη καὶ ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀνέχεται καὶ νὰ θεωρῆ ὡς ὁμοίαν αὐτῆς τὴν σύζυγον τοῦ πρῶην ὑπηρετοῦ τῆς. Ὁ Γκούρας ἐξηκολούθει δεικνύων πρὸς τὸν Ὀδυσσεῶτα σέβας καὶ εὐπειθειαν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ φαινόμενον· ἀλλ' αἱ γυναικεῖαι ἀντιζηλῖαι καὶ αἱ ἔξωθεν ῥαδιουργαὶ εἶχον ἤδη ἐνσταλάξει τὸ δηλητήριον τοῦ φθόνου εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν χάσμα ἠϋρύνετο ὀλομέν. Διὰ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν τοιαύτην κατάστασιν, ἡ καὶ πρὸς πραγματοποίησιν ἄλλων σκοπῶν, ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπεφάσισε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1823 ν' ἀπομακρύνῃ ἐξ Ἀθηνῶν τὴν οἰκογένειάν του· ἀλλ' οἱ πρόκριτοι τῶν Ἀθηνῶν μετὰ διπλωματικῆς δολιότητος ἐπιδιώκοντες τὴν διαίρεσιν μεταξὺ τῶν δύο ἀρχηγῶν διὰ τῶν ἐρίδων τῶν συζύγων των, ὅπως τοῦλάχιστον ἰσχυρίζεται ὁ ἱστοριογράφος τῶν Ἀθηνῶν Σουρμελῆς, τὸν ἀπέτρεψαν ἐπιτηδείως τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως, διὰ τῆς ἐπομένης κολακευτικῆς ἐπιστολῆς των ἀπὸ 7 Δεκεμβρίου 1823.

« Δὲν ἐλπίζομεν νὰ σᾶς λανθάνῃ ἡ μεγάλη χαρὰ, τὴν ὁποίαν ἐδοκί-

» μασεν αὐτὴ ἡ πόλις, ὅταν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ δεχθῆ τὴν εὐγενῆ οἰκογένειάν σου· καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου λύπη ἐγκάρδιος ἐκυρίευσεν ὅλους ἡμᾶς, » ὅτε ἠκούσαμεν ὅτι ἐμηνύσατε ν' ἀναχωρήσῃ ἀπ' ἐδῶ. Ἡμεῖς λοιπὸν » ἐκρίναμεν χρέος νὰ σᾶς γράψωμεν ἀπὸ μέρος ὅλης τῆς πατρίδος, » ζητοῦντες αὐτὴν τὴν χάριν ἀπὸ τὴν Γενναϊότητά σου, νὰ μὴ μᾶς » στερήσετε τὴν εὐγενῆ οἰκογένειάν σου, τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν » τὴν ἔχει διὰ καύχημά του καὶ εἰς ἐμψύχωσιν εἰς τὰς παρούσας περι- » στάσεις. Περισσότερον δὲν θέλομεν νὰ σᾶς βαρύνωμεν μὲ τὰς παρακλή- » σεῖς μας. Ἡ Γενναϊότης σου λοιπὸν γνωρίζοντας τὸ εἰλικρινές τοῦ » ζητήματός μας, εἴμεθα εὐελπίδες ὅτι θέλετε νεύσει εἰς τὸ νὰ μᾶς κάμετε » καὶ αὐτὴν τὴν χάριν εἰς τὴν πατρίδα μας, ἥτις σᾶς εἶναι εὐγνώμων καὶ » διὰ τόσας ἄλλας ».

Ἐὰν ἦτο τῶ ὄντι παγίς ἡ πρόσκλησις αὕτη, ὁ Ὀδυσσεὺς ἔπαιε εἰς αὐτὴν μὲ ὄλην τὴν πανουργίαν του.

Ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ἐν Εὐβοίᾳ, ὅπου πράγματι οὐδὲν ἄξιον λόγου πολεμικὸν ἔργον ἔπραξεν. Ἴσως διὰ τοῦτο δυσφορῶν ἔτι μᾶλλον, εὐρών δὲ τὸν ἀντιζηλὸν του ἰσχυρόν, ἠσθάνθη τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος κεντρίζον ἰσχυρότερον τὴν ψυχὴν του. Μὴ δυνάμενος νὰ καταβάλλῃ ἀπ' εὐθείας τὸν Γκούραν, ἀνέλαβε νὰ διεξαγάγῃ ἀγῶνα ῥαδιουργίας πρὸς τοὺς ὑποστηρικτάς του, οἵτινες ἦσαν οἱ Δημογέροντες, οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὴν τάξιν τῶν πλουσίων καὶ τῶν εὐγενῶν. Κατὰ τὸν Σουρμελῆν, ἐνήργησε νὰ σταλῆ πρὸς αὐτὸν παρὰ 18 ἐγκρίτων πολιτῶν Ἀθηναίων ἐπιστολὴ πλήρης παραπόνων κατὰ τοῦ Γκούρα, ὅτι δῆθεν κατέτρεχε τοὺς Δημογέροντας καὶ ἐπέιξε τοὺς φίλους τοῦ Ὀδυσσεῶς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου· τὴν ἐπιστολὴν δὲ ταύτην παραινοῦσιν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν φρουραρχίαν, ἀνεκοίνωσεν ὁ Ὀδυσσεὺς πρὸς τὸν Γκούραν μετὰ τῶν ἐξῆς συμβουλῶν: « Παιδί μου Γκούρα, πολλαὶ φοραὶ ἐβάλλθησαν οἱ ἐχθροὶ » μας νὰ μᾶς διαιρέσουν, ὅμως δὲν ἐκατάρθωσαν τίποτε· ἀπὸ τὸ παρὸν » γράμμα θέλεις βεβαιωθῆ τοὺς κακοὺς σκοποὺς τῶν Ἀθηναίων· σοῦ εἶπα » πολλαὶ φοραὶ νὰ προσέχης αὐτοὺς καὶ νὰ μὴ τοὺς πιστεύης, ὅτι εἶνε » διαβολουμένοι καὶ πονηροὶ καὶ πασχίζουσι νὰ μᾶς διώξουν καὶ τοὺς δύο· » ὅμως τὰ φρόνιμα παιδιὰ δὲν τὰ γελοῦν· λαγῶς πιπέριν ἔτριβε, κακὸ » τοῦ κεφαλιοῦ του· διάβασε λοιπὸν τὸ γράμμα τῶν φίλων καὶ λάβε τὰ » μέτρα σου, διὰ νὰ φερθῆς εἰς αὐτοὺς καθὼς τοὺς πρέπει. Ἡ ἰδική μου » συμβουλὴ εἶναι: νὰ τοὺς βγάλῃς ὅλους ἀπὸ τὴν μέσσην, ἂν θέλῃς νὰ ἴσου-

» χάσωμεν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς διαβόλους, διότι ἤμποροῦν εἰς τὰ ὕστερα
» νὰ σὲ δολοφονήσουν. Περισσότερα δὲν ἔχω νὰ σοῦ εἰπῶ καί, ἂν ἔχῃς
» νοῦν, φέρσου ἄν παλληκάρι.»

«Ὁ Γκούρας (ἐξακολουθεῖ ὁ Σουρμελῆς), ἀφοῦ ἀνέγνωσε τὸ γράμμα, ἔμεινεν ἄπορος, μὴ δυνάμενος μῆτε νὰ πιστεύσῃ μῆτε ν' ἀπιστῇ, καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὴν πόλιν τεταραγμένος ἐκμυστηρεύεται τὸ πρᾶγμα εἰς τινὰς τῶν ἐξ ἀπορρήτων του συγγενεῖς, οἵτινες γνωρίζοντες κάλλιον τὰς δολιότητας καὶ τὰς μηχανουργίας τοῦ Ὀδυσσεύς, τὸν ἔκαμαν νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶναι πλαστογραφία, κίνημα δολερῶν σκοπῶν, ἀφορώντων τὸν ὄλεθρον τοῦ Γκούρα. Ὁθεν ὁ Γκούρας, διὰ νὰ ἀντιστρέψῃ τὰ κατ' αὐτοῦ μελετώμενα κατὰ τοῦ ἰδίου μελετῶντος, κοινοποιεῖ τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ πολὺ βραδέως, πρὸς τινὰς φίλους καὶ ἕτερον ἐπινόημα τῆς διεστραμμένης ἐκείνης ψυχῆς. . . Ἔως οὗτοῦ ὅμως νὰ γνωρίσῃ ὁ Γκούρας τὴν ῥαδιουργίαν τοῦ πονηροῦ, ἐβασανίσθησαν ἀδίκως φρικώδη βάσανα ὀκτῶ Ἀθηναῖοι νεανῖαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ Χ. Λάμπρος Κορομηλᾶς, Ἰωάννης Κανάρης, Σαράντης Βανᾶνος καὶ Δ. Ροῦτος, ὑποπευθέντες παρ' αὐτοῦ ὡς ὀπαδοὶ τῆς ἐναντίας φατρίας ἐπιβουλευούσης αὐτόν». Τὸ γεγονός, εἰ καὶ δὲν μαρτυρεῖται ἄλλοθεν, οὐδὲν ἔχει τὸ ἀντίθετον καὶ τὸ ἀνοίκειον πρὸς τὸν ἐγνωσμένον χαρακτῆρα τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τὰς γνωστὰς περὶ τὸ σκευραεῖν ἕξεις του. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν Ἀθήναις ἀνεμίχθη εἰς τὰς κομματικὰς δολοπλοκίας καὶ προσηταιρίσθη ἐπιτηδείως τὸν λαὸν ἐξεγείρων αὐτὸν ἐναντίον τῶν Δημογερόντων, οἵτινες καὶ καθηρέθησαν, ἐνήργησε δὲ νὰ ἐκλεγῶσιν ἕτεροι Δημογερόντες ἐκ τῆς φιλικῆς μᾶλλον πρὸς αὐτὸν μερίδος, αἵτινες ἦσαν ὁ Μ. Τουρναβίτης, ὁ Ἀνάργυρος Πετράκης, ὁ Ἰω. Πάλλης καὶ δύο ἐκ τῶν πέριξ χωρίων. Ταυτοχρόνως τῇ ἐνεργείᾳ του συνέστη δικαστήριον πρὸς ἐκδίκασιν τῶν μεταξὺ τῶν πολιτῶν διαφορῶν, οὗ τὰ μέλη ἐπίσης ἐξελέγησαν συμφῶνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐκκλησίας ταύτας τοῦ λαοῦ παρευρέθη καὶ ὁ φιλέλλην Ἄγγλος συνταγματάρχης Στάνωπ (Stanhope) ἐλθόντος μετὰ τοῦ Βύρωνος εἰς Μεσολόγγιον, ἐκεῖθεν δ' ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας, ὅστις εἰς τὰς ἐκδοθείσας περὶ Ἑλλάδος ἐπιστολάς του περιγράφει ὡς ἐξῆς τὰς ἀρχαίκας ταύτας συνελύσεις: «Χθὲς (6 Μαρτίου 1824) ἐγένετο ἐνταῦθα γενικὴ συνέλευσις πρὸς ἐκλογὴν τριῶν ἀρχόντων. Ἐποδείχθησαν τῶν προσώπων ἐγένετο συζήτησις περὶ τῆς ἀτομικῆς τῶν ἀξίας, μεθ' ἧς ἐξελέγησαν ὁμοθυμῶς. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συνεκροτήθη καὶ ἄλλη συνέλευσις πρὸς ἐκλογὴν τριῶν δικαστῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ

» πολλῶν ἄλλων ἐκάθητο ἀντικρὺ γηραιοῦ δένδρου, περὶ τὸ ὅποιον
» ἤδρευον οἱ Δημογερόντες, οἵτινες ἀποτεινόμενοι εἰς τὸν λαόν, ἐξήγησαν
» αὐτῶ τὸν σκοπὸν τῆς ὀμηγύρεως καὶ προτεκάλεσαν τοὺς πολίτας νὰ
» ὑποδείξωσι τοὺς δικαστὰς. Ἐλευθέρα συζήτησις ἐπηκολούθησε τότε,
» διαρκέσασα ἐπὶ πολὺ, ἥτις βαθμηδὸν ἐξήφη, καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχε διχο-
» γνωμία, ἐγένετο ψηφοφορία καὶ ἐξελέγησαν οἱ πλειονοψηφῆσαντες.»

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν, μεταβὰς καὶ πάλιν εἰς Εὐβοίαν, διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Χαλκίδος, ὅπου εἶχον κλεισθῆ οἱ Τούρκοι ὑπὸ τὸν Ὁμὲρ πασᾶν τῆς Καρύστου. Καὶ κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ὁ Ὀδυσσεὺς, συμπράττων μετὰ τῶν Ψαριανῶν, δὲν διέπραξέ τι ἀξιοσημείωτον καὶ μίαν μόνην κατήγαγεν ἐπιτυχίαν ἐν Ἀλιβερίῳ, ὅπου διὰ τῆς συνήθους του εὐφυίας κατώρθωσεν ἀπὸ πολιορκουμένου νὰ γείνη πολιορκητῆς, κατανικήσας ἐν ἐνέδρᾳ τουρκικῶν σῶμα ἐρχόμενον ἐναντίον του καὶ κυριεύσας τὰ ἐκ Χαλκίδος κομιζόμενα δύο αὐτοῦ τηλεβόλα. Ἄλλ' εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως συνετέλεσε καὶ ἡ ἀδράνεια, ἴσως δὲ καὶ ἡ κακοπιστία τῆς ὑπὸ τὸν Κουντουριώτην κυβερνήσεως, ἧς μέλος ἦτο ὁ Κωλέττης, σφόδρα ἐχθρευόμενος τὸν Ὀδυσσεῖα¹ παρὰ τὰς

¹ Λέγεται ὅτι ὁ Κωλέττης διετέλει εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τῆς χήρας τοῦ Παλάσκα, ἐνὸς τῶν δύο φονευθέντων παρὰ τοῦ Ὀδυσσεύς ἀπεσταλμένων τῆς Κυβερνήσεως, χαριζόμενος δ' εἰς αὐτήν, κατέτρεχεν ἔτι μᾶλλον τὸν Ὀδυσσεῖα.

Προσθετέον ὅτι ὁ Κωλέττης ἠσθάνετο καὶ ποιάν τινα ἀντιζηλίαν πρὸς τὸν Ὀδυσσεῖα, διότι ὄρεχθεῖς στρατιωτικῆς δόξης καὶ ἐκστρατεύσας εἰς Εὐβοίαν ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Ὁ Φίνλαῦ γράφει περὶ τούτου: «Ὁὗτος (ὁ Κωλέττης) ἐφλέγετο ὡς περ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ὑπὸ στρατιωτικῆς δόξης. . . Ἐπεισε τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως νὰ τὸν διορίσωσι στρατάρχην ἢ ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ, ὃν ἤθελε συναθροίσει εἰς Εὐβοίαν. Καὶ πράγματι μὲν πλὴν τοῦ μεγαλοπρεποῦς αὐτοῦ ἀναστήματος καὶ τῆς ἀλθανικῆς ἐνδυμασίας οὐδεμίαν ἄλλην εἶχε στρατιωτικὴν ἀρετὴν ἄλλ' οὐδὲν ἤττον διὰ μόνης τῆς ἐπιδείξεως καὶ τῶν φυσικῶν του πλεονεκτημάτων ἠδυνήθη νὰ ἐπισκιάσῃ τὸ ἠθικὸν θάρρος καὶ τὴν πατριωτικὴν αὐταπάρνησιν τοῦ Φαναριώτου ἀντιζήλου του, ὅστις, καίπερ ἔχων μικρότερον ἀνάστημα, ἦτο ὅμως δραστηριώτερος. Ὅτε οἱ Τούρκοι ἐνεφανίσθησαν ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ Κωλέττης ἔφυγε καὶ ἐγκατέλειψε τὴν νῆσον εἰς τὴν τύχην τῆς τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ Ὀδυσσεὺς, ὁ διοικῶν τὰς ἐν τῷ ἀνατολικῷ τμήματι στρατιωτικὰς δυνάμεις, ἀντετάχθη κατὰ τῶν Τούρκων κλπ.». Ὅτι δὲ ὁ εὐφυὴς καὶ πολὺτροπος πρῶν ἱατρὸς τοῦ χαρμεῖου τοῦ Ἀλῆ ἠσθάνετο διακαῆ τὴν ὄρεξιν τοῦ νὰ διαδραματίσῃ πρόσωπον στρατηλάτου, ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς ἐπομένης ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν θεῖόν του Τουρτούρη, χρονολογουμένης ἐκ Δημητσάνης

ἐπανειλημμένας αἰτήσεις τούτου καὶ τὰς ὑποσχέσεις, δὲν ἐστάλη ἡ ἀπαιτουμένη διὰ τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἐν γένει ἐνέργειαν ναυτικὴ δύναμις, ἕως οὗ ἐγνώσθη ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος, ἐκπλεύσας ἐκ

ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου 1825, ὅτε ἐξεστράτευσε αὐτοπροσώπως κατὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀντιπάλων τῆς Κυβερνήσεως, γεγραμμένης δὲ εἰς ὕψος λίαν δογκισωτικόν: «Οἱ νόμοι καὶ ἡ Διοίκησις μας ἐκινδύνευσαν καὶ ἐφέτος ἀπὸ τοὺς ἀντάρ-» τας τοσοῦτον, ὥστε ἐβιάσθη ὁ ἴδιος εἰς τὴν α' τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς νὰ » ἐκστρατεύσῃ ἐπὶ κεφαλῆς ἰκανῶν διοικητικῶν στρατευμάτων ἐναντίον τῶν » ἀνταρτῶν, τοὺς ὁποίους μάλιστα ἐβγήκα ἀπὸ Ναύπλιον ἐτρόμαξα, καὶ προχω-» ρῶν εἰς Κόρινθον, Βοστίτζαν καὶ Καλάβρυτα, καὶ ἐνταῦθα, κατετρόπωσα, διε-» σκόρπισα καὶ ἐπελάγωσα » (Ἔρα Γούδα: Βίος Κωλέττη).

Ἐφείλω ἐν τούτοις ν' ἀναφέρω ὅτι ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνο-λογικῆς Ἐταιρείας ὑπάρχει ἡ πρὸς τὴν Προσωρινὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος ἔκθεσις τοῦ Κωλέττη χρονολογούμενη ἐξ Ὁρεῶν τῆ 11 Ἀυγούστου 1823 (ἀριθ. ἐγγρ. 11666), ἐν ἧ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας του ἀποδίδει εἰς τὴν ἀνικανότητα, τὴν δειλίαν καὶ τὴν ἀπληστίαν τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐξ Ὀλύμπου, περὶ ὧν λέγει τὰ ἐξῆς φοβερά: «Καὶ ὅσον ἠδυνήθη νὰ γνωρίσω » τὸν σκοπὸν τῶν ἀχρεῶν καπετάνων καὶ στρατιωτῶν τοῦ Ὀλύμπου, δὲν μοῦ » ἔδοσαν νὰ καταλάβω ἄλλο παρὰ τὸ ὅτι αὐτοὶ εἰς τὸ νὰ κτυπήσουν Τούρκον » εἶναι δειλότατοι καὶ ἀσυμφωνότατοι καὶ εἰς τὸ νὰ γείνουν ληστὰὶ νὰ λαφυρα-» γωγήσουν ὅπου δὲν εἶναι Τούρκοι καὶ νὰ ἐγδύσουν καὶ ξεγυμνώσουν τοὺς Χρι-» στιανούς εἶναι ἐμπειρότατοι καὶ ἀξιώτατοι. Ἔως τῶρα δὲν εἶδα στράτευμα μῆτε » ἀσυμφωνότατον μῆτε ἀναξιώτατον μῆτε αἰσχροκερδέστατον μῆτε ἀδικώτα-» τον καὶ ἀρπακτικώτατον ἀπὸ τὸ στράτευμα τῶν Ὀλυμπίων. Τὸ ἔθνος δὲν » ἐλπίζω ποτὲ νὰ ἰδῇ καμμίαν ὠφέλειαν ἀπὸ αὐτούς». Ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ναυ-» τικῶν διατυποῖ παραπλήσια σχεδὸν παράπονα: «Τριῶντα μύστικα καὶ σκαμπα-» βίαι Ψαριανὰ περιπλέαν ἐνταῦθα καὶ δὲν ἐστάθη τρόπος ποτὲ νὰ ἡμπορέσω νὰ » τὰ μεταχειρισθῶ εἰς κανένα καλὸν πρᾶγμα· ὅλοι εἶναι δοσμένοι εἰς τὴν ἀρπα-» γὴν· ὅλοι δὲν ὄνειρεύονται παρὰ λάφυρα» καὶ ἐπάγεται μελαγχολικῶς. «Ἐνας » αἰσθαντικὸς ἄνθρωπος τὸ νὰ εὑρίσκειται εἰς τὸ μέσον τοιούτων ἀπανθρώπων » ἀνθρώπων τυραννεῖται περισσότερο ἀπὸ τοῦ νὰ εὑρίσκειται εἰς τὸν Τάρταρον » τῆς Κολάσεως». Ἡ γνώμη του εἶναι ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς Εὐβοίας εἶναι εὐχερής· ἀρκοῦσι δισχιλιοὶ στρατιῶται μετὰ ἰκανοῦ ἀρχηγοῦ· προσθέτει δὲ — καὶ ἐνταῦθα ἀναφαίνεται ὁ πολιτικὸς του νοῦς — ὅτι ἡ Εὐβοία «μολονότι χαλασμένη, δύναται » νὰ θρέψῃ (τοὺς δισχιλίους στρατιώτας) ἡ Εὐβοία εἶναι πολλὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ » ἔθνος». Τὸ περιεργὸν δὲ εἶναι ὅτι προτείνει νὰ διορισθῇ ἀρχηγὸς ὁ Ὀδυσσεύς » ἢ ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ ὁ Νικήτας. «Ὁ Ὀδυσσεύς, λέγει, ἀρκετὰ πολεμφοδία » ἔχει εἰς Ἀθήνας, στρατιώτας ἀρκετοὺς δύναται νὰ συνάξῃ· οἱ κάτοικοι τῆς » Εὐβοίας τὸν θέλουν· ὅθεν καλὸν ἤθελεν ἦτο νὰ διορισθῇ αὐτὸς ἀρχηγὸς τῶν » ἀρμάτων τῆς Εὐρύπου καὶ νὰ τῷ δοθῇ προσταγὴ νὰ ἐκστρατεύσῃ με ὅσους

Κωνσταντινουπόλεως, ἔμελλε νὰ καταπλεύσῃ πρὸς ἐπισίτισιν τῶν πολιορκουμένων καὶ βοήθειαν ἐν γένει τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ὀθωμανῶν. Ὅθεν ἡ πολιορκία διελύθη τῆ 23 Ἀπριλίου 1824 καὶ ἡ κατὰ τῆς Εὐβοίας πολεμικὴ ἐνέργεια ἐματαιώθη, ἐπαναληφθεῖσα βραδύτερον, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνεπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Φαβιέρου. Εἶναι ὁμοῦ ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς ἐδειξε πολιτικὴν περὶνοιαν προσπαθῶν νὰ κυριεύσῃ τὴν Εὐβοίαν, ὥστε ἐγίνωσκε καὶ συνηθάνετο τὸ ἀρχαῖον ῥητόν, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ ἀρχὼν τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀρχεῖ παρωτρύνετο δ' εἰς τοῦτο καὶ ἐκ λόγων στρατηγικῶν, διὰ νὰ μὴ ἐπισιτίζηται εὐκόλως ὁ ἐν τῇ Ἀττικῇ τυχὸν εἰσχωρήσας ἐχθρὸς, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐξαπλωθῇ καὶ ἐπι-κρατήσῃ ἡ Ἐπανάστασις ἐν τῇ μεγαλονήσῳ ἐκείνῃ, ἐνθα ὁμολογουμένως ἐλάχιστα ἐδρασαν καὶ ἠυδοκίμησαν τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος. Καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε τὸ πρῶτον ἐκηρύχθη ἐλευθέρᾳ ἡ Ἑλλάς, ἡ Εὐβοία, ὡς γνωστὸν, δὲν συμπεριλαμβάνετο εἰς τὸ ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν Κράτος, ὡς κατεχομένη ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀνηττήλαθον δὲ μετὰ τῆς νήσου Σάμου, ἣτις εἶχε συμπεριληφθῆ εἰς τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν Κράτος καὶ διὰ τοῦτο ἐτυχε τῆς σχετικῆς αὐτονομίας.

Κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ὁ Ὀδυσσεύς, πειθόμενος εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Νέγρη, γενομένου ἰδιαίτερου αὐτοῦ συμβούλου καὶ παντοῖα μηχανωμένου κατὰ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἐνήργησε τὴν ἐν Σαλωνίσις συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, πρὸς ἀντίπραξιν τρόπον τινὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐδρευούσης Κυβερνήσεως· ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα ἀπέτυχεν ὡς ἐκ τῆς ἀντιπράξεως τοῦ Μαυροκορδάτου, εὐαριθμῶν παραστάντων αὐτόθι ἀντιπροσώπων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ διακοπεισῶν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνέλευσεως μετὰ τινῶν ἡμερῶν ἀσημάντους συνεδρίας¹. Εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς

» δυνθῆ στρατιώτας εἰς τὴν Εὐβοίαν. Ἄν αὐτὸν δὲν ἐγκρίνη ἡ Διοίκησις, στο-» χάζομαι ὅτι δὲν συμφέρεῖ νὰ ἔλθῃ ἄλλος παρὰ ὁ στρατηγὸς Νικήτας με Πελο-» πονησίους στρατιώτας». Περὶ ἑαυτοῦ γράφει δραματικῶς: «Ἐγὼ, ἐπειδὴ ἡ » τύχη μου ἐστάθη τοιαύτη, ἀπεφάσισα ἢ νὰ ἰδῶ τὴν Εὐβοίαν ἐλευθέραν ἢ νὰ » χαθῶ». Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπόφασίς του ἔμεινε ἀνεκτέλεστος, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα εἰς τὸν κατόπιν βίον του.

¹ Μεταξὺ τῶν παρευρεθέντων ἦσαν οἱ Πανουριᾶς, Ἄλ. Βλαχόπουλος, Δ. Σκαλτσᾶς, Γεώργ. Δουβουνιώτης, Ἄνδρ. Σαφάκης, Δημ. Τσέλιος, Γεώργ. Βαλτινός, Τάτσης Μαγγίνας, Ἰ. Φίλωνος, Λ. Νάκος, Ν. Ζαχαρίτσας κλπ. Ἰδοῦ μία τῶν πράξεων αὐτῆς ἀπὸ 25 Ἀπριλίου 1824, ἀπευθυνομένη πρὸς τὴν Διοίκησιν:

καὶ ὁ Λόρδος Βύρων, ὃν ἐπόθει νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ οὐτινος ἔχαιρε τὴν ἰδιαιτέραν ἐκτίμησιν ὡς ἐκ τῶν συστάσεων τοῦ Στάνωπ. Ἄλλ' ὅτε ὁ γαμβρὸς τοῦ Ὀδυσσεῶς Τρελλώνης καὶ κομιστῆς τῶν γραμμάτων του ἔφθασεν εἰς Μεσολόγγιον, ὁ μέγας ποιητὴς καὶ πολυτιμότερος τῆς Ἑλλάδος φίλος εἶχεν ἤδη ἐκφέρει τὴν τελευταίαν πνοήν.

Ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τοῦτο μετέβη εἰς Ναύπλιον· εὗρίσκετο δ' ἤδη εἰς Ἄργος, ὅτε συνέβη τὸ ἐπεισόδιον τοῦ προσορμισμοῦ τῆς γαλλικῆς κορβέττας πρὸς κρυφίαν ἐξαγορὰν καὶ παραλαβὴν τῶν αὐτόθι κρατουμένων δύο Ὀθωμανῶν πασάδων. Ἡ τότε ἐν Μύλοις ἐδρεύουσα Κυβέρνησις ἐσκέφθη νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸν Ὀδυσσεῶν πρὸς παρεμπόδισιν τῶν τεκταινομένων, ἀλλ' ἐπελθούσης ἀπροσδοκῆτως ἐτέρας λύσεως δὲν ἔλαβε τὴν ἀνάγκην τῶν ὑπηρεσιῶν του. Λέγεται ὅτι ἡ Κυβέρνησις προὔτεινεν εἰς αὐτὸν βραδύτερον νὰ συμμετάσχη καὶ τῆς κατὰ τοῦ Ἰβραήμ ἐκστρατείας μετὰ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν τῆς Ρούμελης, ὅτι δὲ αὐτὸς ἤρνήθη, προτιμῶν νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Τοῦτο βεβαίως ὁ Γούδας, ἀλλ' ἀπιθάνως, διότι, ὅτε ὁ Ἰβραήμ ἀπεβιβάσθη εἰς Πελοπόννησον, ὁ Ὀδυσσεὺς συνέπραττεν ἤδη μετὰ τῶν Τούρκων. Πιθανώτερον εἶναι τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Σπηλιάδου (σελ. 248) ὅτι εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ Ὀδυσσεῶς, ὅτι παρημέλει τὴν Ρούμελην, ἡ Κυβέρνησις ἀπελογεῖτο ὅτι ἐδέχθη αὐτὸν καλῶς εἰς Πελοπόννησον, προὔτεινε δὲ αὐτῷ νὰ τὸν διορίσῃ ἢ ἀρχηγὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Βασιλικῶν, ἢ ἀρχηγὸν τῶν στρατευμάτων ἐν Ἰδρῶ καὶ Σπέτσαις· προὔτεινεν ὡσαύτως αὐτῷ νὰ μείνῃ παρ' αὐτῇ ὡς πολεμικὸς σύμβουλος. Πλὴν αὐτὸς ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου ἄνευ τῆς διαταγῆς τῆς καὶ μεταβὰς εἰς Εὐβοίαν ἔλαβε τὰς προσόδους αὐτῆς αὐθαίρετως διὰ καθυστερουμένων μισθῶν τῶν στρατιωτῶν του

« Θεωροῦντες οἱ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κλονιζομένους τοὺς Νόμους, πάσχουσαν τὴν Διοίκησιν, τὰ ἱερά δικαιώματα τῶν λαῶν χαμένα δι' ὅλου, πολλαπλασιαζομένην τὴν κατάχρησιν, παρευδοκιμοῦντα τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Σουλτάνου, αὐξανομένας τὰς ἐμφυλίους ταραχὰς καὶ προχωροῦσαν τὴν ἀναρχίαν, κινδυνεύουσαν μὲν τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρον, προκινδυνεύουσαν δὲ τὴν Στερεάν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ Ἕλληνες ἐλευθερίαν νὰ συνέρχωνται ἐπὶ σκοπῷ κοινῆς ὠφελείας καὶ τῆς τῶν Νόμων ὑποστηρίξεως, συνεκρότησαν Γενικὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος συνέλευσιν, ἡ ὁποία ἐξετάσασα τὰ διατρέγοντα δεινὰ μὲ προσοχὴν καὶ ἀπάθειαν, ἀναγκαῖον ἔκρινε νὰ κάμῃ καὶ ἔγγραφον συμφωνίαν, τὴν ὁποίαν πρωτοτύπως διευθύνει πρὸς τὴν Διοίκησιν, διὰ νὰ θεωρηθῇ καὶ φυλαχθῇ εἰς τὰ Ἄρχεῖα τοῦ Ἔθνους ».

καὶ ἐφορολόγησε τοὺς κατοίκους. Καὶ αὐταὶ μὲν ἦσαν αἱ δικαιολογίαι τῆς Κυβερνήσεως· κατὰ πόσον δὲ αἱ προτάσεις αὐτῆς πρὸς τὸν Ὀδυσσεῶν ἦσαν εἰλικρινεῖς, ἐὰν ὄντως ἐγένοντο, ἀπέδειξαν τὰ μετέπειτα συμβάντα.

Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς διαρκῶς εἶχεν ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, περὶ αὐτῆς πρὸ πάντων ἐνδιαφερόμενος καὶ ἰδίως περὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐξ Ἄργους, ὅπου μετέβη τότε ἐκ Ναυπλίου, ἔγραφε πρὸς τὸν Γκούραν τῇ 21 Μαΐου 1824¹. « Ἀδελφέ μου Γκούρα, σοῦ φιλῶ τὰ μάτια. Ἐλαβα τὸ γράμμα σου καὶ εἶδα ὅτι ἦλθαν οἱ συντρόφοι ἀπὸ τὸ Εὐριπονήσι αὐτοῦ. Λοιπὸν νὰ σταθοῦν αὐτοῦ ὅσοι μείνουν καὶ νὰ ἰδοῦμε. Ἡ ἐκστρατεία ἔχει νὰ γείνη περὶ Τούρκων καὶ τότε ἀποφασίζομεν. Ἀκόμη καὶ διὰ τὸν Καπετάν Στάθην, ὅπου μοῦ γράφεις, ἦλθεν ἐδῶ καὶ πάλιν γυρίζει εἰς τὰ αὐτοῦ. Ἐγὼ καὶ ἐπροχθὲς σοῦ ἔγραφα διὰ μέσου τοῦ Καπετάν Γεώργη Κίτσου ὅτι διὰ τοῦ Κρόκου τὸ ἄλογον ἐβγήκαν πολλοὶ μουστερῆδες νὰ τὸ ἀγοράσουν καὶ κύτταξε καλὰ νὰ μὴ σὲ γελάσουν, ὅτι τώρα ἄλογα μᾶς χρειάζονται καὶ ἔχουν πέρασιν. Καί, ἂν θέλῃς πάλιν νὰ τὸ δώσης, νὰ μοῦ δώσης καὶ ἐμὲ χαμπέρι καὶ νὰ ἔχω ἀπόκρισίν σου. Ὑγίαινε.

» Ὁ ἀδελφός σου

» Ὀδυσσεὺς Ἀνδριότου ».

Σημειοὶ δὲ ὁ ὑπομνηματίζων τὰς ἐπιστολάς ταύτας διὰ λίαν περιέργων σημειώσεων καὶ σχολίων πρόκριτος πολίτης Ἰωάννης Βλάχος, τῆς γνωστῆς ἀθηναϊκῆς οικογενείας, τὰ ἐξῆς ἐπεξηγηματικὰ τοῦ αἰνιγματώδους τῆς ἐπιστολῆς περιεχομένου: « Τοῦ Κρόκου τὸ ἄλογον διὰ τὸ ὅποιον » γράφει ὁ κύριος Ὀδυσσεὺς ὅτι ἐβγήκαν πολλοὶ μουστερῆδες διὰ νὰ τὸ ἀγοράσωσιν, ἐννοεῖ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν καὶ προσιδοποιεῖ τὸν Γκούραν διὰ νὰ μὴ ἀπατηθῇ καὶ τὸ δῶσῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Διοικήσεως, νομίζοντας ἴσως τὸν Γκούραν διὰ μπουνταλᾶν, καὶ φοβεῖται μὴ τὸν γελάσωσιν, ἔχοντας καὶ μερικὰς ὑποκεκρυμμένας ὑποψίας, δι' αὐτὸν νέας ». Καὶ περαιτέρω: « Μὲ τοῦτο θέλει νὰ τοῦ εἰπῇ ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ἓνας τῶν μουστερῆδων (δηλ. τῶν ἀγοραστῶν) καὶ εἶναι ἔτοιμος νὰ τὸ ἀγοράσῃ ἐπὶ δημοπρασίας μὲ τὸ παραπάνω καὶ νὰ ἔχη τὴν

¹ Ὁρα Ἄρχεῖον Ἱστορ. ἢ Ἐθνολ. Ἐταιρείας, ἐγγράφου ἀριθ. 1595-9, φάκελος ἀλληλογραφίας Γκούρα.

» εἶδῃσιν ὡς ἀγοραστῆς». Ὁ Βλάχος δὲ σημειοὶ καὶ τὰ ἐπόμενα σπουδαιότατα: «Ὁ Γκούρας, ἐνῶ ἦτο ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς Ἄργος καὶ τοῦ ἔγραφε» διὰ τοῦ Κρόκου τὸ ἄλογον, κινεῖ ἀπ' Ἀθήνας εὐθὺς διὰ Ναύπλιον, » ὅπου ἦτο τότε ἡ καθέδρα τῆς Διοικήσεως καὶ κατὰ πρῶτον δι' ἀνα- » φορᾶς του παραδίδει τὸ φρούριον τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν Διοίκησιν. Ἡ » Διοίκησις ὑπόσχεται πάλιν τὴν φρουραρχίαν πρὸς αὐτὸν ὡς ἀγαθὸν » πολίτην καὶ τὸν προτρέπει ν' ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῖα, διορί- » ζοντάς τον ἀρχηγὸν τῶν ὅπλων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος».

Ἐπάρχει οὐχ ἥττον ἑτέρα μαρτυρία ἀξιόσημειωτος ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς αὐθορμήτως προσεφέρθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Ὁ Γκίκας Καρακατσάνης γράφων πρὸς τοὺς Προκρίτους Σπετσῶν τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1823 (Ἀρχ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 11738) γράφει: «... Ἀμέσως λοιπὸν ἐμίσησε τὸ » Ἐκτελεστικὸν χωρὶς κἂν νὰ φροντίσῃ οὔτε τὴν παραλαβὴν τῶν Ἀθη- » νῶν, ὅπου ἐπρότεινε ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ παραδώσῃ τῆς Διοικήσεως, οὔτε » νὰ ἐκτελέσῃ ἄλλας οὐσιώδεις ὑποθέσεις». Ἦσως ὅμως ἕνεκα τῶν κατό- » πιν γεγονότων ὁ Ὀδυσσεὺς μετέβαλε γνώμην. Ἡ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέ- » ρας ἀφιξίς τοῦ Ὀδυσσεῖος καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν εἰς Ναύπλιον σχετιζέ- » ται μὲ τὴν τότε γενομένην ἀποστολὴν τῆς πρώτης δόσεως τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ » συνομολογηθέντος δανείου. Τὴν δόσιν ταύτην ἐξ ὀγδοήκοντα χιλιάδων » λιρῶν στερλινῶν διέθετον τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως κατὰ βούλησιν καὶ » συμφώνως πρὸς τὰς προσωπικὰς αὐτῶν συμπαθείας παρεῖχον τὰ χορη- » γήματα εἰς τοὺς ὀπλαρχηγούς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο ἐκ τῶν παρηγωνισμέ- » νων· καὶ ἐνῶ ἐστρατολογήθησαν ἄλλοι ἵνα ἐκστρατεύσωσιν εἰς τὴν Φωκίδα » κατὰ τῶν ἐπερχομένων ἐχθρῶν, (οἵτινες ἐπεχείρουν ἐκ Θεσσαλίας καὶ » Φθιώτιδος συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα), γενναῖα » λαβόντες χρηματικὰ βοηθήματα, αὐτὸς ὁ ἀνεγνωρισμένος ἀρχηγὸς τῆς » Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἔλαβεν ἐντολὴν ἢ χορηγίαν¹. Τὸ τραῦμα

¹ Περὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν τοῦ Ὀδυσσεῖος ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον ὑπάρχει ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνο- » λογικῆς Ἑταιρείας (ἀριθ. 11,630) ἡ ἐξῆς περιεργωτάτη αὐτοῦ ἐπιστολή:

« Φιλογενέστατοι Πρόκριτοι τῆς νήσου Σπετσῶν,

» Καὶ μὲ ἄλλο μου πρὸς ὑμᾶς ἔγραψον τὰ διατρέξαντα καὶ ἤδη τὰ ἕως νῦν. » Κατὰ τὴν 7 τοῦ ἡδὴ Ἰουλίου τρέχοντος σφοδρὰ μάχῃ ἐγένετο παρ' ἡμῶν μὲ » τοὺς ἐν Λεβαδείᾳ ἐχθροὺς τῷ ὄντι περιφανῆς καὶ οὕτως. Τὸ ἡμῖς σχεδὸν

ἦτο δεινόν· διότι ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς προσβολῆς συνεπήγετο καὶ ὑλικὴν » βλάβην. Ἡ φιλοχρηματία ἦτο ἐλάττωμα οὐχὶ ἀσύνηθες μεταξὺ τῶν » ἀνδρῶν τοῦ Ἀγῶνος· δὲν προήρχετο ὅμως καθαρῶς ἐκ πλεονεξίας καὶ

» ἐχθρικὸν στρατεύμα ὃν στρατοπεδευμένον ἐν τῇ τῆς Χαιρωνείας πεδιάδι κατὰ » τὰς ὄχθας τοῦ Κηφισοῦ ποταμοῦ διέμεινε· ἡμεῖς βλέποντες τὸ τοιοῦτον καὶ » κυριευθέντες οἱ Ἕλληνας ἀπὸ τὸν ἐνόητα ἐνθουσιασμόν, ἀμέσως ἐτρέξαμεν » μετὰ μεγάλης σπουδῆς κατ' αὐτῶν, ἐσυγκροτήσαμεν διὰ νυκτός, ὡς ἡ ὥρα » ἕκτη μίαν μάχην μαχιμώτατην, ὥστε φονευμένους ἐχθροὺς καὶ πληγωμένους » ἐλάβομεν ἀρκετούς, καμῆλους σχεδὸν ἑκατὸν καὶ ἀλογομούλαρα πολλὰ καὶ » μέρος τῶν ἐφοδίων· εἶδα δὲ διεσκορπίσθησαν τῆδε κακεῖθεν καὶ ἕως ὥρας δὲν » εἶναι βεβαία εἰδησις ἂν ἐνώθησαν μὲ τὸ ἄλλο τὸ ἐν Καλάμῳ τῆς Λεβαδείας » ἐχθρικὸν στρατόπεδον. Καὶ τέλος ἔμεινε ἡ κοινῶς ποθουμένη νίκη εἰς τοὺς » Ἕλληνας, ἐξ ὧν εἰς μόνον ἐπληγώθη.

» Τίς ἄρα εὐαίσθητος καὶ καλοκάγαθος ψυχὴ δὲν ἤθελε δικαίως καὶ ἀπαθῶς » διασαλπίσει εἰς τὰς ἀκοὰς ἐκείνων, οἵτινες ἀναιροῦν τὰ δίκαια τῆς Ἀνατολικῆς » Ἑλλάδος, τὰ ὅσα κατὰ καιρὸν ἀνδραγαθήματά της; ἢ δὲν ἤθελε διηγηθῆ » δακρυροοῦσα πρὸς ἅπαντας τὰς ὅσας καταχρήσεις ἐδοκίμασεν ἀπὸ τῶν ἀπίστων » Ὀθωμανῶν; Ὡσαύτως καὶ τὸν τέλειον ἤδη ἀφανισμόν της; ἢ ἤθελε κρύψει τὴν » μεγάλην ἀδιαφορίαν τῶν Πελοποννησίων; Τῷ ὄντι οὐδεμία.

» Ἡ Πελοπόννησος, ἀδελφοί μου, δὲν ἔχει λόγον δικαιολογήματός τινος ἤδη » καὶ μηδεμιᾶς προφάσεως διόλου μήτε ἢμπορεῖ νὰ ἀρνηθῆ τὴν ὄσιν τιμὴν » ἔλαβεν ἀπὸ τὰς Αἰγαιοπελαγικὰς ἅπαντας νήσους, Δυτικὴν καὶ Ἀνατολικὴν » Ἑλλάδα, καθότι μεγαλειτέρα τιμὴ πρὸ πάντων εἶναι ὅπου τὴν ἐγνώρισαν ἅπασαι » ὡς γενικὸν κέντρον ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος. Ἀφίνω νὰ λέγω τὰς ὅσας βοηθείας » αὐτοβελήτως ἐπρόσφερον αὐτῇ καὶ τίνες ἀπέβλεπον εἰς τὴν τιμὴν καὶ ὑπόλη- » ψιν αὐτῆς.

» Ἄλλ' αὐτὴ ἡ σκληρὰ καὶ ὑπερήφανος, καταγινόμενη εἰς τὴν μέθοδον τῆς » αἰσχροκερδεῖας καὶ τῆς ἀρπαγῆς καὶ εἰς τοὺς βαθμοὺς τῆς δόξης, πριγοῦ τὸ » Ἑλληνικὸν γένος νὰ λάβῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του ἐντελῶς καὶ παντὸς ἄλλου » εἶδους ἀτοπήματα, δὲν δίδει ἀκρόασις τελείως εἰς τὰς φωνὰς αὐτῶν ἄλλ' » οὔτε αἰ ἤδη δεινὰς περιστάσεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος κατεμαλάκωσαν τὴν » καρδίαν τῆς Πελοποννήσου μήτε αἰ συνεχεῖς τέλος πάντων μετὰ δακρῶν » παρακλήσεις αὐτῆς διὰ τὴν ἐνταῦθα ἐξαποστολὴν ἐν τάχει τῆς πελοποννησιακῆς » βοηθείας εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐχθροῦ ἐμετέβαλον τὴν δόλιον διάθεσιν αὐτῆς. » Εἶπα δεινὰς περιστάσεις, διότι ὁ Καραϊσκάκης καὶ Μῆτσος Κοντογιάννης, καθὼς » καὶ ἄλλοι, κάμνοντες ἀνακωχὴν ἀρμάτων ἡσυχάζουν, δίδοντες ἔτι καὶ τὰ ὅσα » χαρακτηρίζουν τὸν βραγιᾶν. Καὶ ὄντα ἐκεῖνα τὰ μέρη οὔτως, ὁ ἐχθρὸς διευθύ- » νεται ἄνευ φόβου εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας, καθὼς καὶ ἤδη στρα- » τοπεδεύει ἐντὸς αὐτῆς. Καὶ οἱ εἰρημένοι ὅμως στερημένοι τῆς πελοποννησια- » κῆς βοηθείας, ποιοῦν τοιαύτας.

κερδαλεοφροσύνης, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης πρὸς διατήρησιν τῆς ἑαυτῶν ἰσχύος καὶ περιωπῆς, ὑποχρεωμένων νὰ διάγωσιν ἐλευθερίως καὶ ν' ἀμειβώσι γενναίως τὴν εἰς αὐτοὺς ἀφοσίωσιν τῶν παλληκαριῶν των· οἱ στρατιῶται

» Διὰ νὰ μὴ νομίσετε ὅτι ἐκφράζομαι τοιοῦτους λόγους διὰ τινος πάθους, ἄφινω τὴν φιλογενεῖάν σας νὰ κάμετε κρίσιν ὀρθὴν ἐπάνω εἰς τὰ πράγματα ἢ διὰ νὰ πληροφορηθῆτε μόνοι σας.

» Πόσον διάστημα καιροῦ διέτρεξεν ἀφ' ἧς ἔδωκεν ὑπόσχεσιν ἡ Πελοπόννησος διὰ τὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἐξαποστολὴν τῶν στρατευμάτων; πολὺ βέβαια, καθότι ἡ προθεσμία τῆς διπλῆ καὶ τριδίπλος ἔγεινε! Σᾶς παρακαλῶ, εἰπέτε μου ἂν ἡ παρούσα περίστασις συγχωρῆ νὰ γένη διπλῆ καὶ τριδίπλος ἡ προθεσμία; ὄχι μόνον ἀλλ' οὔτε τροφὰς μᾶς προφθάνουν, ὅπου καταλιμοκτονοῦμεν ἐδῶ, καταπολεμοῦντες μόνοι μας τὸν ἐχθρὸν διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης. Στοχάζομαι νὰ σᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ εἰσβολὴ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου· μολονότι ἂν ἐπωλεῖτο εἰς κανένα μέρος τροφῆ, ὅπου νὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀγοράζωμεν, μᾶλλον τοῦτο δὲν ἐζητήσαμεν μῆτε καὶ αὐτὴν ἐξ αὐτῶν τὴν τροφήν. Ὅθεν βέβαια τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ μία φανερά φανερά ἀδράνεια καὶ φανερὸς διαχωρισμὸς ἀφ' ἡμῶν, ὡς τὸ πάλαι.

» Φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν καταβάλλουν ἕως νὰ ἐβγάλουν τὸν Νικήταν μόνον εἰς τὰ Μέγαρα μὲ πεντακοσίους ἢ καὶ χιλίους στρατιώτας καὶ προφασίζονται μὲ αὐτὸν ὅτι στέλλουν στρατεύμα. Σᾶς λέγω μετὰ βεβαιότητος ὅτι, ἂν δὲν ἦθελεν ἔχει ἡ Πατρίς τόσην ἀνάγκην, ἄς ἦτον πεληροφορημένη μὲ μόνον τὸν Νικήταν ἢ θέλομεν καταζολοθρεῦσαι τὸν τύραννον. Ἐνθα ἐκ τῶν εἰρημένων δὲν ἀμφιβάλλω καθὼς καὶ ἄλλων ἔτι γνωστῶν σας νὰ ἐξακριβώσετε τὸ ἄνευ λόγου δικαίωμα τῶν Πελοποννησίων ἕως ἀτόμου.

» Ὅσον τὸ κατ' ἐμέ, ἐβράχιασεν ὁ λάρυγξ μου, ἐκολλήθη καὶ ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, κατὰ τὸν ψαλμῶδὸν Δαυὶδ, βοῶντας διὰ συνεχῶν γρυμμάτων ἀδιακόπως τὴν κατεπείγουσαν ἀνάγκην τοῦ Ἔθνους· ἀλλ' αὐτὸς μῆτε εἰς τὰς συνεχεῖς φωνὰς μας εἰσέτι ἔδωκαν ἀκρόασιν μῆτε ὑπεράσπισιν καὶ βοήθειαν εἰς τὴν κατεπείγουσαν ἀνάγκην τῆς Πατρίδος.

» Πολλάκις λοιπὸν ἠθέλετε εἰπεῖ· πάλιν ἐπιστολὴ τοῦ Ὀδυσσεῦς! πάλιν νὰ παρακινήσωμεν τοὺς Πελοποννησίους διὰ τὴν ἐνταῦθα ἐξαποστολὴν ταχεῖαν τῶν στρατευμάτων· καὶ ἐγὼ χωρὶς παῦσιν . . . καὶ ἡ φιλογενεῖά σας νὰ ὁμιλήσετε πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· ὁ εἰς τὴν παρούσαν στιγμὴν κίνδυνος τῆς πατρίδος ἐστάθη αἴτιον καὶ ἐκτείνομαι διὰ τῆς παρουσίας μου, καὶ συγχωρητέον. Ὑγιαίνειτε κατ' ἄμφω εὐδαιμονοῦντες καὶ φιλεῖτε τὴν ἡμᾶς φιλοῦντα.

» Ἐν τῇ Μοῦνῃ τῆς Ἱερουσαλήμ, τῇ 13 Ἰουλίου 1823.

» Σιὸς ὁρισμοὺς σας

» Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτσου.

» Τὴν ἰδίαν στιγμὴν τὸ ἐν Λεβαδείᾳ ἐχθρικὸν στρατόπεδον ἐμετέθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἐθῶν».

ἀπήτουν τακτικὴν τὴν πληρωμὴν τοῦ μισθοῦ, δι' αὐτοὺς δὲ ὁ ἀριστος τῶν στρατηγῶν καὶ ὁ ἀγαπητότατος ἐθεωρεῖτο ὁ τακτικώτερον καὶ γενναιώτερον τῶν λοιπῶν πληρώνων. Οἱ ἀρχηγοὶ ὑπεβάλλοντο εἰς πολλὰς ἐξ ἰδίων δαπάνας, αὐτὸς δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς πρὸ τινος εἶχε δαπανήσει ἐξ ἰδίων 15 χιλιάδας γροσίων, ποσὸν ἀρκετὰ σημαντικόν. πρὸς ἀγορὰν πυρίτιδος ἐκ Ψαρῶν. Ὅθεν βαρέως φέρων τὸ ἀδίκημα ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ μείνη ἀργός, ἀποκαμῶν δ' ἄλλως τε καὶ ἐκ τῆς ἐναντίον τοῦ ἀμειλίκτου ἀντιδράσεως τῶν προυχόντων Ἀθηναίων, ἀπεφάσισε νὰ ἐστρατεύσῃ, μισθώσας ἐξ ἰδίων ὅσους στρατιώτας ἠδύνατο. Ἐζήτησε τὴν ἐξόφλησιν τοῦ πρὸς αὐτὸν χρέους των δι' ὅσα εἶχε δαπανήσει ἐκ τοῦ βαλκαντίου τοῦ πρὸς ἐπισίτισιν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' οὐδὲ λεπτόν ἔλαβε! Ὡς καὶ ἓνα ἐμπειρικὸν χειροῦργον Ὀθωμανόν, ὃν ἐζήτησεν, ἠρνήθησαν νὰ πέμψωσιν αὐτῷ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ὁ ἰατρὸς τῆς φρουρᾶς. Ὅθεν ἀπῆλθε σφόδρα ἐξωργισμένος καὶ μένεα πνέων κατὰ τῶν ἐχθρῶν του καὶ ἰδίως κατὰ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀντιπάλων του. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ ἔχθρα μεταξὺ τοῦ Ὀδυσσεῦς καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἰδίως μερίδος τῶν Ἀθηναίων εἶχε καταντῆσει τότε ἄσπονδος· ἀλλ' ὁμοῦ πᾶσα ἡ εὐθύνη δὲν βαρύνει τοὺς τελευταίους τούτους. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο βιαιοπαθὴς εἰς τὸ μίσος του, οἱ δὲ στρατιῶταί του, φημιζόμενοι ἐπὶ ἀγριότητι, ὅπως ὁ περιβόητος Μάνδαλος, εἰς τῶν ὑπαρχηγῶν του ὁ

Ἐπεὶ τοῦ χρέους τούτου ὑπῆρχεν εἰς χεῖρας τοῦ Ὀδυσσεῦς τὸ ἐπόμενον χρεωστικὸν ὁμολόγον· « Διὰ τοῦ παρόντος δηλοποιοῦμεν ἡμεῖς οἱ ὑποφαινόμενοι ὅτι ὁ Γενναϊότατος Καπετὰν Ὀδυσσεὺς, ἔχοντας ἀνάγκην ἡ πατρίς μας, ἔδωκεν ἐξ ἰδίων του διὰ σιτάρι καὶ γεβερτζιλέν, ὅπου ἐφέραμεν διὰ τὸ Κάστρον, γρόσια χιλιάδες δεκατέσσαρας καὶ ἑξακόσια ἑννέα καὶ παράδες δέκα, γρ. 14609 καὶ παράδ. 10. Καὶ εἰς ἔνδειξιν ἐδώσαμεν εἰς χεῖράς του τὸ παρὸν ἐσφραγισμένον τῇ σφραγίδι τῆς Κοινότητος καὶ ὑπογεγραμμένον παρ' ἡμῶν.

» Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Σβρίου 1822 ».

Ἐπονται τριάκοντα πέντε ὑπογραφαὶ τῶν προκρίτων καὶ μᾶλλον ἐπισήμων ἐκ τῶν πολιτῶν.

Ἐπάρχει ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας (ἀριθ. 1592) παρόμοιον ἔγγραφο τῶν προκρίτων Λεβαδείας χρονολογούμενον ἐκ Σαλῶνων ἀπὸ 17 Νοεμβρίου 1821, διὰ τοῦ ὁποῦ ὁμολογοῦσιν ὅτι ἐδανείστησαν παρὰ τοῦ Καπετάνου τῶν Ὀδυσσεῦς Ἀνδρίτσου γρόσια πεντακισχίλια, πεμφθέντα εἰς Ὑδραν πρὸς ἀγορὰν πυρίτιδος, ἅτινα ὑπόσχονται ν' ἀποδώσῃ μετὰ πεντάμηνον μὲν προθεσμίαν ἀτόκως· μετὰ δὲ τὴν προθεσμίαν ταύτην μετὰ τόκου 15 τοῖς 0/0 κατ' ἔτος.

κατόπιν εις τὸν Γκούραν ἀφοσιωθείς, εἴτε τῇ συναινέσει αὐτοῦ εἴτε καὶ αὐτοβούλως, εἶχον προβῆ εἰς παντοίας ἐκβιάσεις καὶ ὕβρεις καὶ κακώσεις κατὰ τῶν πολιτῶν, μὴ σεβόμενοι οὐδ' αὐτῶν τῶν ἀρχοντικῶν τῶν Ἀθηναίων οἰκῶν. Τὸ πάθος δὲ τῶν Ἀθηναίων, ὅπερ παρεκίνησε τὸν ἱστορικὸν Σουρμελῆν νὰ γράψῃ μετὰ τόσης χολῆς, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς περιστατικοῦ. Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶχεν ὁμολογουμένως ἐργασθῆ ὅπως διὰ καταλλήλων ὀχυρωματικῶν ἔργων περιλάβῃ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ φρουρίου τὸ ἀνακαλυφθὲν ὕδωρ τῆς Κλεψύδρας, τῇ ὑποδείξει τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑποπροξένου τῆς Αὐστρίας ἀρχαιοδίδου Γροπίου, ἐξασφαλίσας οὕτω τὴν ὕδρευσιν εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Ἐτοποθέτησε δὲ ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθέντος τείχους πλάκα ἀναθηματικὴν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν:

« Προμαχεῶνα τὸν δε πηγαίου ὕδατος ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων Ὀδυσσεὺς Ἀνδρόισου, Ἑλλήνων στρατηγός ». Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, καθὰ βεβαίως ὁ Παπαδόπουλος, ἀφηρέθη κατόπιν ἐξ ἐμπαθείας. Ἀλλ' ὅμως σήμερον σώζεται ἐντετελιγμένη καὶ ἄλλιν φέρουσα τὴν προσθήκην « σὺν τῷ γενναίῳ Γκούρα ». Πότε ἐγένετο ἡ τοιαύτη μεταβολή, δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον.

Συνέβη τότε ἕτερόν τι περιστατικόν, ἐλέγχον τὴν κακοβουλίαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀδυσώπητον αὐτῆς πρὸς τὸν Ὀδυσσεῖα ἔχθραν. Ὁ ἐπιμελητὴς καὶ ταμίας τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατοῦ Ἰωάννης Μελάς, βλέπων τὸν Ὀδυσσεῖα ἀπρακτοῦντα δι' ἑλλειψιν μέσων, ἀπεφάσισε νὰ χορηγήσῃ εἰς αὐτὸν 25 χιλιάδας γροσίων διὰ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν, πεπεισμένος ἐν τῇ ἀθωότητί του ὅτι πράττει ἔργον φιλόπατρι καὶ ἀξιώπεινον. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις μαθοῦσα τὸ γεγονός, ἐπέπληξεν αὐτὸν δριμύτατα καὶ κατελόγησεν εἰς βᾶρος του τὸ ποσὸν αὐτό, ἀσπληρῶς ἅμα ἀπαγορεύσασα νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν Ὀδυσσεῖα καὶ ὀβολὸν ἔστω. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης ὑπερεπληρώθη ἡ κύλιξ τῆς πικρίας. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀπέδωκεν εἰς τὸν Μελάν τὰ χρήματα, εἶπε πρὸς τοὺς φίλους του: « Ἄς ὀψωνται οἱ αἵτιοι! » καὶ διενόηθη καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ ἀπονενοημένον σχέδιον τῆς εἰς τοὺς Τούρκους αὐτομολίας του¹.

¹ Ὁ Σπηλιᾶδης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ ὡς ἐξῆς ἀφηγεῖται τὰ συμβάντα, ἐκ τῶν ἀναφερομένων δὲ παρ' αὐτοῦ λεπτομερειῶν διαφωτίζεται καὶ ἡ κατόπιν ἐνέργεια τῶν Ρουμελιωτῶν καὶ Σουλιωτῶν ὀπλαρχηγῶν ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσεῖως καθὼς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συνεννόησεως τούτου: « Ὁ Ὀδυσσεὺς ὅτε ὁ ἔχθρος ἔφθασεν εἰς Λεβάδειαν, ἀνηνέχθη τὴν 7 Ἰουλίου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐζήτησε τὰς διαταγὰς τῆς νὰ κινηθῇ κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν τὰς λαμβάνει. Τὰς 15 ἔγραφεν ὅτι ἐλυπεῖτο μὴ εὐρεθεὶς καὶ ἐκεῖνος εἰς τὴν

τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τοῦ Ὀδυσσεῖως κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν διερμηνεύει εὐγλωττότατα ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ αὐτοῦ, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος συνταγματάρχου Στάνωπ, διότι εἰς αὐτὸν ἀπηνθύνετο συνοψίζουσα δὲ πάντα τὰ ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως παράπονα τοῦ ἀδικηθέντος ἀρχηγοῦ:

« Ἐν Βελίτση τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1824. »

» Κύριε,

» Ἀφότου ἐχωρίσθημεν εἰς τὴν Ἀμφισσαν, δὲν ἤξιώθην ἐπιστολῆς σας, » μολονότι συχνάκις σᾶς ἀνέφερα τὰ παράπονά μου καὶ τῶν ἄλλων » Καπεταναίων, οἱ ὅποιοι διὰ παρομοίας αἰτίας εὐρίσκονται ἐδῶ εἰς

» μάχην τῆς Ἀμπλιανης, καθὸ μὴ λαβὼν διαταγὴν τῆς, περιέμενε δὲ διαταγὴν » διὰ μέσου τοῦ Μελά. Τὴν 27 τοῦ ἰδίου πρώτος ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ 8 ἐκ τῶν » ὀπλαρχηγῶν Σουλιῶται καὶ Στερεοελλαδίται ἀναφερόμενοι πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, » ζητοῦσι τὰναγκαιὰ διὰ νὰ πολεμήσωσι τοὺς ἔχθρους· ἀλλ' ὁ Ὀδυσσεὺς » εἶναι εἰς τὴν ὀργὴν τῆς. Ἀρχὰς Αὐγούστου ἀρχίζει ἐν τῇ ἀπελπίσῃ του νὰ » συνεννοηθῇ μετὰ τοὺς Τούρκους, ἐξομολογεῖται εἰς τὸν Δουβουινιώτην καὶ τοῦ » λέγει ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχει σκοπὸν νὰ κτυπήσῃ τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ θὰ » τοὺς ἀπολέσῃ, ἐὰν δὲν εἰσβάλωσι Τούρκοι εἰς τὴν Πελοπόννησον. Φαίνεται δὲ » ὅτι ἦτο μετ' αὐτὸν σύμφωνος καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως. » Τὴν 23 τοῦ αὐτοῦ ἀναφέρει ὁ Μελάς εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ » ὁ Δουβουινιώτης ὠμίλησε μετὰ τοὺς Τούρκους καὶ ὅτι οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ δυσηρε- » στήθησαν καὶ ἀπελθόντες ὅλοι εἰς Ἀργαστόλιον, ὅπου ἐστρατοπέδευεν ἐκεῖνοι, » τὸν ἠρώτησαν περὶ τούτου καὶ τοὺς ἀπεκρίθη ὅτι δὲν ἦτο μυστικὸν ἢ μετὰ τοὺς » Τούρκους συνέντευξις του, τὴν ἐγνώριζον καὶ οἱ ἄλλοι ἐντόπιοι ἀρχηγοὶ καὶ » ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ τοὺς ἀπατήσῃ νὰ μὴ βλάψωσι τὰ μνήματα. Ἐπαραπο- » νεῖτο δὲ κατὰ τῆς Κυβερνήσεως καὶ διότι δὲν τὸν ἐπλήρωσε τοὺς μισθοὺς του » διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν φρουριῶν τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὴν μετὰ τοὺς Τούρκους » συνέντευξίν του ἦτο παρὼν καὶ ὁ Καραϊσκάκης, ὅστις εἶπεν ὅτι παρευρέθη διὰ » ν' ἀκούσῃ τί θὰ ὠμίλει μετὰ τοὺς Τούρκους. . . Ἐν τούτοις ὁ ἀρχηγὸς Τσα- » βέλλας, Ν. Πανουριᾶς, Καραϊσκάκης, Δῆμος Σκαλτσᾶς, Ἀνδρόττος Σαφάκος, » Γ. Δράκος, Γ. Δαγκλῆς, συνεκρότησαν συμβούλιον, ἀπεφάσισαν νὰ πληρώσῃ » ὁ Μελάς εἰς τὸν Ὀδυσσεῖα πεντακοσίους μισθοὺς καὶ παρεκάλεσαν τὴν Κυβέρ- » νησιν νὰ τοὺς δεχθῇ, διὰ τὸν φόβον μὴ βλάβῃ ὁ Ὀδυσσεὺς τὰ γενικὰ συμφέ- » ροντα. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις τοὺς ἐπιπλήττει τὴν 11 Σεπτεμβρίου, διότι ἐπεμ- » θαίνουσιν εἰς τὰ χρέη τῆς καὶ τοὺς λέγει ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν ἔχει διαταγὴν » στρατολογίας καὶ δὲν ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ μισθοὺς· καὶ ἐπομένως τὰ κατ' ἀπό- » φασίν των πληρωθέντα παρὰ τοῦ Μελά εἶναι εἰς βᾶρος τούτου. Καὶ τότε ὁ » Ὀδυσσεὺς, μὴ ὑποφέρων νὰ ζημιωθῇ ὁ Μελάς, τοῦ ἀπέδωκε τὰ χρήματα τῆς » Κυβερνήσεως».

» Βολίτσαν. Συνήλθονεν διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν ἀρπαγὴν τῶν δικαιω-
 » των τοῦ λαοῦ. Οἱ κυβερνήται μας, ἀφοῦ ἔγειναν κύριοι τοῦ δανείου,
 » δὲν συλλογίζονται ἄλλο παρὰ νὰ δολοφονήσουν ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι
 » ὀμιλοῦν διὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ταλαιπώρου λαοῦ τῆς Ἑλλάδος, διὰ
 » ν' ἀπαλλαγθοῦν εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ ὄλους, ὅσους φοβοῦνται, ἵνα τυραννώ-
 » σιν ἔπειτα μὲ πλήρη ἐλευθερίαν. Σᾶς ἀναφέρω δὲ τοῦτο, διότι τρεῖς
 » φορὰς μὲ ἐπυροβόλησαν τὴν πρώτην φορὰν εἰς Ναύπλιον. Καθ' ὅλας
 » αὐτὰς τὰς περιστάσεις συνέλαβα τοὺς ἐνόχους καὶ τοὺς ἐπαρουσίασα
 » προσωπικῶς εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἡ Κυβέρ-
 » νησις εἶπεν ὅτι θὰ δικασθοῦν τὴν ἐπομένην ἡμέραν· ἀλλὰ τὴν νύκτα
 » οἱ δολοφόνοι ἀπελύθησαν. Τὸ πρωί, ἐνῶ ἐκαθήμην εἰς τὸ παράθυρόν
 » μου καὶ ἐπερίμενα τὴν δίκην, ἐκ δευτέρου μ' ἐπυροβόλησαν. Ἀμέσως
 » ἔτρεξα καὶ συνέλαβα τοὺς κακούργους καὶ τοὺς ἐπαρουσίασα πάλιν εἰς
 » τὴν Κυβέρνησιν, μὲ ἀπεκρίθησαν δὲ ὅτι τὴν ἐπιούσαν θέλουν δικασθῆ.
 » Ἐπερίμενα· ἀλλὰ τὴν ἐπομένην εἶδα αἰφνιδίως τοὺς αὐτοὺς νὰ μὲ
 » πυροβολήσωσι διὰ τρίτην φορὰν. Πάλιν τοὺς συνέλαβα καὶ τοὺς παρέ-
 » δωκα ἐκ νέου εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἔκτοτε ἀνεχώρησα διὰ
 » τὸν στρατόν. Μόλις δὲ εἶχα ἀναχωρήσει, καὶ εἰς τὸν δρόμον λαμβάνω
 » γράμμα ἀπὸ τὸν Σκῶτον λοχαγὸν Φίνλαῦν, ὁ ὅποιος μὲ παρεκάλει νὰ
 » ταχύνω πρὸς αὐτόν, ἐπειδὴ ἡ ζωὴ μου καὶ ἡ ἰδική του εὐρίσκοντο εἰς
 » κίνδυνον· ἀφοῦ δ' ἐνταμώθημεν, ἐπληροφόρηθην ὅτι ἡ Κυβέρνησις
 » ἔστειλεν ἕνα ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος τοῦ ἐπρόσφερε δέκα χιλιάδες τάλ-
 » ληρα, διὰ νὰ παραδώσῃ τὴν οἰκίαν μου εἰς αὐτόν τὸν ἀπεσταλμένον.
 » Ὁ λοχαγὸς Φίνλαῦς ὅμως δὲν συνήνεσεν εἰς τοιαύτην αἰσχροὴν πράξιν
 » καὶ ἐδίωξεν ἀπ' ἐμπρὸς τὸν ἀπεσταλμένον, φοβερίσας αὐτόν ὅτι ἂν
 » ἐτόλμα νὰ εἶπῃ ἐκ δευτέρου τοιοῦτον λόγον, ἤθελε τὸν κτυπήσει. Ἐν
 » τούτοις ὁ οὔτιδανὸς ἐκεῖνος δὲν ἔχασε καιρόν, ἀλλ' ἐτοποθέτησεν εἰς
 » τὸν δρόμον δύο ἀνθρώπους μὲ ὀδηγίας νὰ δολοφονήσουν τὸν λοχαγὸν
 » Φίνλαῦν, ἅμα ἤθελον τὸν ἰδεῖ. Ἐπυροβόλησαν καὶ τὸν ἐπλήγωσαν,
 » ἀλλὰ καθὼς εἶδε τὸ πιστόλιον παρουσιαζόμενον, ἐπιτηδείως τὸ ἐκτύ-
 » πησε μὲ τὴν χεῖρα καὶ τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐπληγώθη βαρέως καὶ ἔσωσε
 » τὴν ζωὴν του. Δι' ἐμὲ δὲ εἴκοσι ἢ τριάκοντα ἄνθρωποι πληρωμένοι
 » ἀπὸ τοὺς αἰσχροὺς κυβερνήτας μας, παραφυλάττουσι νὰ εὕρουν εὐκαι-
 » ρίαν νὰ μὲ δολοφονήσουν.

» Εἰς τὰ τοιαῦτα μεταχειρίζονται τὰ χρήμα τοῦ δανείου καὶ ὄχι εἰς
 » τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου. Σᾶς λέγω δὲ ὅτι πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς

» μας ὡς τελευταῖον καταφύγιον δὲν ἔχομεν ἄλλο μέσον παρὰ νὰ προσ-
 » πέσωμεν εἰς τὸ ἔλεος τῶν Τούρκων, τόσον ἡμεῖς, ὅσον καὶ ὁ ἀτυχέστα-
 » τος λαὸς τῆς Ἑλλάδος, ὅστις φεύγων ἀπὸ τὸν ἕνα ζυγὸν καὶ βλέπων
 » ὅτι θὰ πέσῃ εἰς χειρότερον, προτιμᾷ τὸν πρῶτον ἀπὸ τὸν δεύτερον.
 » Τὰς περιστάσεις ταύτας ὑποβάλλων πρὸς ὑμᾶς, κύριε, διὰ νὰ ἐκτιμῆ-
 » σετε τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἀπονέμω εὐσεβάστως τὰς προσα-
 » γορεύσεις μου.

» Ὁ ταπεινὸτατος δοῦλός σας

» Ὀδυσσεύς Ἀνδρόιτου.»

« Πρὸς τὸν Συνταγματάρχην Στάνωπ

Εἰς Λονδίον ».

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Στάνωπ ἐπάγεται τὰ ἐξῆς σχόλια :

« Ἴσως τινὲς ἤθελον νομίσει ὅτι θὰ ἦτο συμφερότερον καὶ εἰς τὸν
 » Ὀδυσσεῖα καὶ εἰς ἐμὲ, ἢ μᾶλλον φρονιμώτερον νὰ παραλείψω μέρη
 » τινὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης· τὴν πανούργον αὐτὴν διαγωγὴν κατα-
 » φρονῶ. Ἐὰν τὰ ἐκθετόμενα πράγματα ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου
 » Καπετάνου εἶναι ἀληθινὰ, τὰ αἰσθηματὰ των εἶναι φυσικὰ καὶ τοιαῦτα,
 » ὅποια δύναται τις νὰ προσδοκᾷ παρ' ἀνθρώπου ἔχοντος τὴν ἀνατροφήν
 » ἐκεῖνου. Τὸ ἄμεσον σφάλμα πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν
 » Κυβέρνησιν. Ἄλλ' οἱ ἀρχικοὶ αἴτιοι εἶναι οἱ διαπραγματευθέντες τὸ
 » δάνειον, διότι δὲν ἐζήτησαν νὰ τεθῶσιν ὄροι, σκοπὸς τῶν ὁποίων ἔπρεπε
 » νὰ εἶναι ἡ διαλλαγὴ καὶ ἡ ἀνεξαρτησία. Ἄνευ ἐνώσεως οἱ μέτοχοι τοῦ
 » δανείου πρέπει νὰ εἶναι βέβαιοι ὅτι οὐδέποτε θέλουσι λάβει λεπτόν. Τὸ
 » ψεῦδος καὶ ἡ πανουργία ἔχουσιν ὀλεθρίους συνεπείας· ἡ ἀπόκρυψις τῆς
 » ἀληθείας εἶναι ἐπιβλαβὴς καὶ εἰς τοὺς μετόχους καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ».

Ἡ ἀναφερομένη ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ συνέλευσις Καπεταναίων ἐν Βελίτση δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ἴσως ὅμως συνήλθον ἐκεῖ τινες ἐκ τῶν ἐν Ἀμφίση πρότερον συνελθόντων καὶ δυσηρεστημένων κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ὡς παραγκωνισθέντων ἐν τῇ μισθοφορικῇ ἐστρα-
 » τείᾳ, ἢ μᾶλλον ἴσως ἦτο ἀπόπειρά τις τοῦ Ὀδυσσεῖος πρὸς συνασπισμὸν τοιοῦτον, ἀλλὰ μὴ εὐδωθεῖσα, διότι ἄλλως θὰ ὑπῆρχον περὶ αὐτῆς μαρτυρίαι.

Εἰς τὰ αἴτια δὲ τὰ ἐξωθήσαντα τὸν Ὀδυσσεῖα πρέπει ἀλόγη νὰ προσθέ-
 » σωμεν καὶ τὴν θρυληθεῖσαν πρόθεσιν περὶ τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως διορίσῃ ὡς φρουροὺς τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας τοὺς Τζαβελλαίους μετὰ σώματος

Σουλιωτῶν¹. Τὸ καπετανᾶτον τῆς Λεβαδείας ἀνήκεν εἰς αὐτὸν ἀνέκαθεν, διότι εἶχε διορισθῆ ἐκεῖ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ². Ὡστε τὸ νέον τοῦτο τραῦμα ἦτο καίριον κατὰ τῆς φιλοτιμίας του, καθὸ ἰσοδυναμοῦν μὲ καθαίρεσιν. Διὸ συνεκάλεσε τοὺς προκρίτους τῆς ἐπαρχίας, ὡς γράφει ἡ Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν, συνιστῶν αὐτοῖς νὰ μὴ στέρξωσι τὸν τοιοῦτον διορισμὸν, ὃν ἐν ἀνάγκῃ ἠτοιμάσθη καὶ διὰ τῆς βίας νὰ ἐμποδίσῃ. Καὶ δὲν ἐπραγματοποιήθη μὲν ἡ πρόθεσις τῆς Κυβερνήσεως, ἴσως δὲ καὶ τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀπλῆ διάδοσις· ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τάλ्लεπάλληλα ταῦτα περιστατικὰ ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ ὑπερίσχυσαν νὰ κατανικήσωσι τοὺς διαταγμούς του.

[Ἐπεται συνέχεια].

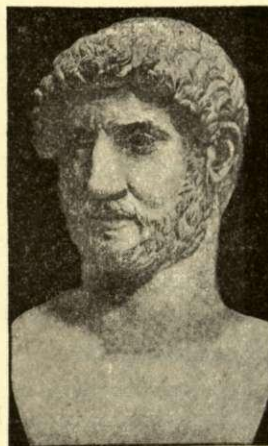
ΧΑΡ. ΑΝΝΙΝΟΣ

¹ Τὸ κακεντρεχὲς σχέδιον ἦτο ἐπιτόμημα τῶν ἀμειλίκτων ἐχθρῶν του. Εἰς ἐξ αὐτῶν ὁ Γ. Αἰνιάν, ὅστις εἶχε χρηματίσει μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἦτο δὲ τότε Γενικὸς Ἐφορὸς τῶν στρατοπέδων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἔγραφεν ἐξ Ἀμφίσης τὴν 23 Ὀκτωβρίου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν: «Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι εἰς τὴν σπηλιάν του μεμονωμένος· ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀνάγκη νὰ τοῦ ἀφαιρεθῆ
» πᾶσα ἐπιτροπὴ ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας. Ὁ Γ. Δράκος διωρίσθη ὄπλαρχηγὸς Ταλαντίου· νὰ διορισθῆ καὶ ὁ Κ. Τζαβέλλας τῆς Λεβαδείας. Νὰ διορισθῶν καὶ ἄλλοι
» νὰ φυλάττουν τὸν Πανουριᾶν· ὅπου ἂν ἐναντιωθῆ, νὰ τὸν κτυπήσουν. Νὰ διορισθῶν δὲ ὁ Λάμπρος Βέικος καὶ ὁ Δαγκλῆς· τότε κατορθώνεται τὸ κατὰ τοῦ
» Ὀδυσσεὺς κίνημα. Ἴδου ἀρμόδιος καιρὸς διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Προδότου.
» Ἄς διορισθῆ καὶ ὁ Καραϊσκάκης νὰ περάσῃ εἰς Καρπενήσι νὰ συμπολιορκήσῃ
» μὲ τὸν Μῆτσον καὶ Γιολδάση τοὺς εἰς Μαυρίλον ἐχθρούς, διὰ νὰ μὴ ἀρχίσουν
» μετισταίῃ ἑπὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ ἀργοπορίαι». Ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην φράσιν ὄρα περαιτέρω τὰ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Καραϊσκάκη.

² Ὁ Ὀδυσσεὺς ὡς ἀρματωλὸς τῆς Λεβαδείας ἐκέκτητο τοιαύτην ἰσχὺν καὶ τοιαύτην ἐνήσκει ἐξουσίαν, ἐν ὀνόματι τοῦ ἰσχυροῦ βεζύρου τῶν Ἰωαννίνων, ὥστε καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἰσχυροὺς Ὀθωμανοὺς ἐφέρετο ἀγερώχως καὶ δεσποτικῶς. Ὁ Γούδας ἀναφέρει τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον: «Ἰβραῆμ πασᾶς τις ἄγων τρεῖς χιλιάδας στρατοῦ, ἀφίκετο εἰς Λαμίαν, ἐν ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον ὡς Βαλῆς· ἔφερε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἓνα Τατάρ ἀγιοῦ, ἀρχιταχυδρόμον, Ναλκηράνην λεγόμενον (πεταλοθοαύστην)· οὗτος ἐχθρὸς ὢν τοῦ ἐν Λεβαδείᾳ Ἐμὶν Τατάρ (ὑποταχυδρόμου), ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ διορισθέντος, ἐξυλοκόπησεν αὐτὸν ἀνηλεῶς ἐν τῷ ταχυδρομικῷ καταστήματι. Μαθὼν τοῦτο ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπέμψε τὸν Διάκον καὶ ἐξυλοκόπησεν ἀνηλεέστερον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγορᾶς τῆς Λεβαδείας τὸν ἀρχιταχυδρόμον. Οἱ Λεβαδεῖς ἐφοβήθησαν εἰς τοσοῦτον τὰς ἀντεκδικήσεις τοῦ Ἰβραῆμ πασᾶ, ὥστε οἱ προύγοντες καὶ προσετοὶ ἀνεχώρησαν καὶ ἐπεμψαν μεταμφιεσμένους ὡς προσετοὺς δῆθεν ὑποδεεστέρους τινάς. Ἴνα ὑποδεχθῶσι τὸν διαβαίνοντα πασᾶν. Ἀλλ' οὗτος μαθὼν ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο ὡγυρωμένος ἐν τῇ ἄνω τῆς πόλεως Μονῇ μετὰ ἑκατὸν πενήτηκοντα, ἀπέπεμψε τὸν ἀρχιταχυδρόμον καὶ διῆλθε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του, χωρὶς νὰ ἐνοχλήσῃ οὔτε τὴν πόλιν οὔτε τοὺς προύγοντας». Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ἐπιφανεῖς τῆς ἐπαρχίας ὄπλαρχηγοὶ ὑπετάσσοντο αὐτῷ. Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος ἦτο πρωτοπαλλῆκαρον του, ἐκράτησε δὲ αὐτὸν πλησίον του παρὰ τὴν ἐναντίον του μῆνιν τοῦ φοβεροῦ σαράκηνου. Τὸν δὲ κλέφτην Πανουριᾶν συνέλαβε καὶ ἐπέμψεν εἰς Ἰωάννινα, χωρὶς ὅμως νὰ τὸν βλάψῃ, ἀλλὰ καὶ συστήσας μάλιστα εἰς τὸν Ἀλῆν νὰ μὴ τὸν κακοποιήσῃ.

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΑΔΡΙΑΝΟΣ

ΚΑΙ ΤΑ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΓΕΝΟΜΕΝΑ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

Ὅτε κατ' Αὐγούστον τοῦ ἔτους 117 μ. Χ. ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς ἀπέθανεν αἰφνιδίως καὶ ἀπροσδοκῆτως ἐν Σελινοῦντι τῆς Κιλικίας, ἡ αὐτοκράτειρα Πλωτῖνα ἀνήγγειλε τῷ συγγενεῖ αὐτῆς Ποπλίῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῷ, ὅτι ὁ ἀποθανὼν υἱοθέτησεν αὐτὸν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Ὁ Τραϊανὸς εἶχεν ἤδη ἀπονεύσει αὐτῷ τὸσαῦτα ἀξιώματα καὶ τὸσαύτας τιμὰς, ὥστε πρὸ πολλοῦ αὐτὸς καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἐφαίνετο ἐνδεδειγμένος ὡς ἐπίδοξος τοῦ θρόνου διάδοχος· ἀλλὰ τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν τῆς υἱοθετήσεως ἔλαβεν ὁ ἐν ἡλικίᾳ 64 ἐτῶν εὐρι-

σκόμενος αὐτοκράτωρ πολὺ βραδύτερον, ὅθεν καὶ διεδόθη ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα καὶ ὁ κηδεμὼν τοῦ Ἀδριανοῦ Ἀττιανὸς προέβησαν εἰς τὴν υἱοθέτησιν αὐτοῦ μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τραϊανοῦ.

Ὁ Ἀδριανὸς ἔλαβε τῇ 9 Αὐγούστου τὴν περὶ τῆς υἱοθετήσεως αὐτοῦ ἀγγελίαν, τῇ δὲ 11 Αὐγούστου (τοῦ ἔτους 117) τὴν τοῦ θανάτου τοῦ Τραϊανοῦ καὶ αὐθημερόν ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα ἐν Ἀντιοχείᾳ, τῇ πρωτεύουσῃ αὐτοῦ, καὶ ἔλαβε μετὰ ταῦτα τὴν ἐπικύρωσιν ὑπὸ τῆς Συγκλήτου. Εἰ καὶ ἔπειτα δὲν διώκησεν οὔτε κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ προκατόχου οὔτε κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Συγκλήτου, οὐχ ἦττον ὅμως ἤρξατο μετὰ τοῦ Ἀδριανοῦ διὰ τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἡ περίοδος, ἣν ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Ράγκε χαρακτηρίζει ὡς «τὴν τῆς ἐξωτερικῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐσωτερικῆς προόδου».

Ἀμφότεροι οἱ γονεῖς τοῦ Ἀδριανοῦ κατήγοντο ἐξ Ἀνδαλουσίας καὶ ὁ Ἀδριανὸς ἐγεννήθη τῇ 24 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 76 μ. Χ. κατὰ τοὺς πλείστους ἐν Ἰταλικῇ, ἐνθα καὶ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα. Ἀποθα-

νότος δὲ τοῦ πατρός του μετὰ δέκα ἔτη, τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ ἀνέλαβον οἱ συγγενεῖς του Μ. Οὐλλπίος Τραϊανὸς καὶ ὁ ἵππεὺς Καίλιος Ἀττιανός. Κατὰ τὰ πέντε ἐπόμενα ἔτη ἐφοίτησεν ἐν σχολείῳ τινὶ τῆς Ῥώμης, ἔνθα τὸ ὅλως ἐξαιρετικὸν μνημονικὸν του τῷ διηκόλυνε νὰ λάβῃ γνώσεις πολλὰς ἐν ὅλοις τοῖς κλάδοις τῶν ἐπιστημῶν. Εἶχε πρὸς τούτοις καὶ φυσικὴν κλίσιν πρὸς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, πρὸς μεγάλας πορείας καὶ ἐπικινδύνους θήρας· ἰδίως δέ, ὅτε ἐν ἡλικίᾳ δεκαπέντε ἐτῶν ἐπέστρεψε παρὰ τὴν μητέρα αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἐπεδόθη μετὰ τσοσάυτης μανίας εἰς τὴν θήραν τῶν ἀγρίων θηρίων, ὥστε ὁ κηδεμὼν αὐτοῦ ἐφοβήθη, μὴ χάριν τῆς διασκεδάσεως ταύτης λησμονήσῃ πᾶν ἄλλο, καὶ προέτρεψε αὐτὸν νὰ ἐπιδιώξῃ ἐν Ῥώμῃ θέσεις πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς. Καὶ πρὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Τραϊανοῦ εἰς τὸν θρόνον ἦτο ἤδη χιλιάρχος τοῦ πέμπτου λεγεῶνος ἐν Μοισίᾳ. Ὁ Τραϊανὸς συνεδέθη μετ' αὐτοῦ ἔτι στενότερον, δούς αὐτῷ σύζυγον τὴν ἀνεψιάν του Βιβίαν Σαβίναν, προσλαβὼν αὐτὸν ἐν ταῖς ἐκστρατείαις καὶ ἀναθέσας αὐτῷ τὰ ὑψηλότερα δημόσια ἀξιώματα. Ἀπὸ τοῦ 113—117 ἦτο ὁ Ἀδριανὸς ὑπάρχων τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ κατὰ τῶν Πάρθων πολέμῳ καὶ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Τραϊανοῦ κατέχει τὴν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους σπουδαίαν θέσιν τοῦ τοποτηρητοῦ ἐν Συρίᾳ.

Ἐν ὑπευθύνῳι θέσει διατελῶν ἐξέμαθε τὴν διοίκησιν καὶ τὴν στρατηγικὴν τέχνην, καὶ ἦτο παρεσκευασμένος ἐντελῶς ν' ἀναλάβῃ καὶ τὸ σκῆπτρον ὡς διατελέσας γραμματεὺς τοῦ Τραϊανοῦ. Πρὸς ἀναψυχὴν ἐκ τῶν σοβαρῶν τούτων ἀσχολιῶν εἶχεν ἐπιδοθῆ εἰς τὴν καλλιτεχνίαν, περιορισθεὶς ἰδίως εἰς τὴν ζωγραφικὴν, ἣν τῷ ἐπέτρεπον τότε τὰ περιορισμένα αὐτοῦ οἰκονομικὰ μέσα. Φαίνεται δὲ ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἐπιτύγγανεν εἰς τὴν ῥωπογραφίαν, ἣτις καὶ ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὰς πομπηϊανὰς παραστάσεις καὶ τοιχογραφίας τῶν οἰκοδομῶν του· ἀλλ' ὁ Τραϊανὸς δὲν ἠνύοι τὴν πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν κλίσιν αὐτοῦ, διὸ καὶ περὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν αὐτοῦ οἰκοδομῶν οὐδέποτε ἐζήτηι τὴν γνώμην του, καὶ ὅτε ἡμέραν τινὰ ἐν τινὶ συζητήσῃ ἠθέλησεν ὁ Ἀδριανὸς νὰ ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του, ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Τραϊανοῦ Ἀπολλόδωρος τῷ εἶπεν ἀποτόμως· «Φρόντιζε νὰ ἀπεικονίσῃς τὰς κολοκύνθας σου, διότι περὶ ἀρχιτεκτονικῆς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχεις γνῶσιν».

Ὅτε δὲ κατόπιν εἴτε τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ ἐτοιμοθανάτου Τραϊανοῦ εἴτε τῇ εὐνοίᾳ τῆς Πλωτίνης κατέλαβε τὸν θρόνον, ἦγεν ἡλικίαν 42 ἐτῶν. Κατὰ δὲ τὸ διάστημα τῶν ἐξάκις ἐπτὰ τούτων ἐτῶν εἶχε μάθει κατὰ

τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μεγάλου Ἑλληνος φιλοσόφου νὰ περιορίζηται εἰς τὰ ἐφικτά, καὶ ἴστατο ἀκόμη ἐν ὅλῃ τῇ ἀκμῇ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ δυνάμεως. Τὰ νομισματοσῆμα, τὰ νομίσματα καὶ οἱ ἀνδριάντες τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀκόμη παριστῶσιν ἡμῖν τὸν Ἀδριανὸν ὡς ἄνδρα εὐειδῆ καὶ εὐσταλῆ, μετὰ κόμης ἐπιμελῶς περιποιημένης καὶ μετὰ βλέμματος διαπεραστικοῦ. «Οἱ ὀφθαλμοὶ του εἶναι ἡμίκλειστοι, ὡς θέλοντος νὰ ἴδῃ μόνος τὰ πάντα, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐλαφρῶς κεκλιμένη, ὡς θέλοντος ν' ἀκούῃ καλύτερον». Τὰ νομίσματα τῶν ἐπιφανῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τοῦ Πομπηίου μέχρι τοῦ Τραϊανοῦ παρουσιάζουσιν ἡμῖν πρόσωπα ἀγένεια· διὰ τοῦ Ἀδριανοῦ ἄρχεται σειρά ὅλη πωγωνοφόρων κεφαλῶν, διότι ὁ Ἀδριανὸς, ἀδιαφορῶν διὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον, ἔτρεψε πώγωνα φιλοσόφου, ὅστις δι' αὐτὸν ἦτο καταλληλότερος, διότι τῷ ἐκάλυπτε τὰς οὐλὰς τῶν πολλῶν τραυμάτων τοῦ προσώπου του. Εὐφύεστατος καὶ εὐτράπελος ἐν τῇ πρὸς λογίους καὶ πρὸς ἀγραμμάτους συναναστροφῇ, ἐγίνωσκεν ὁ Ἀδριανὸς νὰ ἐκφράζῃ μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος τὰς ἰδέας του εἴτε ἐν πεζῷ εἴτε καὶ ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ εἴτε ἐλληνιστὶ εἴτε λατινιστὶ. Σφύζονται ἐπιγράμματά τινα αὐτοῦ, ὡς καὶ χωρία ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του καὶ ἀπανθήματα ἐκ τῆς αὐτοβιογραφίας του, πρὸς δὲ καὶ περικοπαὶ λόγων, οὓς ἀπήγγειλεν ἐν ἔτει 119 πρὸς τιμὴν τῆς πενθερᾶς του Ματιδίας καὶ ἐν ἔτει 128 ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ ἐν Ἀφρικῇ. Οὕτω καὶ ἡ φυσικὴ εὐφυΐα του καὶ ἡ πείρα κατέστησαν αὐτὸν ἰκανὸν εἰς τὸ νὰ διευθετῇ μόνος πάσας τὰς ὑποθέσεις του, κατὰ δὲ τὸ φαινόμενον εἰργάζετο ἐν συμποσίᾳ πρὸς τὴν Σύγκλητον, ἣτις ἐπεκύρου ἐκάστοτε καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγομένους συμβούλους.

Ἄν οἱ σύγχρονοὶ του ἐχαρακτήρισαν αὐτὸν ὡς ἄλλον Ῥωμύλον, αὐτὸς ὁ Ἀδριανὸς ἐπεδίωξε τὴν δόξαν τοῦ Νουμᾶ. διότι τὸ κράτος εἶχεν ἀνάγκην εἰρηνικῆς διοικήσεως, ὅπως μὴ πτωχεύσῃ ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων κατακτητικῶν πολέμων. Οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐπαναστάσεις τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶχον ἐξαντλήσει τὰ οἰκονομικὰ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἦτο δύσκολον νὰ ὑπολογισθῶσι τὰ διαθέσιμα χρηματικὰ μέσα. Ὁ Ἀδριανὸς εἰσήγαγε τὴν τακτικὴν ἐξέλεγχσιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κράτους καὶ τὴν ἄμεσον εἰσπραξίν τῶν φόρων, ἀφ' οὗ πρότερον ἐδώρησε πάντα τὰ ἀπὸ δεκαετίας ὀφειλόμενα τῷ δημοσίῳ χρῆσι, τὰ ὅποια ἀνήρχοντο εἰς πλεόν τῶν 200 ἑκατομμυρίων φράγκων. Τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐκτάκτου ταύτης δωρεᾶς διακωιδίουσι νομίσματα, ἐφ' ὧν βλέπομεν τὸν αὐτοκράτορα παραδίδοντα εἰς τὸ πῦρ δέμα χρεωστικῶν

έγγράφων, μετὰ τῆς ἐξῆς ἐπεξηγηματικῆς ἐπιγραφῆς: «Τὰ καθυστερούμενα 900 ἑκατομμύρια σεστερτίων διεγράφησαν». Ἐν τινι ἐπιγραφῇ εὐρεθείη ἐν Ἀθήναις καυχᾶται ὁ Ἀδριανός, ὅτι οἰκειοθελῶς οὐδένα πόλεμον ἐπεχείρησεν, ἀλλὰ μόνον κατέστειλε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰουδαίων.

Ἐγκαταλιπὼν ἐντελῶς τὰς πέρας τοῦ Εὐφράτου χώρας ἠρέσθη ἐν Ἀρμενίᾳ εἰς φιλὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ ἀπέκρουσε τὰς ἐν τοῖς συνόροις ἐπιδρομὰς δι' ἐπεικειᾶς καὶ διὰ τοῦ φόβου, ὃν ἐνέπνεεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς ὁ καλὸς συντεταγμένος καὶ ἄριστα ὀπλισμένος στρατός του. Τὰ νομίσματα ἐκ τῶν μεθοριακῶν ἐπαρχιῶν παριστῶσιν ἡμῖν αὐτὸν εἴτε ἐφιππον εἴτε ἰστάμενον ἐπὶ ῥητορικοῦ βήματος καὶ προσφωνοῦντα τοὺς στρατιώτας ἢ κρίνοντα περὶ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐπὶ ἄλλων δὲ νομισμάτων, φερόντων τὴν ἐπιγραφὴν *Disciplina Augusti* (Ἡ πειθαρχία τοῦ Αὐγούστου), βλέπομεν αὐτὸν ὀδεύοντα ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατεύματος, ἀπεικονιζομένου διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ὀπλιτῶν. Ἀσκεπῆς ὑπὸ τὸν καυστικὸν ἥλιον τῆς Ἀφρικῆς ἢ ἐπὶ τῶν χιονοσκεπῶν πεδιάδων τῆς Βρεταννίας ὠδεύει μετὰ τοῦ στρατοῦ του, συγγυμναζόμενος καὶ συνταλαιπωρούμενος μετ' αὐτοῦ καὶ αὐτοπροσώπως ἐξετάζων τὰ ἐκτελούμενα ὀχυρωματικὰ ἔργα. Τὴν καταπιεστικὴν ταύτην δραστηριότητα ἐπέκρινον οἱ πλείστοι τῶν Ῥωμαίων, πολλῶ μᾶλλον τοῦ συγγραφέως Φλώρου, τοῦ περιηγηθέντος καὶ αὐτοῦ πολλὰς χώρας. Ὁ Φλώρος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Ἀδριανὸν λέγει: «Δὲν ἤθελον νὰ εἶμαι αὐτοκράτωρ καὶ νὰ ὀδεύω διὰ τῆς Βρεταννίας καὶ νὰ πάσχω ἐκ τοῦ ψύχους ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Σκυθῶν». Εἰς ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ ἀπάντησε μετὰ πολλῆς ἐτοιμότητος: «Δὲν ἤθελον νὰ εἶμαι Φλώρος καὶ νὰ περιέρχωμαι τὰ οἰνοπωλεῖα καὶ νὰ τρώγω ἐν καπηλείοις, ἐν οἷς δάκνουσι στρογγύλαι μυῖαι».

Ἄλλ' οὐ μόνον οἱ λεγεῶνες καὶ ἡ φρουρῆσις τῶν συνόρων παρέσχον αὐτῷ φροντίδα. Ὡς υἱὸς ἰσπανικοῦ οἴκου ὁ Ἀδριανὸς οὐ μόνον ἤθελε νὰ κυβερνᾷ τὸ κράτος ἐκ τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωρίσῃ αὐτοπροσώπως τὰς ἐπαρχίας, ὅπως καλῦτερον ἐπιμεληθῇ αὐτῶν. Ἐνδιαφέρετο δὲ συγχρόνως καὶ διὰ τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῶν καὶ διὰ τὰ θηρευτικὰ τῶν προσόντα, ὡς καὶ διὰ τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα, τὰ καλλιτεχνήματα καὶ τοὺς καλλιτέχναις αὐτῶν. Τῷ 126 ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς Αἴτνης καὶ τρία ἔτη μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ ὄρους Κασίου κατὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Συρίας· μετέβη εἰς Τρωάδα καὶ ἔθαψε τὰ γιγάντια ὀστέα τοῦ Αἰάντος,

ἃ εἶχεν ἐκβάλλει τοῦ τάφου ἢ πλημμυρῆσασα θάλασσα· ἔθεσε νέαν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ μνημείου τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Ἀρκαδίᾳ· ἀνήγειρε μεγαλοπρεπὲς κενοτάφιον τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἐν Μελίσσῃ τῆς Φρυγίας καὶ ἔστησεν εἰκόνα ἑαυτοῦ παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα ἐν τῇ θέσει, ἐξ ἧς οἱ δεκακισχίλιοι Ἕλληνες τοῦ Ξενοφῶντος εἶδον κατὰ πρῶτον τὴν θάλασσαν.

Ἐκ τῶν εἰκοσιν ἐτῶν τῆς βασιλείας του κατανήλωσε τὰ δεκατέσσαρα εἰς περιηγήσεις, ὡς τὸ πλεῖστον αὐτοκαλούμενος ἀνθύπατος. Τρὶς ἀνέλαβε τὴν ὑπατείαν, τῷ 108, τῷ 118 καὶ τῷ 119, βραδύτερον παρητήθη καὶ αὐτοῦ τοῦ τιμητικοῦ τίτλου καὶ ἐδέχθη τὸν προσενηχθέντα αὐτῷ τίτλον «Πατὴρ τῆς Πατρίδος» μόλις κατὰ τὸ ἔτος 128. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν γένει ἐν Ἰταλίᾳ διέμεινε κατ' ἀρχὰς μόνον παροδικῶς, ἦτοι ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 118 μέχρι τέλους τοῦ 120 ἢ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 121, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 126 μέχρι τοῦ 128. Ἐν τῷ μεταξῷ ἐπεσκέφθη τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐπανελθὼν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 134 εἰς Ῥώμην ἠθέλησε νὰ διέλθῃ ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἀπομονώσῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του καὶ διέμεινε διαρκῶς ἐν Ῥώμῃ, κατοικῶν τὴν νεοδημητον παρὰ τὰ Τίβουρα ἑπαυλίν του.

Ἐν ἡλικίᾳ 59 ἐτῶν ἦτο ἤδη γέρον καὶ σὺν τῷ γήρατι κατέστη φιλύποτος καὶ μισάνθρωπος. Τὴν Βιθίαν Σαβίναν ἔλαβε σύζυγον ἐκ πολιτικῶν λόγων καὶ ἰδίως χάριν τῆς προστάτιδος αὐτοῦ Πλωτίνης, ἀλλ' αἱ σχέσεις του πρὸς τὴν Σαβίναν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίαν τεταμέναι, καὶ μόνον τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ὡς αὐτοκράτορος ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ διαζυγίου. Ὁ θάνατος τῆς Σαβίνης θὰ ἐπῆλθε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 136, καὶ ἂν καὶ ἡ στέρησις τῆς δὲν κατέθλιψεν αὐτὸν ὑπερβαλλόντως, ἡσθάνθη ὁμως δι' αὐτοῦ βαθύτερον ἔτι τὴν ἀτεκνίαν καὶ τὴν ἔλλειψιν φυσικοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου. Ἦδη δὲ ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 136 προσεβλήθη ὑφ' ὕδρωπος καὶ ἐνόησε τὰς ῥαδιοιουργίας τῶν ἐπιδικόντων τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου, κατέστη σκληρὸς καὶ προέβη εἰς αὐστηροτάτας κατ' αὐτῶν ποινάς. Αἱ ῥαδιοιουργία αὐταὶ παρεκίνησαν αὐτὸν νὰ υἰοθετήσῃ τὸν μαλακὸν Λ. Οὐῆρον καί, μετὰ τὸν πρόωρον τούτου θάνατον, τὸν ἐμβριθῆ καὶ νουνεχῆ Ἀντωνῖνον Πίον. Ἐν τοσοῦτῳ ἐξηκολούθει βασιλεύων, ἕστερημένος φίλων καὶ πραγματικῶν συμβούλων, κατεγίνετο δὲ ἰδίως εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ κλίσιν καὶ περιώρισεν ὅλην του τὴν ἀγάπην εἰς τοὺς ἵππους καὶ τοὺς κύνας, τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ κατὰ τὰς θηρευτικὰς ἐκδρομὰς συντρόφους. Εἰς τῶν αὐλικῶν του ἔλεγεν, ὅτι μεθ' ὅλον τὸν σεβασμὸν, ὃν εὖρε πρὸς αὐτόν, δὲν ἐτόλμα νὰ τὸν ἀγαπήσῃ, ἀλλ' ὅτι προσεπάθει

νά τὸν καταστήσῃ εὐμενῆ καὶ συνδιαλλακτικὸν ὡς τὸν θεὸν τοῦ πολέμου καὶ τοῦ Ἄδου. Ὅτε δὲ προδευσάσης τῆς νόσου οὐδεὶς οὔτε ἰατρὸς οὔτε μάγος ἠδύνατο πλεόν νά τὸν βοηθήσῃ καὶ πρὸς τούτοις τὸν παρεμποδίζον νά θέσῃ ἰδίᾳ χειρὶ τέρμα εἰς τὰς βασάνους του, ἐπετέθη κατὰ τῶν ἰατρῶν, οἵτινες, ἔλεγε, «φονεύουσι τὸν αὐτοκράτορα», καὶ ἐξεμάνη καθ' ὅλων τῶν αὐλικῶν του. Τέλος δὲ ἀναθέσας τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν διάδοχόν του ἐζήτησεν ἀνακούφισιν εἰς τὰς ἰαματικὰς πηγὰς τῶν Βαιῶν ἐν Καμπανίᾳ, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῇ 10 Ἰουλίου τοῦ ἔτους 138.

Ἵπὲρ αὐτοκράτορος τοσοῦτον μεμορφωμένου καὶ τοσαύτην ἔχοντος ἰσχὺν δράσεως, οἷος ἦτο ὁ Ἀδριανός, πᾶσαι αἱ καρδίαι ἐν ἀρχῇ ἐπαλλοῦν· ἡ βασιλεία του ἦτο ἔτι ἀγραφος σελίς, ἐφ' ἧς ἕκαστος ἐνέγραφε τοὺς πόθους του, οὓς ὁ Τραϊανὸς δὲν εἶχεν ἐκπληρώσει. Τὴν μετατροπὴν τῶν διαθέσεων τούτων παρατηροῦμεν κυρίως παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τῶν ἰουδαϊκῶν χρησμῶν, οἵτινες κατ' ἀρχὰς προσεδόκων παρ' αὐτοῦ τὴν ἐκ νέου ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ καὶ ἔλεγον περὶ αὐτοῦ, τοῦ «ἀνδρὸς μὲ τὴν ἀργυρὰν κόμην», ὅτι «εἶναι ἀνὴρ ἔξοχος, ὅστις τὰ πάντα ἐννοεῖ καὶ ἐπίσταται· ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ, καὶ ἐπὶ τῶν ἀπογόνων σου αἰωνία θὰ βασιλεύῃ εἰρήνη!» Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ διέψευσε τὰς ἐλπίδας ταύτας καὶ μετὰ αἰματηρὸν πόλεμον ἀντικατέστησε τὴν Ἱερουσαλήμ διὰ τῆς Αἰλίας Καπιτολίνης, ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ καὶ ἐξεφράζοντο οὕτω· «Τότε θ' ἀναφανῆ βασιλεὺς μὲ λευκὴν κόμην, ὅστις διέρχεται μὲ πόδας ἐπουλωμένους καὶ καθημαγμένους τὰ μέρη, ὅπου ὀσφραίνεται λείας, ὅστις ἔχων ἀφθονίαν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ληστεύει τὰς χώρας καὶ ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ».

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἐκτεταμένου κράτους αἱ δώδεκα ἐξυμνοῦσι τὸν αὐτοκράτορα ὡς τὸν ἀναμορφωτὴν, καὶ ἰδίως ἡ Ἑλλάς, ἣτις ἀπονέμει αὐτῷ ὑπερβολικὰς μὲν ἀλλ' ὅμως ἐπαξίους τιμὰς. Ἄλλ' ὅ,τι ἐκέρδησε τὸ κράτος ἀπώλεσαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἡ ἱστορία ἐπιβεβαιεῖ τὴν κρίσιν τοῦ βιογράφου αὐτοῦ, ὅστις λέγει, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὰς ἐπιστήμας, ὅτι εἶχε πολλὰς γνώσεις τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ζωγραφικῆς, ὅτι ἐσεμνύετο ἐπὶ τῇ δεξιότητι αὐτοῦ εἰς τὴν κιθαρωδίαν καὶ τὴν ὠδικήν, καὶ ὅτι πρὸς τούτοις ἦτο ἐντριβὴς τῆς πολεμικῆς τέχνης καὶ πεπειραμένος καὶ ἀριστος ξιφομάχος. «Ἦτο σύναμα σοβάρους καὶ εὐθυμους, εὐπροσῆγορος καὶ αὐστηρὸς, τολμηρὸς καὶ ἐπιφυλακτικὸς, γλίσχρος καὶ γενναϊόδωρος,

ὀργίλος καὶ μαλακὸς καὶ εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις ἄλλοπρόσαλλος».

Ταχέως ἐπέισθη ὁ Ἀδριανὸς ὅτι ὁ κόσμος δὲν διοικεῖται διὰ χαρίτων καὶ ἐπιεικείας, καὶ ἂν ἐν ἡμέραις εὐεξίας καὶ ὑγείας δι' ἀπαραιμίλλου εὐθυμίας ἀπέπεμπε τοὺς ἀναιδεῖς ἀπαιτητάς, τὸ φιλύποπτον τοῦ γηράσκοντος ἀνδρὸς καὶ οἱ φόβοι ἐκ τοῦ ὕδρωπος, ἴσως δὲ καὶ τὸ προαίσθημα τοῦ προσεγγίζοντος θανάτου, κατέστησαν τὸν πάσχοντα ἄνακτα πολλάκις σκληρὸν καὶ ὀμόν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του ἐγένετο τόσον μισητὸς εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς πρωτευούσης καὶ ἡ Σύγκλητος σύμπασα ἐξέφρασαν ἀπροκαλύπτως τὴν χαρὰν τῶν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ καὶ ἠτοιμάζοντο νά καταργήσωσι τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Αἱ ἀναμνήσεις τῶν τελευταίων τούτων ἡμερῶν εἶναι αἱ μόναι αἱ ἀμαυροῦσαι τὴν βασιλείαν του, ἐνῶ αἱ σωτήριοι μεταρρυθμίσεις, ἃς εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν, εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ εἰς τὸν στρατιωτικὸν ὀργανισμόν, ἐπέδρασαν οὐ μόνον μέχρι τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ πέρα αὐτῆς.

Ὁ Ἀδριανὸς δὲν ἐθεώρει βεβαίως εὐκόλον τὸ καθῆκον αὐτοῦ ὡς ἀπολύτου ἄρχοντος τοσοῦτων χωρῶν, ἀλλ' ἐκ νεότητος εἶχε τόσον ἀγαπήσει τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, ὥστε δὲν ἠδύνατο ν' ἀποξενωθῆ αὐτῶν. Καὶ εἰς τὰς τέχνας, πρὸς τὰς ὁποίας ἠσθάνετο ἔκτακτον κλίσιν, προσετέθη μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνάρρησίν του καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική, διὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς ὁποίας τῷ ἔλειπον μέχρι τοῦδε τὰ μέσα. Εἰς τὰς περιουσίας του συνωδεύετο ὑπὸ στίφους στρατιωτικῶς ὀργανωμένων ξυλουργῶν, λιθοξόνων καὶ ἀρχιτεκτόνων, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἀνήγειρον κτίρια στρατιωτικὰ τῇ συμπράξει τῶν στρατιωτῶν. Κατὰ δὲ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας οἱ στρατιωτικοὶ οὗτοι μηχανικοὶ συνειργάζοντο καὶ εἰς τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ κράτους ἀνεγειρόμενα οἰκοδομήματα, ἅτινα ἐμαρτύρουν περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ διὰ τὴν τέχνην καὶ περὶ τῆς ὑπὲρ τοῦ κράτους του μερίμνης, καὶ ἅτινα ὑπερτεροῦσι κατὰ τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ἔκτασιν πάντων τῶν ἔργων τῶν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς κατορθωθέντων ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ.

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ὀλίγα μόνον ἀναφέρουσι περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἀδριανοῦ, εἰ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐφρόντισε νά διαιωίσῃ τὰ ἔργα του δι' ἐπιγραφῶν (ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ) καὶ διὰ τῆς αὐτοβιογραφίας του. Ἡ αὐτοβιογραφία του ἐγράφη πιθανῶς τῷ 135 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀπελευθέρου αὐτοῦ Φλέγοντος, καὶ ὅ,τι ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται ἀνήκει εἰς τὰς ἀξιοπιστοτέρας εἰδήσεις περὶ τῆς βασιλείας του. Ἐνῶ

δὲ ἡ βιογραφία αὐτῆ, ἧς ὁ ἀληθὴς συγγραφεὺς δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺ κεκοιμημένος, ἀνεγνώριζε καὶ ἐδικαιολόγει τὴν διοίκησίν του, ἐγράφη ἐκ τὸν ἔτη μετὰ ταῦτα σύγγραμμα πραγματευόμενον περὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ Νέρβα μέχρις Ἐλαγαθάλου, οὗτινος ὁ συγγραφεὺς Λ. Μάξιμος (ὑπάτος ἐν ἔτει 223) διατείνεται ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ὑπῆρξε φύσει ὤμος καὶ ἂν ἔπραξε πολλὰ καλὰ, τὰ ἔπραξεν ἐπὶ τῷ φόβῳ μὴ πάθῃ ὅ,τι ἔπαθεν ὁ Δομιτιανός. Τὰ δύο ταῦτα διεξοδικὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν, ἀλλ' ἀποσπάσματα αὐτῶν παρελήφθησαν ἐν περιλήψει εἰς τὴν ἐν ἔτει 300 γραφεῖσαν βιογραφίαν τοῦ Αἰλίου Σπαρτιανοῦ, ἧτις δὲν περιλαμβάνει πλέον τῶν τριάκοντα σελίδων κειμένου. Καὶ ὁ Ἕλληνας ἱστορικός Δίων Κάσιος ἐποίησατο χρῆσιν μετὰξὺ ἄλλων πηγῶν καὶ τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀλλὰ σήμερον δὲν ἔχομεν ἢ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ξιφιλίνου ἐξ εἴκοσι μόνον σελίδων, ἀπόσπασμα ἐπιπολαίως συντεταγμένον, ἀναγράφον ἀνακριθῶς τὰ κύρια ὀνόματα καὶ διατηρήσαν μόνον ἀσήμαντα καὶ κακεντρεχῆ χωρία ἐκ τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Δίωνα.

Ἡ συκοφαντία, ἧτις τὰ πάντα ἀνασκαλεῖται καὶ ἧτις ἀποδίδει εἰς τὰς καλὰς πράξεις κακὰ αἰτία, εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Δίωνα καὶ πολλὰ ὑπ' αὐτοῦ μεταδοθεῖσα: εἰδήσεις τοιοῦτου εἶδους δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἀξιοπίστοι, ἂν καὶ ἀποβαίνῃ δυσχερὲς ν' ἀντικρούσῃ τις τὰς μαρτυρίας του. Παρὰ τῷ Σπαρτιανῷ, ὡς καὶ παρὰ τῷ Ξιφιλίνῳ, αἱ περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἀδριανοῦ εἰδήσεις εἶναι λίαν περιωρισμένα, διότι, ἂν καὶ ἀμφοτέροι ἀνάγωνται ἐν μέρει, μέχρι τοῦ ἔτους 135, εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν, οὐχ ἤττον ὀλίγον ἐνδιαφέρον δεικνύουσι περὶ τούτων καὶ μᾶλλον περιορίζονται εἰς δηκτικὰ ἀνέκδοτα καὶ ἐπεισόδια. Ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων συγγραφέων, οἵτινες ἀναφέρουσι περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν τὸ βραχὺ κεφάλαιον τοῦ *Ἀδρηλίου Βικτωρος*, καὶ πρὸ πάντων τὸν *Πανσανίαν*, ὅστις ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν Ἀθηναίων ἀναφέρει πάσας τὰς ἐν Ἀθήναις εὕρισκομένας οἰκοδομὰς τοῦ Ἀδριανοῦ, χωρὶς ὅμως δυστυχῶς νὰ ὀρίσῃ ἀκριθῶς καὶ τὴν θέσιν αὐτῶν. Αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ εἰδήσεις δὲν περιέχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ξηρὰ μόνον ὀνόματα καὶ ταῦτα ἀτελεῖ καὶ ἄνευ ὀρισμένης χρονολογίας. Τὴν κυρίαν ὅθεν πηγὴν ἀποτελοῦσι πλεῖστα νομισματῶσима, νομίσματα καὶ ἐπιγραφαί, πρὸ πάντων δὲ αὐτὰ τὰ οἰκοδομηματα.

Σπουδαιότατα οἰκοδομικὰ ἔργα τοῦ Ἀδριανοῦ ἦσαν τὰ γεγόμενα τείχη καὶ ὀχυρώματα πρὸς ἄμυναν τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν βαρβάρων. Κυριώτατον τῶν ἔργων τούτων ὑπῆρξε τὸ ἐν Σικωτία ὀχύρωμα

κατὰ τὴν 55^{ην} μοίραν, τὸ νῦν καλούμενον Ῥωμαϊκὸν τείχος. Σύγκειται ἐκ τάφρου πρὸς βορρᾶν καὶ λιθίνου τείχους ὀπισθεν τῆς τάφρου καὶ ἐξ ἀσθενεστέρου ὀχυρώματος πρὸς νότον, ἀνηγέρθη δὲ κατὰ τὰ ἔτη 122 — 124 ὑπὸ τριῶν λεγεώνων.

Διὰ τῶν ὀχυρωματικῶν τούτων ἔργων ἐξησφάλισεν ὁ Ἀδριανὸς τὰς πλείστας τῶν μᾶλλον ἐκτεθειμένων ἐπαρχιῶν κατὰ τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, πάσας δὲ τὰς ἐπαρχίας ὠφέλησε διὰ τῆς κατασκευῆς ὁδῶν καὶ τῆς ἰδρύσεως νέων πόλεων. Φαίνεται δὲ ὅτι καλὰς ὁδοὺς κατεσκεύασεν ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους, ἰδίως ὅμως ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ. Παρὰ δὲ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου ἐπλάτυνε τὴν Σκιρωνεῖαν ὁδὸν (τὴν κακὴν Σκάλαν) εἰς τρόπον, ὥστε νὰ δύνανται ἀπροσκόπτως νὰ κυκλοφορῶσιν ἐν αὐτῇ δύο ἀντιθέτως ἐρχόμενα ἄμαξαι. Τὸ δ' ἐν ἀκμῇ εὕρισκόμενον ἐμπόριον μετὰ τῆς χώρας τῶν Πάρθων ἀνέπτυξεν ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἰδρύσεως φυλακείων ἐπὶ τῆς ἀπὸ Δαμασκοῦ διὰ Παλμύρας μέχρι τοῦ Εὐφράτου ἀγούσης ὁδοῦ.

Τὴν ἀφθονίαν διαυγῶν ποσῶν ὑδάτων, τὰ ὅποια κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ῥώμης εἶχον οἱ αἰταλικάι πόλεις, ἐπεξέτεινε καὶ ἐπὶ τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων, καὶ ὁ βιογράφος του λέγει ὅτι ὠνόμασε πολλὰ ὑδραγωγεῖα κατὰ τὸ ὄνομά του, ὡς π. χ. ἐν ταῖς ἀρτίως κτισθείσαις πόλεσι Ζαρμιζεγθεούση καὶ Λαμβαίση. Ἐν Ἑλλάδι ἐνεποίησε μεγάλην ἐντύπωσιν ἡ κατασκευὴ ὑδραγωγείου δέκα μιλίων μήκους, τὸ ὅποιον δι' ἀπλῆς διατρήσεως τοῦ ἐδάφους ὕδρευε τὴν πολυἀριθμον Κορίνθον διὰ ποσίου ὑδάτος ἐκ τῆς Στυμφαλίας λίμνης. Περὶ τῶν διαφόρων ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθέντων θεάτρων, ναῶν, μνημείων καὶ ἄλλων δημοσίων οἰκοδομῶν μαρτυροῦσιν οἱ στηθέντες αὐτῷ πολλοὶ ἀνδριάντες ὑπὸ διαφόρων πόλεων, αἵτινες καλοῦσι τὸν Ἀδριανὸν «ἀνακαινιστὴν» καὶ «κτίστην».

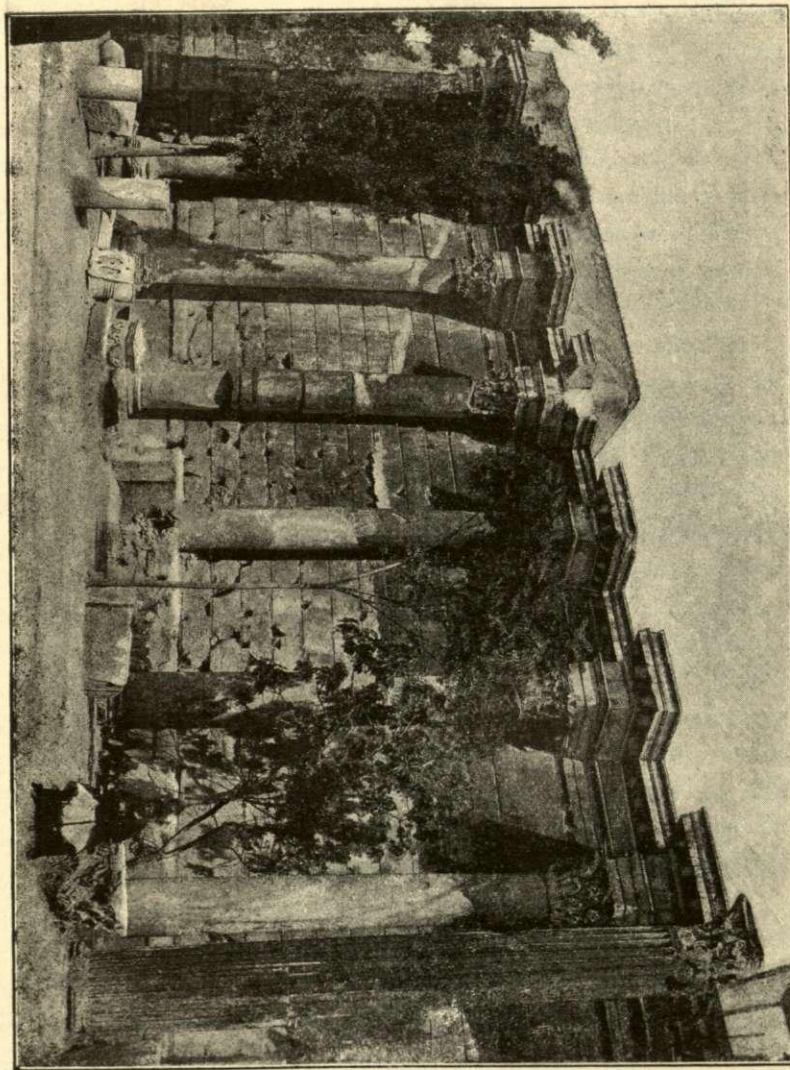
Πόλεις τινές, αἷς ἀπένειμε τὰ ἀστικά δικαιώματα ἢ πρὸς τὰς ὁποίας εἰδείξεν ἰδιαιτέραν εὐνοίαν, ἐν μέρει δὲ καὶ τμήματα πόλεων, ἔλαβον χάριν εὐγνωμοσύνης τὸ ὄνομα ἀπ' αὐτοῦ (Αἰλία ἢ Ἀδριανή), μετὰξὺ ἄλλων καὶ αἱ ἀσιατικάι πόλεις Παλμύρα καὶ Πέτρα. Καὶ ἄλλαι μὲν ἀπέβαλον τὸ ὄνομα ἀποθανόντος τοῦ αὐτοκράτορος, ἄλλαι δὲ νεωστὶ ἰδρυθεῖσαι πόλεις, ὡς ἡ Αἰλία Γέφυρα (Pons Aelius) ἐν Καληδονίᾳ καὶ αἱ Ἀδριανοῦ θῆραι, ἃς ἰδρυσεν ἐν Μυσίᾳ εἰς ἀνάμνησιν θήρας ἄρκτου, διετήρησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ σήμερον ἔτι φέρει τὸ ὄνομά του ἡ Ἀδριανούπολις, τὴν

ὁποῖαν ἰδρυσεν ὡς πόλιν ἑλληνικὴν ἐν τῇ θέσει ἀρχαίου θρησκικοῦ μαντείου.

Μεταβαίνων ἐν ἔτει 130 ἀπὸ Ἀντιοχείας εἰς τὴν Ἀραβίαν ἀφίκετο ὁ Ἀδριανὸς καὶ ἐν τῇ θέσει, ἐν ἣ ἔκειτο ἔρημος καὶ ἐγκαταλελειμμένη σχεδὸν ἢ ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστραφεῖσα Ἱερουσαλήμ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀδριανὸς οὐδόλως ἐσκέφθη περὶ ἀνασυστάσεως τῆς ἰουδαϊκῆς ταύτης πόλεως ἢ περὶ τῆς μονοθεϊκῆς λατρείας τῶν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ἤδη ἐν αἱματηρῷ πολέμῳ καταπολεμηθέντων Ἰουδαίων, ἀλλ' ἠθέλησε μόνον νὰ ἐγείρῃ ἐνταῦθα παρὰ τὸ στρατόπεδον τοῦ δεκάτου λεγεῶνος ἰσχυρὸν φρούριον, οὗ εἶχεν ἀνάγκην τὸ κράτος μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν παρθικῶν κατακτήσεων. Ἡ ἰδρυθεῖσα πόλις ἔμελλε νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα Aelia Capitolina, Αἰλία μὲν κατὰ τὸν ἀνεγείραντα αὐτὴν ἐκ νέου, Καπιτωλίνη δὲ κατὰ τὸν Καπιτωλίον Δία. Ὅτε δὲ ἤρξατο ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ ἐν τῇ θέσει τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰεχωβά ἀνηγέρθη ναὸς τοῦ Διός, ἐπανεστάτησαν τῷ 132 οἱ Ἰουδαῖοι ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Σίμωνος, ὅστις ὠνόμαζεν ἑαυτὸν Βαρκοχέβαν, ἥτοι υἱὸν τῶν ἀστέρων, καὶ ἐκυρίευσαν τὴν νέαν πόλιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἐδοκίμασε νὰ ἐξαλείψῃ τὸν Ἰουδαϊσμὸν διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς περιτομῆς, ἐξηκολούθησεν ὁ πόλεμος ἀμφοτέρωθεν μετ' ἀνηκούστου πείσματος καὶ μανίας. Ἡ πρὸ τοῦ πολέμου ἀρξαμένη ἀνέγερσις τῆς στρατιωτικῆς ἀποικίας ἐπανελήφθη καὶ ἐνεκαινίσθη τῷ 137, καίτοι δ' ἡ νέα πόλις δὲν περιῆλθεν εἰς ἀκμὴν, οὐχ ἦττον τὸ ἄνω ὄνομα διετηρήθη μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος.

Τὸ σπουδαιότατον τῶν νέων ἰδρυμάτων τοῦ Ἀδριανοῦ εἶναι τὸ ἐν ἔτει 130 ἐν Αἰγύπτῳ γενόμενον. Κατὰ τὴν μετάβασιν αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας Θήβας καὶ παρὰ τὰ μεσημβρινὰ σύνορα τῆς χώρας ἐπνίγη τῇ 30 Ὀκτωβρίου ὁ ἀγαπητὸς αὐτοῦ φίλος Ἀντίνοος. Καὶ αὐτοὶ οἱ σύγχρονοὶ τοῦ ἀγνοοῦσιν, ἂν οὗτος ἐπνίγη τυχαίως ἢ ἂν ἐθυσιάσθη ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔχοντος ἀνάγκην, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Ἀντίνοος ἐπίστευεν, οἰκαιοθελοῦς θύματος πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν του. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν εὐεῖδῃ νεανίαν καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν σωτῆρά του ἐξηγοῦσι τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἴδῃ τιμώμενον τὸν ἀποθανόντα ὡς ἥρωα καὶ θεόν. Οἱ Ἕλληνες ἰδίως συνεμορφώθησαν πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἔκοψαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀντινοῦ πλεῖστα νομίσματα καὶ ἀνήγειραν ναοὺς καὶ ἀνδριάντας, ἐν οἷς ἐκφράζεται «τὸ μελαγχολικὸν πένθος διὰ τὸν πρόωρον θάνατον καὶ τὸ κρύφιον παράπονον διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς τόσον βραχείας ἀκμῆς τοῦ βίου του». Ὅτε δὲ ἕνα μῆνα μετὰ ταῦτα ὁ Ἀδριανὸς ἰστάμενος μετὰ τῆς συζύγου του

ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ

καὶ τῆς ποιητρίας Βαλβίλλης παρὰ τὴν ἀνδριάντα τοῦ Μέμνωνος ἤκουσε τὴν «θεῖαν φωνήν», συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἰδρῦσῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ νέαν πόλιν καὶ νὰ μεταδώσῃ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς τὴν ἰδιόρρυθμον ἐκείνην χώραν. Οὕτω παρὰ τὴν θέσιν ἐν ἣ ἐπνίγη ὁ Ἀντίνοος καὶ ἀκριβῶς ἐν τῇ θέσει τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς πόλεως Βησῆς ἰδρῦθη ἡ πόλις Ἀντινόη ἢ Ἀντινοούπολις. Ἡ πόλις αὕτη κατέστη ταχέως πρωτεύουσα ἐπαρχίας καὶ βραδύτερον ἔδρα χριστιανοῦ ἐπισκόπου· ἀλλὰ παρακμάσασα βαθμηδὸν ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς ἄμμου τῆς ἐρήμου.

Τὰς εὐτυχεστάτας ἡμέρας τοῦ βίου του διῆλθεν ὁ Ἀδριανὸς ἐν Ἀθήναις. Ἦδη πρὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεώς του ἐξελέγη διὰ τὸ ἔτος 112 ἄρχων τῆς πόλεως ταύτης, καίτοι δὲ δὲν κατέλαβεν αὐτοπροσώπως τὸ τιμητικὸν τοῦτο ἀξίωμα, οὐχ ἦττον ὅμως ἢ ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλῆ, ἢ Βουλῆ τῶν 600 καὶ ὁ Δῆμος ἀνήγειραν αὐτῷ τιμητικὴν ἐπιγραφὴν ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ καὶ ἀπεφάσισαν ἐν ἔτει 122 τὴν ἰδρῦσιν νέας φυλῆς, ἣτις εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐκλήθη Ἀδριανίς, πιθανὸν διότι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἀπὼν παρέσχε τοῖς Ἀθηναίοις τὴν εὐνοίαν του. Κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 125 ἀφίκετο ὁ Ἀδριανὸς τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις, ἐμυήθη κατὰ Σεπτέμβριον τὰ μικρὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ προήδρευσε μηνὶ Μαρτίῳ τῆς τελετῆς τῶν μεγάλων Διονυσίων. Τότε ἡ Βουλῆ καὶ ὁ Δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἔστησαν ἐν τῷ θεάτρῳ τὸν ἀνδριάντα αὐτοῦ ἀμέσως ὅπισθεν τοῦ θρόνου τοῦ ἱερέως τοῦ Διονύσου. καὶ δώδεκα ἄλλοι ἀνδριάντες ἰδρύθησαν ὑπὸ ἄλλων φυλῶν ἐπὶ ἄλλων κερκίδων τοῦ θεάτρου. Πλείστα ἐπιγραφαὶ μεταχειρίζονται ἀπὸ τῆς διαμονῆς του ταύτης (125—126) νέαν χρονολογίαν τῆς πόλεως, μνείαν ποιούμεναι περὶ τοῦ τρίτου, τετάρτου, δεκάτου πέμπτου καὶ εἰκοστοῦ ἐβδόμου ἔτους ἀπὸ τῆς πρώτης «Τραϊανοῦ Ἀδριανοῦ Καίσαρος ἐπιδημίας». Πάλιν τὸν χειμῶνα τοῦ 128 ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ διέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 129, ὅτε καὶ ἐμυήθη τὰ μεγάλα Ἐλευσίνια μυστήρια· πιθανὸν δὲ εἶναι ὅτι καὶ τρίτον ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ταύτην τῷ 131—132 ἢ τῷ 132—133.

Ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις δρᾶσιν αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς, βέβαιον ὅμως φαίνεται ὅτι ὅλα τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα ἅτινα ἤρξατο ἀνεγείρων κατὰ τὰς δύο πρώτας αὐτοῦ ἐπισκέψεις, ἐπεράτωσε κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην. Ὁ ἐν Ἀθήναις βίος καὶ ἡ ἀπέριττος μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς λογίων καὶ καλλιτεχνῶν συναναστροφὴ εἶχε δι' ἄνδρα, οἷος ἦτο ὁ Ἀδριανός, ἰδιαίτερα θελγητρα. Ἐν ταῖς τελεταῖς ἐνεφανίζετο ὡς πλούσιος ἰδιώτης, ἄνευ τηβέννου καὶ ἐν ἑλληνικῇ

περιβολῆ, συνεζήτει μετὰ φιλοσόφων, ἠκροᾶτο τῶν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγορεύσεων καὶ ἐπεδείκνυεν ἑαυτὸν ὡς ζωγράφον ἔμπειρον καὶ γλύπτην· ἐλέγετο μάλιστα περὶ αὐτοῦ ὅτι εἰργάζετο σχεδὸν ὡς ὁ Πολύκλειτος καὶ ὁ Εὐφράνωρ. Καὶ διὰ τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως ἐμερίμνησε διὰ διαφορῶν νόμων. Κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας κάθοδον καὶ ἀνοδὸν καὶ κατ' ἄλλας τινὰς ἐκδρομὰς, ἃς ἐπεχείρησεν, ἐπεσκέφθη τὰ γνωστότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος, διέβη τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν (τῷ 132), ἐπηρώτησε τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ὀμήρου καὶ ἔμαθεν ὅτι ὁ μέγας ποιητὴς τῆς ἀρχαιότητος ἦτο υἱὸς τοῦ Τηλεμάχου καὶ τῆς Πολυκάστης, καὶ ἐν Θεσπιαῖς ἐπεσκέφθη τὸ περίφημον ἄγαλμα τοῦ Ἐρωτος ὑπὸ τοῦ Πραξιτέλους, ἔνθα καὶ «ὁ μέγας σκοπευτὴς Ἀδριανὸς ἀφιεροῖ τῷ μικρῷ σκοπευτῇ Ἐρωτι» τὴν δωρὰν φρονεθεῖσης ἄρκτου διὰ τῆς ἐξῆς ἐπιγραφῆς: «ὦ παῖ, ὅστις κρατεῖς τὸ τόξον τῆς «λιγείας» Κύπριδος καὶ κατοικεῖς ἐν Θεσπιαῖς παρὰ τὸν Ἐλικῶνα πλησίον τοῦ ἀνθῶνος τοῦ Ναρκίσσου, ἔσο ἴλεως. Ὁ Ἀδριανὸς σοὶ ἀφιεροῖ τὴν δωρὰν ταύτην ἄρκτου, ἣν ἰδίαις χερσὶν ἐκ τοῦ ἵππου ἐφόρευσε. Σὺ δὲ πάρεχε αὐτῷ εἰς ἀντάλλαγμα τὴν εὐνοίαν τῆς οὐρανίας Ἀφροδίτης».

Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀνήγειρεν οἰκοδομήματα ἰδίᾳ δαπάνῃ, ἰδίως ὅμως ἀνήγειρε τόσον πολλὰ ἐν Ἀθήναις, ὥστε τὰ ἰδρύματα αὐτοῦ δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ τοῦ Περικλέους. Ἐκθεσὶν περὶ τούτων ἀνέγραψεν ἐν τῷ Πανθέῳ τῶν Ἀθηνῶν, δυστυχῶς ὅμως δὲν ἀνεκαλύφθη μέχρι σήμερον ἢ περιέχουσα τὴν ἀναγραφὴν ταύτην πλάξ. Οὕτω καὶ ἄλλων τινῶν οἰκοδομῶν αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν οὐδὲ τὴν θέσιν. Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀκροπόλεως κειμένης πόλεως εὐρίσκετο ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα μήκους ὡς ἕγγιστα 130 μ. καὶ πλάτους 80, τὸ ὁποῖον κοινῶς λέγεται ἢ Στοὰ ἢ τὸ Γυμνάσιον τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου σφίζονται ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ ἑπτὰ κορινθιακοὶ κίονες ἐκ μαρμάρου τῆς Καρύστου. Οἱ κίονες οὗτοι ὕψους μὲν 9,42 μ. καὶ πάχους 0,97 ἔχουσι πλουσίως κεκοσμημένα κιονόκρανα ἐκ πεντελησίου μαρμάρου. Τὰ ἐρείπια τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἦσαν ἐγκεκτισμένα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μεγάλης Παναγίας καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη περιεβάλλετο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παιουσιανίου ὑπὸ ἑκατὸν κίωνων ἐκ φρυγίου μαρμάρου, καὶ ἐκ τοῦ μαρμάρου τούτου ἦσαν καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι. Ἐσωτερικῶς αἱ ὀροφαὶ ἦσαν κεχυρωμένα, οἱ δὲ τοῖχοι ἦσαν ἐξ ἀλαβάστρου καὶ κεκοσμημένοι δι' ἀγαλμάτων καὶ εἰκόνων.

Ἐν τοῖς ἀγάλμασι δὲ τούτοις ἀνήκουσι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἡ ἐκεῖ εὐρεθεῖσα προτομὴ τοῦ Σοφοκλέους καὶ αἱ δύο παρθένοι, αἱ παριστώσαι ἀλληγορικῶς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν. Τοιαύτας πολυτελεῖς βιβλιοθήκας ἵδρυσεν ὁ Τραϊανὸς ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ, ἦτο δὲ ἰδέα λίαν ἐπιτυχῆς νὰ ἰδρυθῆ καὶ ἐν Ἀθήναις παρὰ τὴν ἀρχαίαν Βιβλιοθήκην ἐν τῷ Γυμνασίῳ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου καὶ ἕτερον ἐντελεκτήριον τῶν λογίων (ὄρα Παιουσιαν. Α' 18, 9).

Δι' ἄλλας μεγάλας οἰκοδομὰς ἔλειπεν ὁ χῶρος ἐν τῇ πυκνῶς κατοικουμένῃ ἀρχαίᾳ πόλει, διὸ καὶ ὁ Ἀδριανὸς ἐσκέφθη νὰ συστήσῃ προάσιον, τὸ ὁποῖον νὰ φέρῃ τὸ ὄνομά του. Ὁ πρὸς τοῦτο ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγείς χῶρος ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ. Ἐνταῦθα ἐδείκνυον τὴν χαράδραν, δι' ἧς ἐξέρρευσεν ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνος, καὶ ἡ θέσις, ἐν ἣ ὁ βασιλεὺς Κόδρος ἐθυσιάσθη ὑπὲρ τοῦ λαοῦ του· ἐνταῦθα εἶχον ἀρχίσει οἱ Πεισιστρατιδαὶ τὴν ἀνέγερσιν μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὅστις ἔμεινεν ἡμιτελής. Ὁ Ἀδριανὸς διέταξε νὰ καταδαφίσωσι τὸ Ν. Α. τείχος τῆς πόλεως καὶ ν' ἀνεγείρωσιν ἐπὶ τῶν θεμελιῶν αὐτοῦ ἐπαύσεις. Τὸ ὄριον τῆς νέας πόλεως διεγράφετο διὰ κομψῆς πύλης (τῆς Πύλης τοῦ Ἀδριανοῦ), ἣτις φέρει πρὸς μὲν τὸ δυτικὸν μέρος τὴν ἐπιγραφὴν «Αἰδ' εἰσὶν Ἀθηναί, Θεσέως ἢ πρὶν πόλις», ἐπὶ δὲ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐτέραν ἐπιγραφὴν, λέγουσαν «Αἰδ' εἰσὶν Ἀδριανοῦ, οὐχὶ Θεσέως πόλις». Τὴν ἐξ 6,10 μ. πλατεῖαν ἀψίδα περιέβαλλον κορινθιακοὶ κίονες διακοσμητικῶς, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ φαίνωνται οἱ κίονες ἰστάμενοι ἄνευ σκοποῦ, αἱ λίθινοι δοκοὶ ἐξεῖχον ἄνωθεν ὀρθογωνικῶς. Σήμερον δὲν σφίζονται ἐξ αὐτῶν ἢ τεμάχια μόνον τῶν βῆθρων, ἐνῶ αἱ ὑπ' αὐτῶν στηριζόμεναι δοκοὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς μένουσιν ἀνεπαφοί. Ὑπεράνω ὑψοῦται δεύτερος ὄροφος ἔχων τρεῖς ὀπὰς ἐν εἰδει παραθύρων, αἵτινες ἄλλοτε ἐκαλύπτοντο ὑπὸ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, καὶ ἄνωθεν αὐτῶν ἀέτωμα, τοῦ ὁποῖου ἡ κορυφὴ ὑψοῦται 18 μ. ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους.

Ἡ πύλη αὕτη εὐρίσκετο ἀμέσως πρὸ τοῦ Ὀλυμπίου, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖ καὶ τὸ κύριον κόσμημα τοῦ νέου τούτου τμήματος τῆς πόλεως. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐπὶ ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ τοῦ Διός, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκατέλιπον τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ. Μόλις κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀντιόχου Δ' τῆς Συρίας (τῷ 175 - 164 π. Χρ.) εἶχεν ἀποπερατώσει ὁ Ῥωμαῖος ἀρχιτέκτων Δέκιμος Κοσσούτιος τὸν μέγαν σηκὸν καὶ ἔδωκε τὸ ὠρισμένον σχῆμα εἰς

τὸ ἐκ κορινθιακῶν κίωνων δίπτερον καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ναοῦ διακόσμησιν. Ἐκτοτε ὁ ναὸς εἶχεν ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ἀετώματος ὀκτὼ κίονας καὶ ἄνωθεν ἀνοικτὴν στέγην. Βραδύτερον διεκόπη πάλιν ἡ οἰκοδομία, καὶ ὁ Σύλλας μετέφερε μάλιστα κίονας τινὰς καὶ τοὺς σιδηροὺς οὐδοὺς εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐπὶ Αὐγούστου ἀπεφασίσθη νὰ ἀποπερατωθῇ ὁ ναὸς καὶ ν' ἀφιερωθῇ εἰς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ μόνις ὁ Ἀδριανὸς ἀπεφάσισε κατὰ τὸ 125 νὰ καταβάλλῃ τὴν ἀδρᾶν πρὸς ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ δαπάνην, παρευρέθη δὲ αὐτοπροσώπως κατὰ τὴν δευτέραν ἢ τὴν τρίτην ἐν Ἀθήναις διαμονὴν του εἰς τὰ ἐπίσημα αὐτοῦ ἐγκαίνια. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπεράτωσε τὸν περιβόλον τοῦ ναοῦ, ὑψούμενον 3,5—4,5 μ. ὑπεράνω τῆς κοίτης τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ ἐκτεινόμενον ἐπὶ 206,5 μ. μήκους καὶ 130 μ. πλάτους. Σύγκειται δὲ ὁ περιβόλος οὗτος ἐκ σειρᾶς ἀψιδωτῶν στοῶν ἐξ ἀργῶν λίθων κεκαλυμμένων διὰ μεγάλων τετραγωνικῶν πλακῶν. Τὸ τεῖχος τοῦτο τοῦ περιβόλου, τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι εἶχε πρὸς βορρᾶν δύο εἰσόδους καὶ καλύπτει ἀρχαιότερα οἰκοδομήματα, ἀνήγειρεν ὁ Ἀδριανός, διότι ὁ περιβόλος εἶχε διὰ τοὺς σκοποὺς του ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Τί ὁ Ἀδριανὸς ἐπραξε δι' αὐτὸν τὸν ναόν, δὲν γινώσκωμεν ἀκριβῶς, ἀλλὰ βεβαίως ἦτο πολὺ. Ὁ ναὸς ἔχει μῆκος 120 μ. καὶ πλάτος 54· ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου ἔχει μῆκος 107,75 μ. καὶ πλάτος 41 μ. Ἐπομένως καλύπτει ἐπιφάνειαν διπλασίαν τῆς τοῦ Παρθενῶνος καὶ εἶναι ὁ μέγιστος ναὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Πρὸς Α. καὶ Δ. εἶχε τρεῖς σειρὰς ἐξ ὀκτὼ κίωνων ἐκάστην, ἦτο λοιπὸν δίπτερος ὀκτάστυλος· εἰς δὲ τὰς δύο μακρὰς πτέρυγας εἶχε δύο σειρὰς ἐκ 19 κίωνων ἕκαστ. καὶ ἀνὰ 2 κίονας μετὰ τῶν παραστάδων τοῦ σηκοῦ. Οἱ 104 οὗτοι κίονες ἔχουσιν ὕψος μετὰ τῶν κιονοκράνων καὶ τῆς βάσεως 20,16 μ. καὶ διάμετρον 1,70 μ. Τὰ κιονόκρανα ἔχουσιν ἄνω διάμετρον 3 μ., τὸ ἐπιστύλιον ἔχει ὕψος 2.25· τὸ δὲ μεσόστυλον εἶναι 2,92 μ. Ἐν τῷ σηκῷ ἴστατο κολοσσιαῖον ἄγαλμα τοῦ Διὸς χρυσελεφάντινον, πιθανῶς ἀπομίμησιν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τοῦ Φειδίου πονηθέντος ἀγάλματος. Ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ ἴσταντο παρὰ τὴν εἴσοδον τρεῖς μαρμάρινοι ἀνδριάντες τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἐν ἄλλαις αὐτοῦ θέσεσι πολλοὶ ἀνδριάντες ἐκ χαλκοῦ, οὓς εἶχον στήσει αὐτῷ πόλεις ἑλληνικαὶ κατὰ τὸ 132. Οἱ ἀνδριάντες οὗτοι ἐξέλιπον πάντες, ἀλλὰ σώζονται 14 βάσεις μετ' ἐπιγραφῶν, οἷον· « Ἀδριανῷ Ὀλυμπίῳ Κυζικηνοί ». Πλέον ἐκτεταμένοι εἶναι αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Μιλήτου, τῆς Ἀβύδου καὶ τῆς Θάσου. Ἡ πόλις Ἀβυδος ἀναγράφει αὐτὸν ὡς σωτῆρα καὶ

κτίστην αὐτῆς. Οἱ Ἀθηναῖοι ὁμῶς ὑπερέβαλον πάντας, διότι ἔστησαν ὀπισθεν τοῦ ναοῦ κολοσσιαῖον ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀνδριάνς οὗτος ἦτο βεβαίως ὁ αὐτός, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δίωνος ἴστατο « ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ », ἀλλ' ἐκ τῶν λόγων τούτων καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν δὲν ἐξάγεται, ἂν ὁ Ἀδριανὸς εἶχε τὸν ἀνδριάντα αὐτοῦ παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς καὶ ἂν ἐδέχετο καὶ θυσίας ἐκ μέρους τοῦ ἱερέως τοῦ Διός. Αἰνιγματώδης κᾶπως εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἐξ Ἰνδιῶν μετακομισθέντος ἐνταῦθα ὄφρα, φαίνεται ὁμῶς ὅτι εἶναι ὁμοίωτον τοῦ ὄφρα τοῦ Ἐρεχθέως καὶ ἐμφαίνει τὸν δαίμονα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὅτε ἐπεράτωθη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ καὶ ἐτελέσθη ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ πρώτη ἐν αὐτῷ θυσία, ὁ ἐπισημότετος τῶν τότε πανηγυριστῶν, Πολέμων ἐκ Σμύρνης, ἐξεφώνησεν ἰστάμενος ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τὸν πανηγυρικόν. Αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀφήσει τὸ οἰκοδόμημα τῶν Πεισιστρατιδῶν πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως αὐτοῦ νὰ καταρρεύσῃ, διότι ὁ οὕτω κατηρειπωμένος ναὸς ἦτο δείγμα τῆς ἐλευθερίας των. Ὅ,τι οἱ ἐγχώριοι τύραννοι εἶχον ἀρχίσει, ἐξηκολούθησαν ξένοι βασιλεῖς καὶ ἀπετελείωσεν ὁ φιλέλλην αὐτοκράτωρ. Ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ μεσαιῶνος κατεστράφη ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς, λέγεται ὅτι ἐπὶ τινος τῶν κίωνων αὐτοῦ κατόκει χριστιανὸς στυλίτης, ὅστις ἔλεγεν εἰς τοὺς χλευάζοντας αὐτὸν Ἀθηναίους, ὅτι ὁ πῖθος τοῦ Διογένους ἤλλαξε θέσιν. Ἐκ τῶν ὑλικῶν τοῦ ναοῦ ἐκτίσθη παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τὸ ὅποιον εἶδεν ἀκόμη ἐν ἔτει 1675 ὁ Γερμανὸς περιηγητὴς Τράνσφελτ (Transfeldt). Ἐκ τῶν τότε ἀπομεινάντων 17 στύλων τὸν ἓνα κατηδάφισαν οἱ Τοῦρκοι ἐν ἔτει 1700, ἕτερον δὲ κατέρριψεν ἰσχυρὰ ἐν ἔτει 1852 ἐπισυμβᾶσα θύελλα μετὰ σεισμοῦ· ἤδη δὲ διατηροῦνται δεκατρεῖς μὲν κίονες τῆς ΝΑ γωνίας καὶ δύο τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς, καὶ δικαιουσι τὴν δημῶδη ὀνομασίαν τοῦ μέρους τούτου « εἰς τοὺς στύλους », τὸ ὅποιον μετὰ μεσημβρίαν χρησιμεύει ὡς εὐχάριστος τόπος περιπάτου, διότι εἶναι μία τῶν δροσερωτέρων θέσεων τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Ἀδριανὸς ἔτρεφε τὴν ἐπιθυμίαν, καθ' ὅσον ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἡ ἕκτασις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, νὰ ἐκτελέσῃ μίαν ἀνεκτέλεστον ἰδέαν τοῦ χρόνου τοῦ Περικλέους, τὴν ὅποιαν ὁ Πλούταρχος ἐπανέφερεν εἰς τὴν μνήμην τῶν συγχρόνων του ὡς ὑψηλὴν καὶ ἐξοχὸν ἐπινόησιν τοῦ Περικλέους. Ἡθέλῃσε δηλ. νὰ ἐνώσῃ πάντας τοὺς Ἑλληνας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ καταστήσῃ τὰς Ἀθήνας, αἵτινες ἐσεμνύοντο ὅτι ἰδρυσαν τὸσαύτας πόλεις, ἔδραν τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων.

Πολιτικήν σημασίαν οὔτε ἠδύνατο οὔτε ἔμελλε νὰ λάβῃ τὸ πανελλήνιον τοῦτο σχέδιον, ἀλλ' ἤρκει διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὅτι συνεστάθη ἐν τῇ πόλει αὐτῶν νέα ἑλληνικὴ ἑορτὴ, ἣτις διὰ τῆς συρροῆς πρεσβευτῶν ἐκ πλείστον πόλεων νέαν ἔδει νὰ λάβῃ λάμψιν καὶ ζωὴν. Οἱ Ἕλληνες ἀπέδειξαν τὴν εὐγνωμοσύνην των ἐγείραντες εἰς τὸν αὐτοκράτορα ναόν, τὸν ὁποῖον ἐθεράπευεν «ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Ἀδριανοῦ, τοῦ Πανελληνίου». Ὁ ἱερεὺς οὗτος εἶχε ταυτοχρόνως κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἑορτὴν τῶν Πανελληνίων τὴν προεδρίαν καὶ τιμητικὴν θέσιν ἐν τῷ μεγάλῳ Διονυσιακῷ θεάτρῳ. Ὁ Δίων ὀνομάζει τὸν ναὸν τοῦτον «Πανελλήνιον», ἀλλὰ πιθανῶς νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Πανελληνίου Διός, καὶ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐλατρεύετο ὁ αὐτοκράτωρ ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ Διός. Τὸ «Πανελλήνιον» ἐξηφανίσθη ἐντελῶς, ὥστε οὐδὲ κἄν τὴν θέσιν αὐτοῦ γινώσκωμεν καὶ μόνον δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐχρησίμευσεν εἰς καθωραϊσμὸν τῆς νέας πόλεως τοῦ Ἀδριανοῦ. Λέγεται ὅτι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερόμενον *Γυμνάσιον* ἀνεκαλύφθη πρὸς νότον τοῦ Ἰλισσοῦ ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Σούνιον ἀγοῦσης ὁδοῦ. Ἡ τὰς ἀνασκαφὰς ἐνεργούσα ἐκεῖ Ἀγγλικὴ Σχολὴ ἀνεκάλυψε μέγα οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὸν ρυθμὸν αὐτοῦ ἔχει μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὴν βιβλιοθήκην, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἶπομεν, νέαι δ' ἐπιστημονικαὶ ἀνασκαφαὶ θὰ φέρωσι πιθανῶς εἰς φῶς καὶ ἄλλας δημοσίας οἰκοδομὰς τοῦ Ἀδριανοῦ.

Ἐπειδὴ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἀνέκαθεν ἔλλειψιν ὕδατος, ἂν καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι ἤδη εἶχον κατασκευάσει ὑδραγωγεῖον ἀπὸ τῆς ἄνω πεδιάδος τοῦ Ἰλισσοῦ μέχρι τῆς Πνυκός, ὁ Ἀδριανὸς διέταξε τὴν κατασκευὴν μεγάλου ὑδραγωγείου πρὸς διοχέτουςιν ὕδατος εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ Πεντελικοῦ διὰ τῶν νῦν χωρίων Χαλανδρίου καὶ Ἀμπελοκήπων. Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο ἦτο ἐν μέρει κτιστόν, ἐν μέρει δὲ ἀντὶ ἀδράς δαπάνης λελαξευμένον ἐν τῷ βράχῳ. Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς δεξιάμενης ἀναφέρεται ὅτι ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἐπεράτωσε τὸ ἔργον. Τοὺς μολυβδίνους σωλήνας, δι' ὧν διωχετεύετο τὸ ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν, μετεχειρίσθησαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 πρὸς κατασκευὴν σφαιρῶν ἐν μόνον τεμάχιον σωλήνος διαμέτρου 0,18 μ. καὶ πάχους τῶν τοιχωμάτων 0,03 μ. διατηρεῖται σήμερον ἐν τῇ Δημαρχίᾳ.

Καὶ ἄλλας οἰκοδομὰς ἀναμφιβόλως ἀνήγειρεν ὁ Ἀδριανὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ νέᾳ πόλει, ἀλλ' ἤδη αἱ γνωσταὶ ἡμῖν εὐεργεσίαι αὐτοῦ δικαιολο-

γοῦσιν ἰκανῶς τὰς ἐκτάκτους τιμὰς, αἵτινες τῷ ἀπεδόθησαν. Ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ, ἐν τῇ Βασιλείῳ Στοᾶ καὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐστήθησαν αὐτῷ ἀνδριάντες καὶ ἐκ τῶν σφραγισμένων σήμερον ἐπιγραφῶν 13 μὲν ὀνομάζουσιν αὐτὸν θεόν, 48 Ὀλύμπιον Δία, ἄλλαι δὲ καὶ Πανελλήνιον καὶ ἄλλαι Σωτῆρα. Ἡ εὐνοια αὐτοῦ καὶ ἡ ἀγάπη εἶχον ἀπαλλάξει τὴν ἀρχαίαν περίδοξον πόλιν ἐκ τῆς ἀφανεῖας καὶ εἰς τὴν πόλιν, ἣτις ὑπῆρξέ ποτε ἡ πρωτεύουσα ὅλων τῶν πόλεων. ἔλαμψεν ὡς «φαινή τις ἀκτὶς ἡλίου πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῆς μακρᾶς τοῦ μεσαιῶνος νυκτός».

Περὶ τῆς Ἰταλίας εἶχον μεριμνήσει πάντες οἱ προκάτοχοι τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ φαίνεται ὅτι ἡ Ῥώμη εἶχεν ἥττονα τῶν Ἀθηνῶν ἀνάγκην ἡγεμόνος θελοντος καὶ δυναμένου νὰ χρησιμοποίησῃ τὰ μεγάλα τοῦ Κράτους μέσα πρὸς τὴν φιλόκαλον αὐτῆς καθωραΐσιν. Ἐν τούτοις χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ ὁ Ἀδριανὸς ἐβάδισε τὴν χαραχθεῖσαν ἀπαξ ὁδὸν καὶ εἰργάσθη μεγάλως ὑπὲρ τῆς πρωτεύουσας διὰ τῆς ἐπισκευῆς τῶν μεγίστων τῶν ναῶν αὐτῆς καὶ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων.

Τὰς οἰκοδομὰς τῆς Νέας Ἀγορᾶς ἀπεπέρανεν ὁ Ἀπολλόδωρος τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ, καὶ μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων μόνον ἐτῶν ἐτελειώθη καὶ ἀνεκαίνισθη λαμπρότατα ὁ «Ναὸς τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τῆς αὐτοκρατείας Πλωτίνης». Ἐκτὸς τῆς Ἀγορᾶς ἐκείνης τοῦ Τραϊανοῦ ἐπεχείρησεν ὁ Ἀδριανὸς καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Φλαβίου ἐπὶ τοῦ Παλατινοῦ λόφου, τῶν κυρίως αὐτοῦ ἀνακτόρων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ.

Οὐχὶ ὀλιγωτέραν ἀξίαν ὀφείλομεν ν' ἀποδώσωμεν τῷ Ἀδριανῷ διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ Ἄρεως. Διὰ βραχέων διηγεῖται ὁ βιογράφος του, ὅτι ἐπεσκεύασεν ἐν Ῥώμῃ τὸ Πάνθεον, τὰ *Saepta*, τὴν Βασιλικὴν τοῦ Ποσειδῶνος, πολλοὺς ναοὺς, τὴν Ἀγορὰν τοῦ Αὐγούστου καὶ τὰς Θέρμας τοῦ Ἀγρίππα, τὰ ὁποῖα πάντα ἀνεκαίνισεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν πρώτων αὐτοῦ ἱδρυτῶν. Τὰ *Saepta Julia* ἦσαν μεγάλαι στοαί, ὧν σφύζονται σήμερον τὰ θεμέλια καὶ ὧν τὴν ἀνέγερσιν ἤρχισεν ὁ Καῖσαρ καὶ ἐπεράτωσεν ὁ Ἀγρίππας· ταῦτα δὲ ἐν ἀρχῇ ἐχρησίμευσεν ὡς τόπος ψηφοφορίας, βραδύτερον δὲ εἰς ἐμπορικὰ καταστήματα.

Μέχρι πρὸ μικροῦ ἐθεωρεῖτο βέβαιον ὅτι κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἄνωθεν τῆς εἰσόδου ὁ Ἀγρίππας ἀνήγειρεν ἐν ἔτει 27 πρ. Χρ. τὸ περίφημον Πάνθεον, ὅπως σήμερον σφύζεται. Ἐν τούτοις, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Γάλλος Chedannes, ἡ λιθίνη οἰκοδομὴ τοῦ Πανθέου, ἣτις μέχρι τοῦδε ἐφημίζετο ὡς τὸ μέγα ἔργον τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ

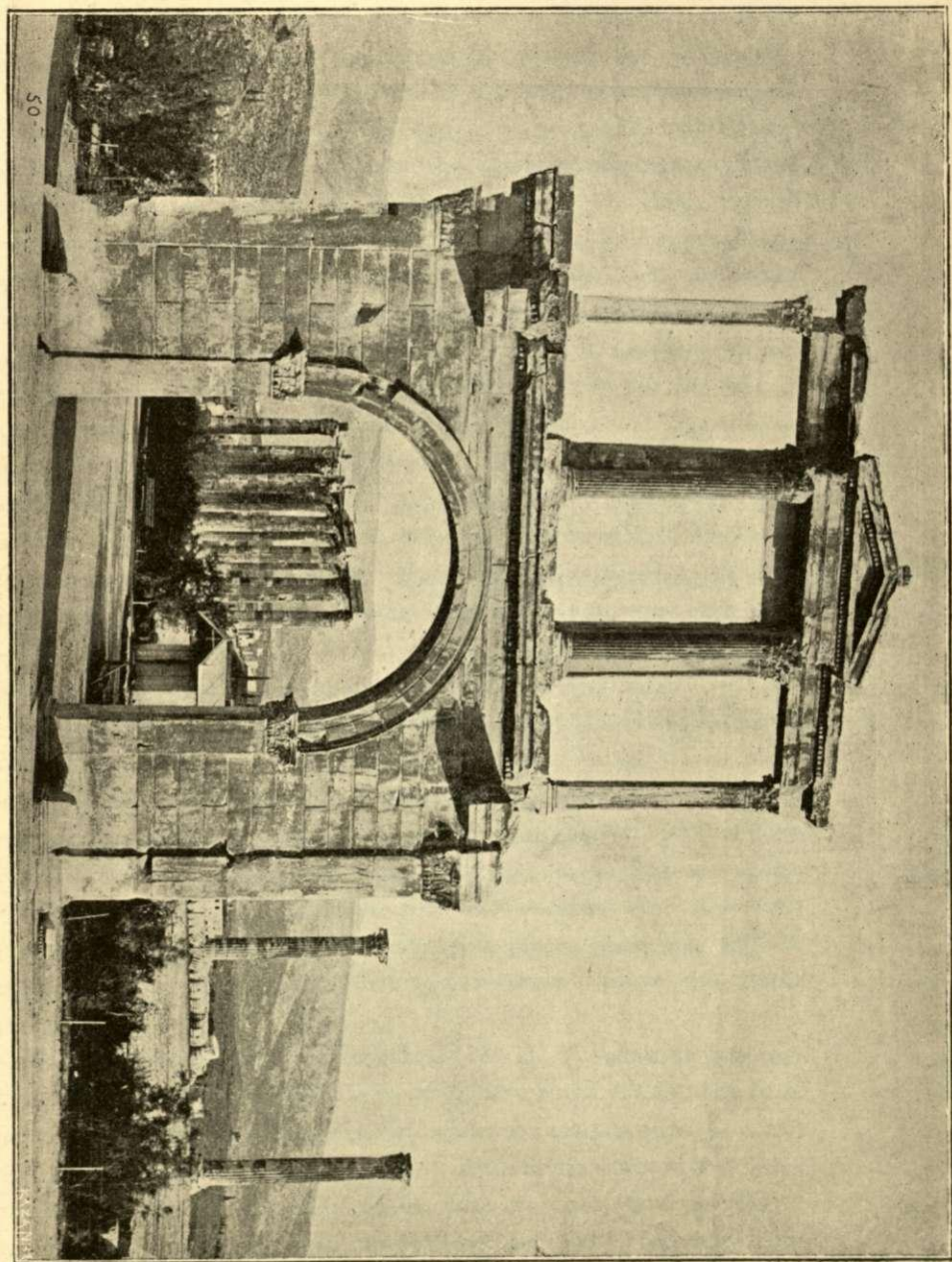
ὡς τρανὴ ἀπόδειξις τῆς τεχνικῆς ἱκανότητος καὶ τῆς φιλοκαλίας τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων αὐτοῦ.

Διὰ νέας οἰκοδομὰς πλησίον τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς δὲν εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὴν διάθεσίν του ἢ τὴν Velia, τὴν ταπεινὴν λοφοσειρᾶν, τὴν χωρίζουσαν τὴν ῥωμαϊκὴν Ἀγορὰν (τὸ Forum romanum) ἀπὸ τῆς κοιλάδος, ἐν ἣ εἶναι τὸ Κολοσσαῖον. Ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς Ἀγορᾶς ἔφερον ἡ ἱερὰ ὁδὸς πρὸς τὴν Velia καὶ εἶτα ἔκαμπε πρὸς τὰ δεξιὰ μέχρι τῆς ἀψίδος τοῦ Τίτου καὶ ἀπὸ ταύτης ἔφερε πρὸς τὸ Κολοσσαῖον. Ἐπὶ τῆς μεγάλῃς πλατείας τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ὁδοῦ κειμένης ἠκοδόμησεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸν διπλοῦν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ῥώμης. Ἡ ἰδέα καὶ τὸ σχέδιον τοῦ μεγίστου τούτου ῥωμαϊκοῦ ναοῦ εἶναι πνευματικὸν κτῆμα τοῦ Ἀδριανοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην πολυετῆ ἐν Ῥώμῃ διαμονὴν του ἐπεξεργάσθη τὸ σχέδιον. Πόσῃ δὲ σημασίαν ἀπέδιδεν αὐτὸς ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὸ ἔργον του, τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τὰ ἐγκαίνια ἐδέχθη τὸν ἐπανελημμένως προσενεχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τῆς συγκλήτου τίτλον «Πατὴρ τῆς Πατρίδος» καὶ ἀπένευμεν εἰς τὴν σύζυγόν του τὸν τίτλον «Αὐγούστης». Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ περιβόλου καὶ εἰς ἀπόστασιν 25 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸν στοᾶς ὑψοῦτο ὁ στυλοβάτης τοῦ ναοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀνήρχετό τις δι' ἑπτὰ μαρμαρίνων βαθμίδων. Τὸ δάπεδον τοῦτο συνέκειτο ἐκ βραχώδους μείγματος λίθων καὶ κονιάματος καὶ εἶχε μῆκος μὲν 110 μ., πλάτος δὲ 53. Τὸν ναὸν περιέβαλλε στοὰ ἐκ 56 ῥαβδωτῶν κιόνων ἐκ μαρμάρου, δύο μέτρων πάχους, ἀνὰ δέκα ἐπὶ τῶν στενωτέρων πλευρῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς, καὶ ἀνὰ εἴκοσιν ἐπὶ τῶν μακροτέρων πλευρῶν. Ἐπὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων λειψάνων τῆς στέγης εὐρέθησαν λεοντοκεφαλαὶ διὰ τὴν ἐκροὴν τῶν ὑδάτων. Τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ δεικνύουσι νομίσματα τοῦ Ἀδριανοῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «Τῆ αἰωνία Ῥώμη» (Romae aeternae) ἢ «Τῆ εὐδαίμονι Ἀφροδίτῃ» (Veneri felici), ὡς καὶ νόμισμά τι μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀντωνίνου Πίου, ὅστις ἔφερον εἰς πέρας τὸν ναόν.

Ἀναγνωσθείσης τῆς ἐπὶ τοῦ ὀβελίσκου τοῦ Βαρβερίνης ἐπιγραφῆς ἐβεβαιώθη, ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἔθαψε τὸν Ἀντίνοόν του πρὸς ἀνατολὰς τῆς πρωτευούσης οὐχὶ μακρὰν τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ Κλαυδίου καὶ διεκόσμησε τὸν τάφον αὐτοῦ διὰ τοῦ μνησθέντος ὀβελίσκου.

Ὁ Ἀδριανὸς ἐξέλεξεν ὡς θέσιν διὰ τὸ ἑαυτοῦ Μαυσωλεῖον τοὺς κήπους τῆς Δομιτίας ἐπὶ τῆς βορείας ὄχθης τοῦ Τιβέρεως, καὶ κατεσκεύασεν ἐκεῖ

ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΝ

πρώτον τετράγωνον κρηπίδωμα, τοῦ ὁποίου αἱ 104 μ. μῆκος ἔχουσαι πλευραὶ ἦσαν κεκαλυμμένα διὰ μαρμάρου καὶ διὰ πλουσίων ἀναγλύφων· ἐπ' αὐτοῦ δ' ὑψοῦτο κυλινδρικὸν κτίριον 73 μ. διαμέτρου καὶ 50 μ. ὕψους, τὸ ὁποῖον περιεβάλλετο διὰ παντοειδῶν κίωνων. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ ἔφερον εὐρεῖα στοὰ πρὸς τὸν μέγρις ἡμῶν διασωθέντα κυρίως τάφον, ὅστις ἀναμφιβόλως ἦτο κεκοσμημένος διὰ μαρμάρου καὶ μωσαϊκῶν. Ἐπὶ τοῦ τάφου τούτου εὐρίσκετο καὶ ἕτερον οἰκοδόμημα περιβαλλόμενον διὰ πολλῶν κίωνων καὶ γλυπτικοῦ τινος ἔργου. Ἴσως ἦτο τὸ ἔργον τοῦτο τέθριππον ἢ καὶ κολοσσιαῖος ἀνδριάς, οὐχὶ ὅμως ὁ ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Βατικανοῦ εὐρισκόμενος κῶνος ἢ πιτυοστρόβιλος, εἰς τὸν ὁποῖον μόλις κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἐδόθη ἐσφαλμένως ἢ καταγωγῇ αὐτή.

Ὁ Αὐρηλιανὸς μετεχειρίσθη τὸ Μαυσωλεῖον ὡς προμαχῶνα εἰς τὸν ἐπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντα ὄχυρωματικὸν περίβολον τῆς πόλεως. Ὁραμά τι τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου ἐν ἔτει 590 ἔδωκεν ἀφορμὴν, ὅπως ἀνεγερθῆ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Μαυσωλείου πρῶτον μὲν παρεκκλήσιον, εἶτα δὲ ἄγαλμα τοῦ Ἀρχαγγέλου, καὶ ὅπως τὸ ὄλον οἰκοδόμημα λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἀγγέλου (Forte Sant' Angelo). Ὡς φρούριον ἀπόρθητον παρέσχε τοῦτο μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Πάπας κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μεγαλυτέρων κινδύνων, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξεν αἰτία ν' ἀπολέσῃ τὰ ἐξωτερικὰ κοσμήματα καὶ μεγάλας νὰ ὑποστῇ καταστροφὰς ἐσωτερικῶς.

Πρὸς ἔνωσιν τῆς πόλεως μετὰ τοῦ Μαυσωλείου καὶ τοῦ ἐγγὺς Ἀμφιθεάτρου κατεσκευάσεν ὁ Ἀδριανὸς ἐν ἔτει 136 τὴν τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρουσαν *Αἰλίαν Γέφυραν* (Pons Aelius), ἣτις ἦγε κατ' εὐθείαν ἀπὸ τοῦ πεδίου τοῦ Ἄρεως πρὸς τὸ μέσον τοῦ μνημείου. Ἡ γέφυρα αὕτη εἶχε τρεῖς μεγάλας ἀψίδας, ἐνῶ τρεῖς μικρότεραι ἔφερον ἀπὸ τοῦ πεδίου τοῦ Ἄρεως καὶ δύο ἔτι μικρότεραι ἀπὸ τοῦ μνημείου πρὸς τὴν γέφυραν. Φαίνεται ὅτι καὶ ἡ γέφυρα αὕτη ἦτο κεκοσμημένη διὰ πολλῶν ἀνδριάντων· κατόπιν ἠλλαξε τὸ ὄνομα κληθεῖσα Γέφυρα τοῦ Ἁγίου Ἀγγέλου.

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν οἰκοδομημάτων, δι' ὧν ὁ Ἀδριανὸς ἐκόσμησε τὸ Κράτος αὐτοῦ, οὐδὲν σχεδὸν ἦτο πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ χρῆσιν. Ἐν ὁμοίω τούτων, ὠραία ἔπαυλις, ἐφημίζετο ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· ὡς τόπον ταύτης ἐξέλεξε θεοῖν ὑγιᾶ καὶ εὐχάριστον, ἔχουσαν θεῶν ἐκτεταμένην πρὸς τὰ ὄρη καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅπόθεν ἠδύνατο εὐκόλως νὰ μεταβαίνη εἰς τὴν πρωτεύουσαν, χωρὶς νὰ παρενοχλῆται ὑπὸ τοῦ ὄχλου, θεοῖν γνω-

στην μὲν καταστάσαν δι' αὐτοῦ, λησμονηθεῖσαν δὲ ἐντελῶς μετ' αὐτόν. Ὁ ἀπὸ Ῥώμης μεταβαίνων νῦν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Τίβουρα (Tivoli), διαβαίνει διὰ τῆς Λευκανικῆς γεφύρας τὸν Ἀνιῶνα (σημ. Teverone) ποταμὸν καὶ μετὰ 27 χιλιομέτρα φθάνει εἰς τὸν τελευταῖον πρὸ τῶν Τιβούρων σταθμὸν, εἰς τὴν ἑπαυλιν τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐνταῦθα ὑπάρχει χώρα λοφώδης, ἣτις διὰ ρυάκων χωρίζεται εἰς διάφορα τμήματα. Μεταξὺ τῶν ρυάκων τούτων ἐπὶ γλώσσης τινὸς τῆς λοφοσειρᾶς ὑψοῦνται σήμερον ἐν μέσῳ ἐλαιῶν, κυπαρίσσων καὶ πευκῶν τὰ ἐρείπια τῆς ἐπαύλεως. Ἴδου τί λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Σπαρτιανός: «Ἐν τῇ παρὰ τὰ Τίβουρα ἐπαύλει αὐτοῦ κατεσκεύασε θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς, ἐφ' οὗ ἐπέγραψεν ὅλα τὰ γνωστότερα ὀνόματα ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν, οἷον τὰ ὀνόματα Λυκείου, Ἀκαδημίας, Πρυτανείου, Κανώπου, Ποικίλης καὶ Τεμπῶν· παρέστησε μάλιστα ἐν αὐτῇ καὶ τὸν Ἄδην». Ἐκαστον διαμέρισμα τοῦ οἰκοδομήματος εἶχε τὴν ἐπίσημον ὀνομασίαν του, καὶ διὰ τοὺς ξένους ἦτο εὐχάριστον ὅτι καὶ ἐξωτερικῶς ἐσημειοῦντο τὰ ὀνόματα ταῦτα. Μεταξὺ τούτων τὸ τοῦ Αἰγυπτίου Κανώπου ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὸ διαμέρισμα τῆς ἐπαύλεως, ἐν ᾧ εὐρέθησαν πολλὰ αἰγυπτιακὰ ἀνάγλυφα, καὶ ἂν ἡ μία τῶν δύο κοιλάδων ἐλέγετο ἡ κοιλάς τῶν Τεμπῶν, βεβαίως πρέπει νὰ εἶναι αὕτη ἡ μεγαλύτερα, ἢ πρὸς βορρᾶν. Τὰ ἄλλα ὀνόματα τῶν διαφορῶν διαμερισμάτων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῶσιν, ἐὰν δὲν βασίζονται ἐπὶ ἀνακαλυφθεισῶν ἐπιγραφῶν. Ἄν ὅμως ὁ προορισμὸς τῶν οἰκοδομῶν τούτων ἔδωκε καὶ τὴν ὀνομασίαν των, πρέπει πάνυ δικαίως νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ αἴθουσα συνεδριάσεων ἐκλήθη Πρυτανεῖον, δύο Γυμνάσια ἐκλήθησαν Ἀκαδημία καὶ Λύκειον, καὶ ἡ ἀνοικτὴ στοά, ἡ περιέχουσα εἰκόνας καὶ τοιχογραφίας, Ποικίλη. Ἄγνωστον εἶναι, κατὰ πόσον ὁ ρυθμὸς, τὸ μέγεθος καὶ ἡ διακόσμησις τῶν ῥηθεισῶν οἰκοδομῶν ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν πρότυπα.

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀδριανὸς ἐπεξεργάσθη τὸ σχέδιον τῆς ἐπαύλεώς του, οὐδὲ ὅτι κατὰ τὰς περιηγήσεις του ἐπέφερε μεταβολάς τινας συμφώνως πρὸς τὰς νέας ἐκάστοτε ἐντυπώσεις του.

Τὰ κυρίως οἰκήματα ἐν τῇ ἐπαύλει εἶναι τὸ ΒΑ. *Μέγα θερινὸν Ἀνάκτορον*, καὶ τὸ μικρότερον ΝΔ. *Χειμερινὸν Μέγαρον*.

Μέγας σχετικῶς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν μωσαϊκῶν. τὰ ὅποια εὐρίσκοντα ἀκόμη ἐν τοῖς μουσεῖοις τῆς Ῥώμης προερχόμενα ἐκ τῆς ἐπαύλεως ταύτης· οὕτω π.χ. αἱ τρεῖς περιστρωαὶ ἐπὶ τοῦ χείλους χρυσοῦ κυπέλλου. Τὸ μωσαϊκὸν τοῦτο εἶναι ἀπομίμησις τοῦ ἄλλοτε ἐν Περγάμῳ εὐρισκομένου

μωσαϊκοῦ. Ἐκ τῶν γλυπτικῶν ἔργων τὸ γνωστότερον εἶναι τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἀντιόου ἐν τῇ ἐπαύλει Ἀλβάνα, ἕτερον δὲ τὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐριχθονίου ἐν τῷ Βατικανῷ. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, τὰ ὅποια εὗρεν ἡ ἰταλικὴ ἐπιτροπὴ, ἀπεστάλησαν εἰς τὸ μουσεῖον τῶν Θερμῶν τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Ὅλως ἰδιαίτεράν μέριμναν κατέβαλεν ὁ φιλόμουσος αὐτοκράτωρ καὶ εἰς τὰ κινητὰ κοσμήματα, οἷον τάπητας, πολύτιμα ἀγγεῖα, πολυτίμους λίθους καὶ ἀγάλματα· ἐπειδὴ ὅμως ἀπησχόλει εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ Κράτους καλλιτέχνας, δὲν ἦσαν ἔργα πρώτης τάξεως ὅλα τὰ σταθέντα ἐν τῇ ἐπαύλει κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς βασιλείας του ἔτη.

Μετὰ τὸν Ἀδριανὸν οὐδέποτε γίνεται πλέον μνεῖα τῆς ἐπαύλεως ὡς αὐτοκρατορικῆς κατοικίας, καὶ ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῆς πρωτεύουσας ἀποστάσεως αὐτῆς φαίνεται ὅτι ἐγκατελείφθη καὶ ἡρημώθη, μέχρις οὗ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἐπεσκευάσθη ἐπιπολαίως διὰ τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ. Ἐκτοτε ὅμως ἀπωλέσθη σχεδὸν καὶ ἡ περὶ ὑπάρξεως αὐτῆς παράδοσις, καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα κατεστράφη τελείως ὑπὸ τῶν Γόθων, οἵτινες ὑπὸ τὸν Τοτίλαν ἐπολιόρησαν τὰ Τίβουρα, ἀλλὰ καὶ ριζικώτερον ἔτι ὑπὸ τῶν περιόικων. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐμνήσθη αὐτῆς ὁ λόγιος Πάπας Πίος ὁ Β' διὰ συμπαθητικῶν λόγων, ἀλλ' αἱ τότε γενομένη ἀνασκαφαὶ ἀπέβλεπον μόνον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν διαφορῶν κινητῶν ἀντικειμένων, καὶ ἐπειδὴ τὰ εὐρήματα ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Δημοσίου, διηρπάγησαν τὰ πλείεστα. Ἐν τούτοις ὁ τῷ σπουδαίῳ ἄρτι ἐκδοθέντι περὶ τῆς ἐπαύλεως συγγράμματι τοῦ Βίννεφελδ προσηρητημένος κατάλογος τῶν ἐκ τῆς ἐπαύλεως εὐρημάτων πληροὶ δεκαοκτῶ ὅλας σελίδας καὶ παρέχει ἡμῖν ἰδέαν περὶ τοῦ τί συνετέλεσεν ὁ Ἀδριανὸς διὰ τῶν οἰκοδομῶν του ὑπὲρ τῆς τέχνης τῆς ἀρχαιότητος.

Καὶ πρὶν ἀκόμη καταλάβῃ τὸν θρόνον ὁ Ἀδριανὸς ἐνδιεφέρετο δι' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς τέχνης, ὡς αὐτοκράτωρ δὲ ἀφιέρωθη ἰδίως εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Αὐτὸς μετὰ τῶν ἀρχιτεκτόνων αὐτοῦ ἔλυσαν τὰ δυσκολώτατα ἀρχιτεκτονικὰ προβλήματα. Οὕτως ὡς φιλόμουσος ἐρασίτεχνος ἔθεσεν ὁ Ἀδριανὸς τοὺς πόρους τοῦ καλῶς διοικουμένου καὶ εὐημεροῦντος Κράτους αὐτοῦ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς τέχνης καὶ ἤγαγεν αὐτὴν εἰς νέαν ἀκμὴν μᾶλλον ἢ ὅσον ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀρχιτέκτων ἐξ ἐπαγγέλματος.

[Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τοῦ C. Schultess]

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ
ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Καθ' ὃν χρόνον οὗτοι ἐπλησίασαν εἰς τὴν παραλίαν, κάτοικοι δέ τινες τοῦ Βρανᾶ καὶ τοῦ Μαραθῶνος προσῆλθον πρὸς αὐτούς, ἐμάθομεν ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν περὶξ ἤθελον προθύμως λάβει τὰ ὄπλα, ἤρκει μόνον νὰ ἀποθέσωσι τὰς οικογενεῖας αὐτῶν ἐν ἀσφαλεῖ μέρει τῶν νήσων, ὅτι δ' οἱ Τούρκοι ἤρξαντο στερούμενοι ἄρτου παθόντες σημαντικῶς ἐν ταῖς διαφοραῖς ἐφοδοῖς κατὰ τοῦ Φαλήρου. Ἔτι δὲ ὅτι ἡ τῆς ἀκροπόλεως φρουρὰ μόνον ξύλων, μανδυῶν καὶ θερμοῦ ἱματισμοῦ στερεῖται, ὅτι ἐν τῷ Ὠρωπῷ ὑπῆρχον μὲν τρία τηλεβόλα, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῇ ἡ δύναμις αὐτῶν, τῆς φρουρᾶς κατὰ τὰς περιστάσεις ἀλλασσομένης, ὅτι ἐν Μαραθῶνι εὕρισκετο ἀγᾶς μεθ' 150 ἀνδρῶν, ὅτι ὁ Ὁμέρ πασσᾶς τῆς Καρύστου διαφωνήσας πρὸς τὸν σερασκέρην ἐπανῆλθεν εἰς Χαλκίδα ἐπὶ προφάσει ἀσθενείας, τέλος δὲ ὅτι οὐδὲν πλοῖον ὤφθη ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ².

Περιεπλεύσαμεν τὴν νύκτα καὶ τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης ἀναζητοῦντες τὰ ἡμέτερα πλοῖα, ἅτινα εὕρομεν τέλος ἐξερχόμενα τοῦ λιμένος Ῥάφτη, (τὴν παρελθοῦσαν νύκτα οὔτε τοὺς πυραύλους ἡμῶν εἶδον οὔτε τὰς βολὰς ἡμῶν ἤκουσαν). Ἐπειτα δὲ εἰσῆλθομεν εἰς τὸν λιμένα τῶν Στύρων, ὅπου ἡ Καρτερία καὶ ὁ Νέλσων παρέλαβον τὰ παλληκάρια.

¹ Συνέχειαν ἴδε σελ. 50, 122, 196, 330 καὶ 413.

² Θεώμενος τὴν οὐχὶ εὐρύχωρον καὶ τὸ πλείστον ἐλώδη πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκρούσω τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ Πέρσαι οἱ τότε ἀγωνισθέντες κατὰ τηλικούτον ἀριθμὸν θὰ ἦσαν σμικρότατοι ἀνθρώπισκοι, ὥστε νὰ χωρήσωσιν ἐνταῦθα, ἢ ὅτι ἐν τοῖς τότε Ἀθηναϊκῆς δελτίοις ἠδύνατο ἔν μὴδενικὸν ἐπὶ πλέον νὰ παρεισφρήσῃ, ὡς τοῦτο εἴθισται ἔτι καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις στρατιωτικῶν δελτίοις.

Ἀμφότερα ταῦτα τὰ πλοῖα εἶχον προμηθευθῆ πέντε καίκια καὶ ἄλλα μικρότερα πλοῖαρια. ὅπως χρησιμοποίησωσιν εἰς τὴν ἀποβίβασιν τῶν στρατευμάτων.

Ἐχάρην ἐκ καρδίας ὅτε τὰ παλληκάρια τέλος κατώρθωσαν νὰ ἀφήσωσι τὴν φρεγάτταν, διότι ὁ γέρον Μιαούλης ἦτο λίαν δύσθυμος ἐπὶ τῷ πάντως οὐχὶ εὐκρέστῳ ἀλλ' ἐκ τῶν περιστάσεων ἀναγκαίῳ καταστάντι πληρώματι τούτῳ, δισχυριζόμενος ὅτι ὁ διπυρίτης δὲν ἐπήρκει καὶ ὅτι τὰ καλὰ ἐξ Ἀμερικῆς ἄλευρα, ἅτινα μετεκόμισα ἐπὶ τοῦ σκάφους πρὸς συντήρησιν τῶν στρατιωτῶν, δὲν ἐχρησίμευον αὐτῷ, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ ἄρτον ἐπὶ τοῦ πλοίου· μάλιστα δὲ ἠπείλει ὅτι, ἐὰν δὲν ἐνεφανίζοντο ἐγκαίρως τὰ ἄλλα πλοῖα, ἤθελεν ἀναγκασθῆ νὰ ἀποβιβάσῃ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς τὰ παλληκάρια, ἅτινα τότε ἔπρεπε νὰ φροντίσωσι τίνι τρόπῳ νὰ διασωθῶσιν.

Εἶπον τῷ ναυάρχῳ σοβαρώτατα τὴν περὶ τούτου γνώμην μου καὶ κατεπράϋνα αὐτὸν μετ' οὐ πολὺ, διότι ἡ ἀσυμφωνία αὕτη ἦτο, ὡς ἔμαθον ὕστερον, προῖον τοῦ ἐξερεισμοῦ τινῶν ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ναυτῶν του. Περαιτωθείσης δὲ τῆς μεταβιβάσεως, συνεκάλεσα ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος εἶδος συμβουλίου μετὰ τοῦ ναυάρχου, τῶν πλοιάρχων Ἀστιγγος καὶ Παπανικολῆ καὶ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Πέτα, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη νὰ σταθῶμεν ἐξω τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ λιμένος τοῦ Ὠρωποῦ, ἵνα μὴ ἐγείρωμεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἐπερχομένης τῆς νυκτὸς νὰ ἀποβιβάσωμεν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μετὰξὺ Καλάμου καὶ Ὠρωποῦ τὰ παλληκάρια, ὅπου ἤθελεν εὐρεθῆ καλὴ θέσις καὶ ὕδωρ, ἐκεῖ δὲ ταχέως νὰ προφυλάξωμεν αὐτὰ διὰ ταμπουρίων, ἀφήνοντες τὸν Νέλσωνα πρὸς φυλακὴν αὐτῶν. Ὑποφωσκούσης δὲ τῆς ἄλλης ἡμέρας ἡ φρεγάττα καὶ τὸ ἀτμόπλοιο ἔπρεπε νὰ εἰσπλεύσωσιν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ὠρωποῦ κατασυντρίβοντα διὰ τοῦ κραταιοῦ αὐτῶν πυροβολικοῦ τὰ ὄχυρώματα, τὰς πυρβολαρχίας καὶ ἀποθήκας τῶν Τούρκων· συγχρόνως δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ συνοδεύοντος Νέλσωνος καὶ τῶν καίκιων καὶ λέμβων τοῦ στολίσκου βοηθούμενα παλληκάρια ἔμελλον ἐπωφελοῦμενα τὴν πρώτην ἐκπληξιν τῶν Τούρκων νὰ ἐνσκήψωσιν ἐπ' αὐτῶν καὶ νὰ καταδιώξωσι τούτους καταστρέφοντα καὶ κατακαίοντα τὰ κτίρια καὶ τὰς ἀποθήκας. Ὑστερον δὲ νὰ ἐπιβιβάσθῳ πάλιν ἐπὶ τῶν πλοίων, διότι, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν στρατιωτῶν μικροῦ ὄντος, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ καταλήψεως τοῦ λιμένος, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἀποκλεισμοῦ τοῦ φρουρίου Καραμπάμπᾶ, τοῦ συναπτομένου μετὰ τῆς Χαλκίδος διὰ γεφύρας ἄνω τοῦ Εὐρίπου· ὁ σκο-

πὸς τῆς ἀποστολῆς ἦτο ἡ καταστροφή τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Ὀρωποῦ καὶ ἡ ἐπεκδρομὴ μετ' ἀποβίβασμοῦ, ὅπως διασπείρωμεν τὴν ἀνησυχίαν καὶ τὸν τρόμον ἀνά τὴν Εὐβοίαν καὶ νὰ ἀπειλήσωμεν τὸν ἐπισιτισμὸν, κατὰ τὰ νῶτα τοῦ Σερρασκέρη.

Μόλις συνεφωνήσαμεν εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ τινες τῶν πλοιάρχων ἐπανῆλθον εἰς τὰ πλοῖα των, ὅτε ναύτης τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐκπλευσάσης Ἑλλάδος ἀνεκάλυψε διὰ τοῦ καλοῦ μου τηλεσκοπίου, ὅπερ ἀφῆκα κείμενον ἐπὶ τηλεβόλου, ἄνω τῶν ταπεινοτέρων λόφων παρὰ τὸν Ὀρωπὸν ἄκρας ἰσθμῶν τινων ἐν τῷ ἐκεῖ λιμένι καὶ ἀνεκοίνωσε τοῦτο τοῖς συντρόφοις αὐτοῦ. Εὐθύς ἐπῆλθε μεγάλη ταραχὴ καὶ θόρυβος ἐπὶ τοῦ σκάφους, τῶν ναυτῶν κραυγαζόντων ὅτι ἔπρεπε νὰ πλεύσωσι κατ' αὐτῶν, διότι ἄλλως τὰ πλοῖα ἔμελλον νὰ γίνωσιν ἄφαντα. Ἔτι οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς φρεγάττας οἱ οὐχὶ βεβαίως μᾶλλον ἀνεπτυγμένοι ἢ οἱ ναῦται τότε ἠνώχλουν διὰ παρακλήσεων τὸν γηραιὸν Μιαούλην, μέχρις οὐ ἐνέδωκεν οὗτος.

Ἐκαμον παραστάσεις ἐναντίον τῆς ἀπροόπτου μεταβολῆς τοῦ περιεσκεμμένου σχεδίου ἡμῶν, ὅπερ καλῶς μόνον διεξαγόμενον εἶχε πᾶσαν πιθανότητα νὰ ἐπιτύχη. Ἀλλὰ μάτην· οἱ διψῶντες λείας ναῦται ὑπερίσχυσαν, τὰ ἰσθία ἀνεπετάσθησαν καὶ ταχέως ἐπλεύσαμεν κατ' εὐθείαν εἰς τὸν λιμένα.

Ἰδὼν ὅτι δὲν εἰσηκουόμην καὶ οὔτε ἠδυνάμην οὔτε ἤθελον ἀνεχθῆ τοιαύτην ἀσυνήθη συμπεριφορὰν ἐγὼ ὁ ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀποστολῆς ταύτης, ἐδήλωσα κατηγορηματικώτατα τοῦ πλοιάρχου παρόντος ὅτι θεωρῶ τοῦ λοιποῦ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην ὡς ὄλως θαλασσίαν καὶ ἀποχωρῶ πάσης ἐν αὐτῇ ἀναμίξεως. Ὁ γηραιὸς ναύαρχος συνησθάνθη βεβαίως, πόσον ἀπροσδόκητος καὶ δυσάρεστος εἰς ἐμὲ ἡ αἰφνιδία αὕτη μετατροπὴ ἔμελλε νὰ εἶναι. Ἐδικαιολογήθη διὰ τὸ βίαιον τῶν ἀνθρώπων του, ζητήσας νὰ μὲ καταπραύνη διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ἐπὶ τέλους ἦτο ἐντελῶς ἀδιάφορος, ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸν σίτον ἐπὶ τῶν πλοίων ἢ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν· διότι ἠδυνάμεθα πάντοτε νὰ δοκιμάσωμεν καὶ ἀπόβασιν, ἅμα ὡς ἅπαξ συνελαμβάνομεν τὰ πλοῖα.

Δὲν ἔστεργον νὰ ἀνεχθῶ τοιαῦτα παίγνια κατὰ τὴν πρώτην ἐπιχείρησιν, ἧς τὴν διεύθυνσιν εἶχον ἀναλάβει, καὶ ἐνέμεινα στερρῶς ἐν τῇ ἀποφάσει μου, νὰ μὴ ἐπιληφθῶ περαιτέρω τοῦ πράγματος καὶ θεωρήσω ἑμαυτὸν ὡς ἀπλοῦν ἐπιβάτην ἐπὶ τῆς φρεγάττας, ἐπιφυλαττόμενος νὰ ὑποβάλω τῇ Κυβερνήσει τὰ παράπονά μου. Πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν

ὠφέλησαν. Ἴσως μᾶλλον θὰ εἶχον ἀποτέλεσμα, ἐὰν ἠπέιλον νὰ παραπονεθῶ παρὰ τῶ φιλελληνικῶ κομιτάτῳ ἀντὶ παρὰ τῇ Κυβερνήσει.

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὰ πλοῖα, ὧν τὰς ἄκρας τῶν ἰσθμῶν εἶδομεν, ἦσαν ὠπλισμένα, παρεσκευάσθησαν πρὸς μάχην. Δύο ὥρας πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου κατήχθημεν πρὸ τοῦ λιμένος, τὸ δὲ ἀτμόπλοιον καὶ ὁ Νέλσον προσέβαλον τὰ δύο βρίκια, ὧν τὰ πληρώματα κατέφυγον εἰς τὴν ξηρὰν ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ ἡμετέρου στολίσκου· τὰ φαῦλα ταῦτα πλοῖα δὲν ἦσαν ὠπλισμένα, τῶν τεσσάρων πτωχικῶν σιδηρῶν πυροβόλων, ἅτινα εἶχον ἐπ' αὐτῶν, μὴ ὄντων ἀξίων τοῦ ὀνόματος τῶν τηλεβόλων.

Τὰ παλληκάρια ἐπίδησαν πρῶτον ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ ἐβοήθησαν τοὺς ἀκολουθοῦντας ναύτας νὰ ἀνασπάσωσι παρευθὺς τὴν ἄγκυραν, τὸ δὲ κυριευθὲν πλοῖον ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς φρεγάττας.

Οἱ Τούρκοι ἐπυροβόλουν κακῶς καὶ βραδύτατα διὰ τῶν τριῶν τηλεβόλων αὐτῶν, ἐξ ὧν ἐν ἧτο τῶν 18 λιτρῶν, ὡς ἐβεβαιώθημεν ἐκ τῆς μόνης βολῆς, ἧτις ἐπέτυχε τὴν φρεγάταν ἀποχωροῦσαν, μετ' ὀλίγον ὅμως ἐσιώπησαν καὶ τότε ὁ ναύαρχος ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἔπρεπε νὰ στεῖλω τὰ παλληκάρια εἰς τὴν ξηρὰν. Ἐπανελάβον τὴν προτέραν δῆλωσίν μου προσθεὶς ὅτι δὲν ἐναντιοῦμαι πρὸς τοῦτο, ἐὰν ὁ καπετὰν Πέτας ἤθελεν ὑπ' εὐθύνην του νὰ ἀφήσῃ τσὺς ἀνθρώπους του νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν. Δὲν ἔπρεπε ὅμως νὰ ἀπαιτῶσι παρ' ἐμοῦ, παλαιοῦ καὶ ἐμπείρου ἀξιωματικοῦ, νὰ διατάξω τὴν ἐκτέλεσιν τοιούτων πραγμάτων πρὸ τῶν ὀμμάτων ἐχθροῦ ἐκδιωκομένου, οὔτινος τὸν ἀριθμὸν ἀγνοῶ, ἀλλ' ὃν θεωρῶ ἐκ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταμπουρίων του καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐμπεπηγμένων σημαιῶν πολλῶ ἰσχυρότερον τῶν ἡμετέρων στρατευμάτων, ὡς καὶ ἐπὶ ἐδάφους ὁμοίως ἀγνώστου μοι, διότι εἶμαι πεπεισμένος ὅτι τοῦτο εἰς οὐδὲν θὰ ἀπολήξῃ τοῦ λοιποῦ ἢ εἰς τὴν ἄσκοπον ἀπώλειαν ἀνδρῶν, ἐνῶ ἡ πρότερον σχεδιασθεῖσα ἔφοδος, ἡ ματαιωθείσα διὰ τοῦ ἀνυποτάκτου τῶν ναυτῶν, εἶχε βεβαίως ἐν ἑαυτῇ πολλὰς ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ὅμοίως δὲ ὅτι δὲν εἶμαι συνειθισμένος νὰ μεταβάλλω καλῶς σταθμισθέντα σχέδια οὐδὲ νὰ παρασύρωμαι ὑπὸ τῆς βίας. Ὅμολογῶ ὅτι τοσοῦτον ἐξωργίσθη ἐκ τῆς προηγουμένης διαγωγῆς, ὥστε νὰ ἀπόσχω πάσης συμμετοχῆς, ἔτι καὶ ὑπὸ βελτίονος προσδοκίας περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἡμῖν διπλασίως ἠρεθισμένος, διότι ἡ ὑγεία μου ἠσθάνετο ἤδη ἀπὸ τινος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος καὶ τοσοῦτων δυσαρρεσκείων καὶ ἀγανακτήσεως.

Καὶ ὁ Πέτας δὲν εἶχε διάθεσιν νὰ ἐκθέσῃ εἰς κίνδυνον τοὺς ἄνδρας του, τοσοῦτῳ μᾶλλον, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο ταχυπλοούντων τῶν πολεμικῶν πλοίων τὰ πέντε καίκια νὰ παρακολουθήσωσι ταῦτα οὐδὲ αἱ λέμβοι τούτων ὁμοίως ἐπήρουν νὰ ἀποβιβάσωσιν εἰς τὴν ξηρὰν τὴν πληθὺν τῶν παλληκαρίων, δὲν λέγω σύμπασαν, ἀλλ' οὐδὲ μέγα μέρος αὐτῆς, διότι ὁ Μιαούλης ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἤθελε νὰ ρίψῃ εἰς τὴν θάλασσαν τὰς δύο μεγάλας λέμβους τῆς φρεγάττας του. Ἀποβιβάσμος ὅμως μικρῶν ἀποσπασμάτων κατὰ τμήματα θὰ ἦτο πρὸ προφανῶς ἰσχυροτέρου πολεμίου ἄφρων καὶ ἀσύγγνωστος.

Ἐν τοσοῦτῳ ἐγένετο ἑσπέρα, τὸ δὲ πῦρ τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ εἶχε πρὸ πολλοῦ καταπαύσει τὰ φαῦλα πυροβόλα τῶν Τούρκων, ὅτε μία τῶν ὑστάτων βολῶν τοῦ ἀτμοπλοίου ἀνέφλεξε βυτίον πυρίτιδος ἐν τῇ ἐχθρικῇ πυρβολαρχίᾳ· οἱ φάκελλοι καὶ τὰ φρύγανα ἐκαίοντο φωτίζοντα τὴν ἀκτὴν, ἐν δὲ τηλεβόλον ἀποσυντεθὲν μὲν ἀλλ' εἰσέτι πεπληρωμένον διερράγη καταληθὲν ὑπὸ τοῦ πυρός καὶ ἐξεσφενδόνισεν εἰς τὸν ἀέρα τὴν σφαῖραν αὐτοῦ.

Τότε ὁ ναύαρχος διέταξεν, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, τοὺς ναύτας νὰ ἐπιβῶσι τῶν λέμβων, λέγων νὰ ἐκτελέσωσιν ἀπόβασιν καὶ νὰ καταισχύνωσι τὰ παλληκάρια. Καίπερ δ' ἀληθῶς ὄντες δραστηριώτεροι καὶ θαρραλεώτεροι ἐκείνων καὶ καλῶς ὠπλισμένοι, ἐφυλάχθησαν οἱ θαλασσινοὶ νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἀφ' οὗ ἐπ' ὀλίγον ἠκροβολίσθησαν μετὰ τῶν Τουρκικῶν ὀχυρωμάτων.

Ἡμην, ὡς ὀπισθεν ἐννοεῖται, μάλιστα δύσθυμος ἐκ τῶν γενομένων σήμερον καὶ ἤρχισα ἀθύμως νὰ γράφω τὴν ἐκθεσίν μου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτε ὁ Γιακουμάκης Τομπάζης, ὁ πρότερον ὡς ναύαρχος τῶν Ὑδραίων διευθύνας τινὰς οὐχὶ ἀνεπιτυχεῖς κατὰ θάλασσαν ἐκστρατείας καὶ ὡς στενὸς φίλος τοῦ Μιαούλη ἀκολουθήσας τοῦτον ἐπὶ τῆς φρεγάττας, ὅπου ἄλλως οὐδεμίαν ἀρχὴν διεχειρίζετο, ἦλθε πρὸς με ἐχὼν μεθ' αὐτοῦ καὶ τὸν κ. Ἀζιώτην τὸν παρακολουθήσαντα τὴν ἀποστολὴν ἐκ περιεργίας καὶ χρησιμεύοντα χρεῖας τυχοῦσης ὡς διερμηνέα μου.

[Ἔπεται συνέχεια]